

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
ESKİ TÜRK DİLİ ANA BİLİM DALI

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE SIFATLAR

HAZIRLAYAN
SEMA ÇALIŞKAN

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ÖZLEM DEMİREL DÖNMEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malatya, 2012

KABUL VE ONAY

SEMA ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan “**DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK**
’TE SIFATLAR ” başlıklı bu çalışma,/..../2012 tarihinde yapılan
savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek
Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN

.....

ÜYE

.....

ÜYE

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu
onaylım.

Prof. Dr. Çetin DOĞAN
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÛRK'TE SIFATLAR" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım." Sema ÇALIŞKAN.

ÖN SÖZ

Kaşgarlı Mahmud'un asırlardır değerini yitirmeyen dev eseri "Dîvânu Lugâti't-Türk"ü günümüze kadar pek çok bilim adamı çeşitli yönlerden incelemiştir. Biz de bir dil-kültür hazinesi olan bu eseri, sıfatlar bakımından ele aldık.

Çalışmamızda sıfat konusuna kısaca değindikten sonra DLT'deki sıfatları bilinen genel şekliyle sınıflandırdık. Bunun yanında gerek sıfatın bildirdiği anlama, gerekse belirttiği ismin anlamına göre 42 farklı başlık daha açtık. Bu şekilde ayrıntılı bir sınıflandırma yaparak konuyu daha anlaşılır bir şekilde ele almayı amaçladık.

Divan'da, günümüz Türkçesindeki gibi kullanılan sıfatların ayrımını yapmakta genel olarak zorlanmadık; ancak bazı eski Türkçe kelimelerin anlamını bulamadığımız zamanlarda karar verme açısından zorlandığımız oldu. Bu türlü ikilemlerde yanlış bir bilgi vermemek için emin olamadığımız kelimeleri almamayı tercih ettik ve tezimizi yararlanabileceğinizi umut ederek özenle hazırladık.

Yaklaşık iki yıllık bir çalışmadan sonra ortaya çıkan bu tezde, başta emeği geçen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez'e, Doç. Dr. Nesrin Sis'e, Türk Dili ve Edebiyatı bölüm başkanımız Yrd. Doç. Dr. Muhuttin Çelik'e ve tüm bölüm hocalarıma teşekkür eder saygılarımı sunarım.

ÖZET

ÇALIŞKAN Sema, Dîvânu Lugâti't-Türk'te Sıfatlar, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2012

“Dîvânu Lugâti't-Türk'te Sıfatlar” adlı tezi hazırlarken tarama yöntemini kullanarak DLT’de geçen sıfatları bir araya topladık ve tasnifini yaptık. Bu tasnifi yaparken öncelikle sıfatları niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki ana başlık halinde ayırdık. DLT’deki niteleme sıfatlarını incelerken detaylı bir tasnif için, sıfatın bildirdiği anlama göre kendi arasında farklı başlıklara ayırdık ve DLT’de kullanılan sıfat türünün en fazla “Niteleme Sıfatı” ve niteleme sıfatları içinde de “Durum Bildiren Niteleme Sıfatları” olduğunu gördük.

Divan’daki “Belirtme sıfatlarının” tasnifini yaparken bilindiği şekliyle dört başlığa, sayı sıfatlarını ise beş ayrı başlığa ayırdık, ancak bunun dışında yine ayrıntılı bir tasnif için belirtme sıfatlarını da kendi içinde farklı kategorilere ayırdık. Bu ayrımı yaparken niteleme sıfatlarından farklı olarak sıfatın anlamına göre değil, belirttikleri isme göre gruplandırdık.

Anahtar kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk Sıfatlar Tasnifi.

ABSTRACT

ÇALIŞKAN Sema, Adjectives in Dîvânu Lugât-It Turk, postgraduate thesis, Malatya, 2012

While we were preparing the thesis called “ The Adjectives in Dîvânu Lugâti’t-Türk, first of all by using hatching system, We collected and classified the Adjectives which are mentioned in DLT, While we were classifying, first we separated the Adjectives as Qualifying Adjectives and Defining Adjectives with two headlines

For a detailed classification, while we were examining the Qualifying Adjectives in DLT, we separated inside them in different headlines according to the meaning of the Adjectives and we saw that the species of the Adjectives used in DLT were the Qualifying Adjectives the most and the State Declaration Qualifying Adjectives were inside the Qualifying Adjectives.

In Divan , while we were classifying, we separated Defining Adjectives into four groups, the numeral Adjectives into five groups; but for a detailed classification, we separated the defining Adjectives inside different categories, like in the Qualifying Adjectives.

While we were doing these classifying, we grouped them according to the names which are declared, not according to the meaning of the adjectives.

KEY WORDS : Classification The Adjectives in Dîvânu Lugâti’t-Türk

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kaşgarlı Mahmud:.....	2
1.2. Dîvânu Lugâti't-Türk:	4
1.3. Besim Atalay Tercümesi:	7
1.4. Sıfatlar:	7
2. İNCELEME	9
2.1. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE SIFATLAR.....	9
2.1.1. NİTELEME SIFATLARI.....	9
2.1.1.1. Durum Bildiren Niteleme Sıfatları	9
2.1.1.2. Renk Bildiren Niteleme Sıfatları	32
2.1.1.3. Ölçü Bildiren Niteleme Sıfatları.....	35
2.1.1.4. Soyut Anlamalı Niteleme Sıfatları	38
2.1.1.5. Tatma Duyusu ile İlgili Niteleme Sıfatları	48
2.1.1.6. Benzetme İlgisi ile Kurulmuş Niteleme Sıfatları	49
2.1.1.7. Bir Varlığın Neden Yapıldığını Bildiren Niteleme Sıfatları	50
2.1.1.8. Bir Varlığa İsim Olmuş Niteleme Sıfatları.....	50
2.1.1.9. Yokluk ve Olumsuzluk Bildiren Niteleme Sıfatları	53
2.1.1.10. Yön Bildiren Niteleme Sıfatları.....	55
2.1.1.11. Sıra Bildiren Niteleme Sıfatları	55
2.1.1.12. Zaman Bildiren Niteleme Sıfatları	56
2.1.1.13. Yer Bildiren Niteleme Sıfatları	56
2.1.1.14. Yaşla İlgili Niteleme Sıfatları.....	56
2.1.1.15. Hastalık Bildiren Niteleme Sıfatları	56
2.1.1.16. Sahiplik Bildiren Niteleme Sıfatları	57
2.1.1.17. İsim-Fiil ile Kurulan Niteleme Sıfatları	64
2.1.1.18. Sıfat-Fiil ile Kurulmuş Niteleme Sıfatları	65
2.1.1.19. İkilemelerle Oluşmuş Niteleme Sıfatları	72
2.1.2. BELİRTME SIFATLARI.....	74
2.1.2.1. İşaret Sıfatları	74
2.1.2.1.1. Kişiyi Belirten İşaret Sıfatları.....	75
2.1.2.1.2. Hayvanları Belirten İşaret Sıfatları.....	77
2.1.2.1.3. Nesnelere Belirten İşaret Sıfatları	78

2.1.2.1.4. Bitkileri Belirten İşaret Sıfatları	79
2.1.2.1.5. Soyut Varlıkları Belirten İşaret Sıfatları.....	79
2.1.2.1.6. Coğrafi Unsurları Belirten İşaret Sıfatları	81
2.1.2.1.7. Zaman Unsurunu Belirten İşaret Sıfatları.....	81
2.1.2.1.8. Yiyecek ve İçecekleri Belirten İşaret Sıfatları.....	82
2.1.2.2. Belgisiz Sıfatlar	83
2.1.2.2.1. Kişiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	84
2.1.2.2.2. Hayvanları Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	85
2.1.2.2.3. Nesnelere Belirten Belgisiz Sıfatlar	85
2.1.2.2.4. Bitkiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar	86
2.1.2.2.5. Soyut Varlıkları Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	87
2.1.2.2.6. Coğrafi Yerleri Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	87
2.1.2.2.7. Zaman Unsurunu Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	88
2.1.2.2.8. Yiyecek ve İçecekleri Belirten Belgisiz Sıfatlar.....	88
2.1.2.2.9. Miktar Belirten Belgisiz Sıfatlar	89
2.1.2.2.10. Yön Belirten Belgisiz Sıfatlar	89
2.1.2.2.11. Hastalık Belirten Belgisiz Sıfatlar	89
2.1.2.2.12. Organları Belirten Belgisiz Sıfatlar	89
2.1.2.3. Sayı Sıfatları.....	90
2.1.2.3.1. Asıl Sayı Sıfatları	91
2.1.2.3.1.1. Kişileri Belirten Asıl Sayı Sıfatları.....	91
2.1.2.3.1.2. Yer Belirten Asıl Sayı Sıfatları.....	92
2.1.2.3.1.3. Nesnelere Belirten Asıl Sayı Sıfatları	92
2.1.2.3.1.4. Bir Varlığa İsim Olmuş Asıl Sayı Sıfatları.....	93
2.1.2.3.1.5. Hayvanları Belirten Asıl Sayı Sıfatları	93
2.1.2.3.1.6. Organları Belirten Asıl Sayı Sıfatları	94
2.1.2.3.1.7. Ölçü Belirten Asıl Sayı Sıfatları.....	94

2.1.2.3.1.8. Zamanı Belirten Asıl Sayı Sıfatları	94
2.1.2.3.1.9. Yiyecek ve İçecekleri Belirten Asıl Sayı Sıfatları.....	95
2.1.2.3.1.10. Sayı Belirten Asıl Sayı Sıfatları.....	95
2.1.2.3.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	96
2.1.2.3.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	97
2.1.2.3.4. Kesir Sayı Sıfatları	98
2.1.2.3.5. Topluluk Sayı Sıfatı.....	99
2.1.2.3.5.1. Kişileri Belirten Topluluk Sayı Sıfatları.....	99
2.1.2.4. Soru Sıfatları.....	100
2.1.3. UNVAN SIFATLARI.....	102
2.1.4. PEKİŞTİRME SIFATLARI.....	105
2.1.5. DERECELENDİRME SIFATLARI.....	107
2.1.6. SIFATLARDA KÜÇÜLTME.....	108
2.1.7. EK HALİNDEKİ SIFATLAR.....	109
SIFATLAR SÖZLÜĞÜ	110
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	165

TABLO ÇİZELGESİ

TABLO 1: Nitelme Sıfatları.....	73
TABLO 2: İşaret Sıfatları.....	83
TABLO 3: Belgisiz Sıfatlar.....	90
TABLO 4: Asıl Sayı Sıfatları.....	96
TABLO 5: Sıra Sayı Sıfatları.....	97
TABLO 6: Kesir Sayı Sıfatları.....	99
TABLO 7: Topluluk Sayı Sıfatları.....	100
TABLO 8: Soru Sıfatları.....	102
TABLO 9: Unvan Sıfatları.....	104
TABLO 10: Pekiştirme Sıfatları.....	107
TABLO 11: Derecelendirme Sıfatları.....	108
TABLO 12: Küçültme Sıfatları.....	109
TABLO 13: Ek Halindeki Sıfatlar.....	109
TABLO 14: En Çok Kullanılan Sıfatlar.....	163
TABLO 15: Sıfatlar.....	164

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser.

agm. : Adı geçen makale.

C: Cilt no.

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk.

S: Sayı no.

s: Sayfa no.

TDK: Türk Dil Kurumu.

Vb. : Ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi, ve başkası, ve başkaları.

1. GİRİŞ

İlk Türk dilcisi olan Kaşgarlı Mahmud'un eseri Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkçenin ilk sözlüğü olması açısından önemli bir eserdir. Günümüze kadar Kaşgarlı Mahmud ve eseri DLT üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. Buna rağmen Türk dili açısından muazzam bir kaynak niteliği taşıyan eserle ilgi yapılmış çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Bizi de bu çalışmayı yapmaya sevk eden "Dîvânu Lugâti't-Türk' te Sıfatlar" konusunda mustakil bir çalışmanın bulunmayışıdır.

Konuşma dilinde ve yazı dilinde sıkça kullandığımız sıfatların, DLT'de ne sıklıkta kullanıldığını ve daha çok hangi sıfat türünün yoğunlukta olduğunu görmek için bu tez çalışmasına başladık. Bu amaç doğrultusunda da DLT'de geçen tüm sıfatları bir araya toplayıp gruplandırmaya çalıştık.

Çalışma sırasında bir araya getirdiğimiz sıfatları, çeşitli başlıklar altında tasniflendirerek ele almanın daha yararlı olacağını düşündük. Bu tasniften sonra ise ulaştığımız sayısal verileri tablolara dönüştürdük.

"Dîvânu Lugâti't-Türk'te Sıfatlar" adlı tez konumuza başlangıç yapmadan önce konuda bütünlük sağlamak amacıyla öncü bir Türkolog, dilbilimci, toponomist olan Kaşgarlı Mahmud'a ve Türk dili açısından önemli bir kaynak eser olan Dîvânu Lugâti't-Türk' e kısaca değindik.

1.1. Kaşgarlı Mahmud:

İlk Türkolog Kaşgarlı Mahmud'un hayatı hakkındaki bilgiler kaynaklarda sınırlıdır. Kaşgarlı'nın kendi eserinden ve bazı tarihi kaynaklardan onun hayatıyla ilgili çok az bilgiye ulaşılmıştır.

DLT'de Kaşgarlı Mahmud kendisi hakkında: Adının Mahmud, babasının adının Hüseyin, büyük babasının adının da Mehmet olduğunu ve Kaşgarlı olduğunu babasının ise Barsganlı olduğunu söylemektedir.¹

Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Mahmud'un 1008 yılında doğduğu ve 1100 yılı civarında öldüğü sanılıyor. Mahmud'un Türkîş kaviminden olma ihtimali büyüktür.²

Kâşgarlı Mahmud, Opal'da Hamidiyye ve Saciyye medreselerinde tanınmış hocalardan ders almıştır. Hocalarından biri de Dîvânu Lugâti't-Türk' te de adını andığı Şeyh İmam ez-Zahid Hüseyin bin Halef el-Kâşgari'dir.³ Dönemin astronomi, matematik ve diğer klasik bilimlerini tahsil eden Kaşgarlı, Arapça ve Farsça öğrenmiş; asıl olarak da Türkçe üzerine çalışmaya, Türkçenin farklı lehçelerini öğrenmeye yönelmiştir.⁴

Bu dönemde Türkler çeşitli fetihlerle Arap ve İslam kültürünün etkisi altına girmiştir. Selçukluların Farsçayı resmi yazışma dili olarak benimsemesinin yanı sıra Türklerin Arap dili ve kültürünün etkisi altına girmesi Kaşgarlı'yı ünlü eseri DLT'yi yazmaya itmiştir.⁵

¹ Besim Atalay, Kaşgarlı Mahmud Divanü Lügati't-Türk(Çeviri), TDK Yayınları, Ankara, C:1, 2006, s.xiii

² Muhammet Yelten, Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lügâti't-Türk, Akademik Araştırmalar Dergisi, S: 39, 2009, s.49

³ Şükrü Halûk Akalın, Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk, (10.05.2011), <http://www.tdkterim.gov.tr/dlt>

⁴ Muhammet Yelten, agm., s.50

⁵ Muhammet Yelten, agm., s.51

Bulunuşuyla Türk dili tarihinin yeniden yazılmasını ve Türkçenin karanlıkta kalan pek çok konusunun aydınlatılmasını sağlayan bu eseri bizlere kazandıran ve Türklerin en güzel konuşanı, en açık anlatanı, en iyi eğitim göreni, soyca en köklüsü, en başarılı kargı atanı olmakla övünen Kâşgarlı Mahmud, Türk topluluklarının yaşadığı bütün şehirleri ve bölgeleri dolaştığını yazmaktadır.⁶

Soylu bir aileden geldiğini yazdığı eserinde söz varlığı konusunda tuttuğu yolu açıklarken verdiği bilgilerden Kâşgarlı Mahmud'un Türkçenin söz varlığı üzerine çok ayrıntılı bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Döneminin Türk yazı dillerini çok iyi bilen Mahmud aynı zamanda Türk topluluklarından derlediği sözlerin anlamlarına, türlerine, çeşitli özelliklerine vâkıftır, ayrıca Türk dilinin eski söz varlığından da haberdar olması, Kâşgarlı Mahmud'un çok iyi bir dil öğrenimi gördüğünü göstermektedir.⁷

Mahmud'un eserinin ismine bakıldığında ise bu ismi tesadüfen koymadığı anlaşılmaktadır. "Eserin tam adı 'Kitabü Dîvânü Lûgati't-Türk'tür;' 'Türk dillerini toplayan kitap' demektir. Kâşgarlı Mahmut, dönemin standart dilinin sözlüğünü yazmakla birlikte çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermiştir. Bu bakımdan eserine 'Türk lûgati (Türk dili)' yerine 'Türk lûgati (Türk dilleri)' demiştir."⁸

Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek için yazılan bu eserin, o dönemde bilgi ve siyaset dili olan Arapçanın Türkçeden yüksek bir dil olmadığını, göstermek ve kanıtlamak üzere meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Türkçeyi çok iyi bilmesinin yanı sıra Mahmud'un Arapçayı da çok iyi bildiği eserine bakılarak anlaşılmaktadır. Bu sebeple sadece eski Türkçeyi değil, Arapçayı da öğrenmek isteyenlere bu kitap güzel bir kılavuzdur. Tüm bu bilgilere bakılarak Kaşgar'dan

⁶ Şükrü Halûk Akalın, agm.

⁷ Şükrü Halûk Akalın, agm.

⁸ A. Bican Ercilasun, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.319

kalkarak Türk ülkelerini birer birer dolaşmış olan Mahmud'un hem yaşça hem bilgice olgun bir zat olduğu, genç yaşında ölmediği anlaşılmaktadır.⁹

Kaşgarlı DLT'de 11.yy. Türk dünyasının etnik durumu, Türk boylarının yaşadığı bölgeler ve birbiriyle ilişkileri hakkında kıymetli bilgiler vermesine rağmen, Türk dünyasının siyasi durumu hakkında hemen hiçbir bilgi vermemektedir.¹⁰

1.2. Dîvânu Lugâti't-Türk:

Dîvânu Lugâti't-Türk ilk bakışta Türkçenin sözlüğü gibi görünse de eser, Türk tarihi ve etnografyasıyla ilgili bilgileri içeren bir dil, edebiyat ve folklor hazinesidir.¹¹

Kaşgarlı'nın bu eseri iki dilli bir sözlük olmasının yanı sıra ilk dil öğretimi kitabı, ayrıntılı bir dilbilgisi kitabı, bir karşılaştırmalı Türk leçeleri sözlüğü ve bir Türk edebiyatı ürünleri derlemesidir.¹²

İki büyük ideolojiyi “Türkçülük ve İslamiyet”i hedef alması açısından devrine kadarki kaynaklardan ve hatta Orta Çağın bütün yazılı kaynaklarından seçilen bu eser ansiklopedik bir sözlük olması özelliğiyle Türkolojinin başyapıtı durumundadır.¹³

10. asırda Müslüman olan Karahanlılar Kaşgar, Balasagun ve Yedisu bölgelerini de içine alan bir devlet kurdular. Sonra Fergane ve Nehir Ötesi şehirlerini ele alarak Türkleştirdiler. Karahanlılar bir Müslüman Türk edebiyatı meydana getirdiler.

⁹ Besim Atalay, agm. s.xiv

¹⁰ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, XI. Yüzyılda Kaşgar'dan Bağdat'a Türk Dünyası'nın Siyasi Durmu, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s.1

¹¹ Zübeyde Biktagirova, Kaşgarlı Mahmud'un Divan-u Lugati't-t - Türk'teki Atasözleri, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s.97

¹² Nesrin Bayraktar, Kaşgarlı Mahmud'da Modern Dil Biliminin İzleri, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s.82

¹³ Fuzuli Bayat, Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tanrıçılık veya Gök Tengri Dini, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s.69

İşte Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it-Türk'ü de bu Türkçenin yani Karahanlıcanın sözlüğüdür.¹⁴

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün yazılmaya başlandığı tarih ile bitirildiği tarih hakkında Kaşgarlı'nın kitabın sonunda önemli bilgiler vermektedir. Verdiği bilgilerden yola çıkarak eserini miladi takvime göre 25 Ocak 1072 tarihinde yazmaya başladığını, 10 Şubat 1074 tarihinde ise bitirdiğini söyleyebiliriz.¹⁵

Dîvânu Lugâti't-Türk gözleme dayanan ve karşılaştırmalı dilcilik yöntemine uyan bir eserdir. Bu yüzden Türk kültür ve Türk dil tarihi bakımından üstün bir kaynak eserdir. Kaşgarlı Mahmud'un, eserini yazarken, o devir Türk ülkelerini birer birer dolaşıp notlar alması ayrıca doğrudan doğruya kendi derlediği dil malzemesine dayanmış olması esere bir kat daha değer katmıştır. Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk'ünde "Hakaniye" diye adlandırdığı Karahanlı Türkçesi üzerinde durmuştur, bunun yanında eserde yer yer XI. yüzyıl Türk dünyasının türlü Türk boy ve kavimleri ile onların dilleri üzerine de değerli bilgiler verilmektedir.¹⁶

Bağdat'da Abbasi halifesine takdim edilen Dîvânu Lugâti't-Türk, Mahmud'un Türk yazı dillerinin, lehçelerinin ve ağızlarının dil özelliklerini belirleyerek, söz varlığını derleyerek, bir araya getirip yazıya geçirerek ortaya koyduğu bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud, diğer Türk topluluklarının ağız özelliklerini de hem ses hem de söz varlığı bakımından ayrıntılı biçimde ele almıştır. Ayrıca zaman zaman biçim bilgisi yönünden belirlediği farklılıklara da işaret etmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkçenin dil özelliklerini ve o dönemin söz varlığını olabildiğince ayrıntısıyla

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, Eski Türkçe Üzerine, (21.07.2011), s.80, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/banguoglu_01.pdf

¹⁵ Ziya Akkoyunlu Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk'te Bazı Meseleler, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, TDK Yayınları, Ankara, 2009, S.19

¹⁶ Zeynep Korkmaz, Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C:1, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s.241

ortaya koyan bir “Divan”dır. Kâşgarlı Mahmud yaklaşık bin yıl önceki Türk topluluklarının söz varlığını örnekleriyle ortaya koymuştur.¹⁷

Modern dil biliminin son yüzyıl çalışmaları daha çok dilin birimlerine odaklanmıştır. Kaşgarlı, Dîvânu Lugâti't-Türk'ün ön sözünde eserinde kullandığı birimleri ayrıntılı ve net bir şekilde açıklamıştır. DLT'de ses birimleri, biçim birimleri, sözlük birimleri, anlam birimlerini görmek mümkündür. Mahmud, daha XI. yüzyılda bu birimlerin pek çoğunu XX. yüzyıldan kopup gelmişçesine bilinçli ve sistemli bir şekilde kullanmıştır.¹⁸

Yapılan çeşitli sayımlar sonucunda Dîvânu Lugâti't-Türk'teki söz varlığı konusunda farklı verilere ulaşılmıştır. Carl Brockelmann'ın yayımladığı *Mitteltürkischer Wortshatz nach Mahmud al-Kaşgaris Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserde 7.993 söz bulunmaktadır. Besim Atalay'ın üç ciltlik çevirisinin 1943 yılında yayımlanan “endeks”inde verilen sözcük sayısı ise 8.783'tür. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Özbekistan'daki yayımında ise 9.222 sözcük bulunmaktadır. M. Vefa Nalbant'ın çalışmasında ise Dîvânu Lugâti't-Türk'te 5.147'si ad, 3.477'si fiil olmak üzere 8.624 sözcüğün madde başı olarak bulunduğu belirtilmiştir. Verilerdeki bu farklılığın sebebi, bazı çalışmalarda madde başı sözlerin yanı sıra madde içinde örnek cümlelerde geçen sözlerin de söz varlığına katılmış olmasıdır. Söz varlığında genel Türk dilinde kullanılan sözlere yer verdiği gibi, Kaşgarlı Mahmud ayrıca Uygurların, Oğuzların, Türkmenlerin, Kırgızların, Çiğillerin, Yağmaların, Arguların ve diğer Türk topluluklarının kendilerine özgü sözlere de yer vermiştir. Mahmud bununla da yetinmemiş, Türk lehçelerinin yanı sıra bu lehçelerin ağızlarında yerel kullanılan sözlere de yer vermiştir. Kâşgarlı Mahmud'un özel adları da söz varlığına olarak ayrıntılı bilgiler vermesi esere ansiklopedik sözlük niteliği kazandırmıştır. Bunlar içerisinde şehir, köy, dağ, ırmak, deniz gibi coğrafya adları ile kişi ve toplum adları da yer almaktadır. Özellikle Türk topluluklarının adlarını açıkladığı maddelerde ayrıntılı bilgiler veren Kâşgarlı Mahmud, bu adlarla ilgili kısa bir tanım

¹⁷ Şükrü Halûk Akalın, age.

¹⁸ Nesrin Bayraktar, agm., s.94

yapmak yerine ayrıntılı bilgi vermeye, anlattıklarını atasözleriyle, manzum parçalarla, zaman zaman da hadislerle tanıklamaya özen göstermiştir.¹⁹

1.3. Besim Atalay Tercümesi:

“Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan bu tercüme, 3’ü esas, 1’i tıpkıbasım ve 1’i de endeks olmak üzere beş ciltten ibarettir. İlk cilt, 1939 yılında 350 sayfa, kısa bir ön söz ile mütercimin, Kâşgarlı Mahmut’un hayatı, Divanü Lûgat’ın yazılışı, bulunup basılışı gibi bilgileri verdikten sonra Divan’ın esas tercümesine geçilmiştir. İkinci cilt 366 sayfa olarak 1940 yılında, üçüncü cilt 452 sayfa halinde 1941 yılında neşredilmiştir. Besim Atalay’ın Divanü Lûgat Dizini-endeks adlı son cild çalışması ise Brockelmann’ın Endeks’inden daha tam ve onu birçok yerde tamamlayıp düzeltir niteliktedir.”²⁰

1.4. Sıfatlar:

Dil bilgisi kaynaklarında genel olarak; “Kelimenin söz dizimindeki yeri, önce-sonra kullanıldığı diğer kelimelerin türsel niteliği, kelime türünü belirlemede dolaylı bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Söz gelimi, bazı kaynaklarda; sıfatın bağlam içinde mutlaka addan önce gelmesi gerektiği anlayışı hâkimdir. Bundan dolayı Doğan Aksan, Sevgi Özel ve Nurettin Koç gibi bazı araştırmacılar sıfat yerine ‘ön ad’ terimini tercih etmektedir.”²¹

Sıfatın tanımını Prof. Dr. Muharrem Ergin şöyle yapmaktadır: “Sıfatlar vasıf isimleridir. Türkçede tek başına sıfat diye bir şey yoktur. Her sıfat aynı zamanda bir isimdir. Bir vasıf ismi, isim gibi de kullanılır, sıfat gibi de kullanılır.”²²

¹⁹ Şükrü Halûk Akalın, age.

²⁰ M. Şakir Ülkütaşır, Kâşgarlı Mahmut, TDK Yayınları, İstanbul, 1946, s.91-93

²¹ Engin Yılmaz, Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları, (22.05.2011), s.10, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/engin_yilmaz_turkiye_turkcesi_niteleme_sifatleri.pdf

²² Muharrem Ergin, Türk Dili, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994, s.292

Bununla birlikte sıfatlar için oşkun Ak ise şöyle bir tanım yapmıştır: “Varlıkların rengini, şeklini, kokusunu, nasıl ve nice olduklarını belirten ve çeşitli yönlerden niteleyen sözcüklerdir. İsim olarak da kullanılabilirler.”²³

Zeynep Korkmaz ise sıfat tanımı için; “Adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir.”²⁴ demiştir.

Nesrin Bayraktar da “Sıfatlar, ad soylu sözcüklerden biridir. Söz dizimsel olarak cümlenin herhangi bir ögesi olmamakla birlikte sıfatlar; adları, sıfatları ya da ortaları niteleyen ya da belirten sözcüklerdir.”²⁵ demektedir.

²³ oşkun Ak, Türk Dili, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s.18

²⁴ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.333

²⁵ Nesrin Bayraktar, Türk Dili Yazılı Anlatım Sözlü Anlatım, Nobel Yayın, Ankara, 2008, s.152

2. İNCELEME

2.1. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE SIFATLAR

Konuşma ve yazı dilinde sıkça kullandığımız sıfatlar dil için çok önemli unsurlardır. Bir dil hazinesi niteliğindeki Kaşgarlı Mahmud'un dev eseri Dîvânu Lugâti't-Türk'ü incelediğimizde de Kaşgarlı'nın sıfatları sıkça kullandığını görmekteyiz. Sıfatın her türüne örnek bulabilinecek bu eserde sıfatlar isimlerden önce gelerek bu isimleri nitelemiş ya da belirtmiştir. Sadece “Unvan Sıfatları” başlığı altında göreceğimiz sıfat tamlamalarında bu kural bozulmakta ve bazen sıfat isimden sonra gelmektedir.

2.1.1. NİTELEME SIFATLARI

Varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini yani nasıl olduklarını bildiren sıfatlara niteleme sıfatları denir. Niteleme sıfatı kendisinden önce gelen isme “nasıl” sorusu sorularak bulunur.

Mehmet Hengirmen niteleme sıfatları için şu tanımı yapmıştır; “Niteleme sıfatları adlardan önce gelerek kendinden sonra gelen adların niteliklerini belirtir.”²⁶

Dîvânu Lugâti't-Türk'te niteleme sıfatını Kaşgarlı'nın diğer sıfat türlerine oranla daha çok kullandığını görmekteyiz.

“Niteleme sıfatları”nı kendi arasında varlıkların renk, biçim, ölçü, tat, soyutluk vb. özellikleri bakımından 19 başlık altında inceledik.

2.1.1.1. Durum Bildiren Niteleme Sıfatları

Bir varlığın ne durumda olduğunu bildiren bu sıfatların DLT'de sayıları bir hayli fazladır. Bu durum bildiren sıfatlar, şekil ve fonksiyon bakımından günümüz Türkçesindeki gibi kullanılmaktadır.

²⁶ Mehmet Hengirmen, Türkçe Dil Bilgisi, Engin Yayınları, Ankara, 1997, s.132

Aç: *Aç* er bagrıktı = aç adamın bağıri ciğerine yapıştı. II-227

Açıglıĝ: *Açıglıĝ* er = bolluk içerisinde bulunan kimse. I-147, *açıglıĝ* er şebük karımas = varlıklı kişi çabuk kocamaz. I-147, *açıglıĝ* küp = içinde ekşi bulunan, içerisinde konulan şeyi ekşiten küp. I-147

Sesteş kelimeler, yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan kelimelerdir. DLT’de durum bildiren sıfatlardan kimisi sesteş yapıda olup isimleri, birbirinden farklı anlamlara gelecek şekilde nitelemektedir. Mesela “açıglıĝ” kelimesi “varlık bolluk içinde olmak” anlamında kullanılmışken bir başka yerde “içinde ekşi bulunan” anlamında kullanılmıştır.

Açuk: *Açuk* ış = açık ış. I-64, *açuk* kapuĝ = *açık* kapı. I-64, *açuk* kök = açık gök. I-64

Adhız: *Adhız* taĝ = geçit vermeyen daĝ. I-55

Adhrı: Saçratgudın korkmış kuş kırk yıl *adhrı* yıgaç üze konmas = tuzaktan korkan kuş kırk yıl çatal aĝaç üzerine konmaz. II-331

Agan: *Agan* er = genizden laf söyleyen kişi, genzek. I-77

Aglak: *Aglak* yer = ıssız yer. I-119

Ajmuk: *Ajmuk* taz= başı şapla sıvanmış kel. I-99

Alanĝ: *Alanĝ* yazı = düz ova. I-135

Alımçı: *Alımçı* arslan, berimçı sıçgan. = alacaklı arslan, verecekli sıçgan. I-409

Aluk: *Aluk* er = kel, daz kişi. I-67

Amaçlık: *Amaçlık* yer = atış yapmak için nişangah olarak ayrılan yer. I-150

Artak: *Artak* nenĝ = bozulmuş nesne. I-119

Arut: *Arut* ot = bir yıl önceden artan kuru ot. I-50, Köyürdi *arut* ot = kuru ot yandı. II-133

Aşlık: *Aşlık* tarığanın öner = yemeklik buğday onunla biter. II-204

Atanlığ: *Atanlığ* er = iğdiş edilmiş devesi olan kimse. I-148

Atım: *Atım* er = iyi atan adam, nişancı. I-75

Atınçu: *Atınçu* nenğ = atılan nesne. I-133

Awrındı: *Awrındı* nenğ = her şeyin kırıntısı, döküntüsü. I-145

Ayas: *Ayas* kök = açık hava, açık gök. I-123

Aybanğ: *Aybanğ* er = kel adam. I-116

Azıglığ: *Azıglığ* at = azısı belirilmiş olan at. I-147

Azuk: *Azuk* ok = nerden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok. I-66

Badıçlık: *Badıçlık* yıgaç = üzüm asmalarına çardak yapılmak için ayrılan ağaç. I-502

Bakanlığ: *Bakanlığ* kadhış = halkalı kayış. I-499

Baklan: *Baklan* kuzı = taze ve semiz kuzu. I-444

Baldır: *Baldır* tarığ = ilkbahar başlangıcın da ekilen ekin. I-456

Balıklığ: *Balıklığ* öküz = balığı olan ırmak. I-498

Bardaçı: *Bardaçı* er = gidici adam. I-24

Barkın: *Barkın* kişi = kendisini yolundan hiçbir şeyin alıkoyamadığı yolcu. I-440

Başgıl: *Başgıl* yılkı = başı beyaz, dört ayaklı hayvan. I-481

Başıl: *Başıl* koy = tepesinde beyazı bulunan koyun. I-392

Başlağ: *Başlağ* nenğ = bırakılmış şey. I-461, *başlağ* yılkı = bırakılmış hayvan. I-461

Başmak: *Başmak* er = başında tulgası, eğninde zırhı olmayan kimse. I-466

Batruş: *Batruş* suw = bulanık su. I-459

Bedhrem: *Bedhrem* yer = gönül açan yer. I-484

Bek: *Bek* nenğ = sağlam nesne. I-333

Belgüluğ: *Belgüluğ* nenğ = belli nesne. I-526

Beliklik: *Beliklik* kepez = fitil yapmak için hazırlanmış olan pamuk. I-510

Berimçi: Alımçı arslan, berimçi sıçgan = alacaklı arslan, verecekli sıçan. I-409

Bıçgıl: *Bıçgıl* yer = yarılmış, yarık yer. I-15

Bitiklik: *Bitiklik* nenğ = yazı yazılmak için hazırlanan nesne. I-508

Bodhluğ Sınlığ: *Bodhluğ sınlığ* kişi = boylu poslu adam. III-138

Bogrul: *Bogrul* koy = boğazı beyaz koyun. I-481

Bogurda: *Bogurda* saç = kıvrıkcık saç. I-488

Boldaçı: *Boldaçı* buzagu öküz ara belgüluğ = öküz olacak buzağı bellidir. I-526

Sesteş kelimlerin bir başka belirgin örneği ise “boş” sözcüğüdür. Bir örnekte “başıboşluk, diğerinde “terk edilmişlik” anlamı taşıyan kelime bir diğer örnekte ise “pörsük” anlamı taşımaktadır.

Boş: *Boş* nenğge idhi bolmas = bırakılan malın sahibi olmaz. I-330, *boş* at = salıverilmiş at. III-125, *boş* et = sölpük, pörsük et. III-124, *boş* yılki = başıboş salınmış hayvan sürüsü. I-330

Boymul: *Boymul* at = boynunda beyazlık olan at. III-176

Bozuk: *Bozuk* ew = bozuk ev. I-378

Bögrül: *Bögrül* at = böğürleri ak olan at. I-481

Buçı: *Buçı* kupuz [+] = inliyen utlardan bir ut. Bu, kez göğsü adı verilen sazlardan bir sazdır. III-173

Bulgayuk: *Bulgayuk* suw = bulanık su. III-179

Burkı: *Burkı* neng = kırışik nesne. I-427

Büktel: *Büktel* at = yassı arkalı, oturmaklı at. I-481

Bül: *Bül* tariğ = üzerinden yıllar geçerek tadı bozulan tahıl. I-335, *bül* at = ayaklarında aklık bulunan at. I-335

Çağruk: *Çağruk* yer = çiğnenerek sertleşen yer, katılaştıran yer. I-469

Çalanğ: *Çalanğ* yer = yanmış gibi siyah, ot bitmeyen, çorak yer. III-371

Çınğrak: *Çınğrak* ün = gür ve pürüzsüz ses. III-383

Çi: *Çi* yer = yaş yer. III-207

Çibek: *Çibek* karguy = delice doğan moymul. I-388, *çibek* kırguy = atmacaya benzeyen bir kuş. III-241

Çiwgin: *Çiwgin* aş = doyurucu, yağlı aş. I-443, *çiwgin* ot = hayvanları semirten bir ot. I-443

Çor: *Çor* uragut = avret yeri bitişik olan kadın. III-121

Çulkuy: *Çalkuy* etük = topuğa bir tarafa çarpılan bir papuç, mest. III-242

Çümerük: *Çümerük* kişi = her zaman gözü sulanan adam, gözü az gören adam. I-488

Emik: *Emik* kün = ılık gün. I-72

En: *En* yer = çukur yer. I-49

Divan'da "erik" kelimesinin günümüz Türkçesinden farklı bir anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Üç yerde karşılaştığımız bu kelime birbirinden farklı

anamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Aynı yazılışa sahip fakat farklı anlamlar ifade eden bu kullanım bize eski Türkçede de günümüz Türkçesindeki gibi sesteş kelimelerin varlığını göstermektedir.

Erik: *Erik* neng = yağ ve yağa benzer eriyici nesne, donduktan sonra da eriyen her şey. I-70, *erik* at = yörüngen at. I-70, *erik* yılmı = yorga (Biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri) hayvan. I-70

Erkek: *Erkek* tukagu = horoz. I-111, *erkek* takagu = horoz. I-447

Erküz: *Erküz* suw = ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su. I-96, *erküz* suw = ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su. I-96

Eski: *Eski* ton = eski elbise. I-129

Esrük: *Esrük* adhıg = sarhoş ayık. I-63

Eşkin: *Eşkin* toprak = akıp inen, uğünen toprak. I-109

Eşüklük: *Eşüklük* barçın = bürgü yapılmak için hazırlanmış olan olan ipekli kumaş. I-153

Et: *Et* yer = yumuşak yer, yumuşak toprak. I-35

Eteklığ: *Eteklığ* ton = bir elbisenin etekli olduğu söylenmek istenirse böyle denir. I-152

Eteklük: *Eteklük* böz = etek yapılacak olan bez. I-152

Etlik: *Etlik* koy = etlik koyun. I-101

Idhınçu: *Idhınçu* saç = erkeğin sonradan bırakılan saçı. I-133

Idhuk: *Idhuk* tağ = geçit vermeyerek uzanıp giden dağ. I-65

Ilığ: *Ilığ* suw = ılık su. I-64

İç: *İç* et = ciğere bitişik olan ince et. I-35

İçkin: *İçkin* er = düşmandan iken bu yana geçen, kendisine dokunulmayan kişi. I-108

İli: *İli* kapuğ = anahtarsız açılabilir yolda kilitlenmiş olan kapı. I-92

İnç: *İnç* kend = harap olmuş bir şehir. III-437

İnges: *İnges* kişi = yabancı gibi sağına, soluna bakan adam. I-94

İrik: *İrik* neng = katı olan her nesne. I-71

İrik: *İrik* otunğ = ıslanmış odun kırıkları. I-70, *irik* neng = ıslanmış olan her nesne. I-70

İrkin: *İrkin* yagmur = günlerce süren yağmur. I-108, *irkin* suw = irkinti su. I-108

İrwi: *İrwi* kulak = ince, uzun kulak. I-128

“Isı” anlamında kullanılan “isig” kelimesini, günümüzdeki şekliyle karşılaştıracak olursak “isig” kelimesindeki ince sesli harflerin kalınlaştığını ve +G ünsüzünün düştüğünü söyleyebiliriz.

İsig: *İsig* yer = uzayıp giden çöl. I-72, *isig* kün = sıcak gün. I-72, *isig* neng = sıcak şey. I-72, ol *isiğ* suwuğ tumluğka yingşürdi = o, sıcak suya soğuk su katarak ılıklaştırıldı. III-400

İtinçü: *İtinçü* neng = itilen nesne. I-133

Kaçgın: *Kaçgın* er = kaçan adam. I-21

Kaçıgay: *Kaçıgay* er yétsikti = kaçan adama erişildi. III-106

Kadır: *Kadır* kış = zemheri, karakış. I-364, *kadır* yer = bu dağlarda karın ve kışın çok olmasından gelir. I-364

Kak: *Kak* et = kurutulmuş et. II-282, *kak* suw = su birikintisi. III-155

Kaldruga: *Kaldruga* ton = hışırtı yapan elbise. III-442

Kalın: *Kalın* kolan çufgasız bolmas = çok kolan kılavuzsuz olmaz. I-424, *kalın* bulutuğ tüpi sürer = *kalın* bulutu tipi sürer. III-217, *kalın* eren tirkeşür = kalabalıklı adamlar toplaşır. I-149, *kalın* sü= çok asker. I-404

Kamgı: *Kamgı* yüzlüğ = çarpık yüzlü. I-426

Kanğdaş: *Kanğdaş* kuma urur igdiş örü tartar = baba bir olanlar birbirlerini çekemedikleri için çok döğüşürler. III-382, *kanğdaş* kadaş = babaları bir olan kar-deşler. III-382

Karı: *Karı* at = azı dişini yarmış olan at. III-223, *karı* er mundı = ihtiyar adam saçmaladı. II-30, *karı* er = ihtiyar adam. III-223, *karı* öküz balduka korkmas = yaşlı öküz baltadan korkmaz. III-421

Karnagu: *Karnagu* er = koca karınlı adam. I-491

Karnak: *Karnak* er = koca karınlı adam. I-473

Kartal: *Kartal* et = parçalanmış et. I-483

Karvı Kaşlık: *Karvı kaşlık* kişi = ince kaşlı kimse. III-239

Kaşga: *Kaşga* koy = başı ak başka yerler kara olan koyun. I-426, *kaşga* at = yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olana at. I-426

Katiğ: *Katiğ* nenğ koğşadı = sert nesne koğşadı, gevşedi. III-287, *katgı* yağı yuwıl-sun = katı düşman yumuşasın. I-441, *katiğ* nenğni yumşattı = o katı nesneyi yumuşattı. II-354, *katiğ* yanı kura kördüm = sert yayımı kurdum. III-219, ol *katiğ* nenğni kewşetti = o, katı nesneyi gevşetti. II-338, yumşar *katiğ* ödhü = katı dağlar yumuşadı. I-110

Katıglansa: *Yazın katıglansa* kışın sewnür = yazın çalışan kışın sevinir. III-159

Katutluğ: *Katutluğ* ok = temreni ağıya bulaştırılmış ok. II-284

Kawşı: *Kawşı* kaş ince, çatik kaş. I-424

Kayığ: *Kayığ* yer = yoldan sapa olan yer. III-166

Kaynar: *Kaynar* öküz keçiksiz bolmas = kaynayan dere geçitsiz olmaz. III-191

Kazuk: *Kazuk* arık = kazılmış ark. I-382

Kedrim: *Kedrim* et = derisi yüzülmüş et. I-485

Kedüklük: *Kedüklük* kidhiz = yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe. I-508

Keldeçi: *Keldeçi* er = gelici adam. I-24

Kerşegü: *Kerşegü* at = kürek kemğinin altında yağırı bulunan at. I-491

Kesek: *Kesek* nenğ = kesik nesne. I-14

Ketüt: *Ketüt* kişi = ekşi suratlı, yüzü buruşmuş ihtiyar. II-284

Kewel: *Kewel* at = Yürüyüşlü at. I-395

Kewgin: *Kewgin* aş = doyurmayan aş. I-443

Kewrek: *Kewrek* nenğ = kamışla kamışa benzer gevrek olan her nesne. I-479

Kewşek: *Kewşek* nenğ = yumşak, gevşek nesne. I-479

Kewşem: *Kewşem* etmek = mayalı, güzel, iyi pişmiş semirtici ekmek. III-287

Keyik: *Keyik* kişi = maymun yapılı kişi. III-168, *keyik* sökut = yaban söğüdü. III-168

Keylik: *Keylik* kişi = maymuna benzetilerek sarhoş veya yabani gibi iki tarafına bakarak yürüyen kişiye. III-175

Kılıç: *Kılıç* kamçı = içinde kılıç olan kamçı. I-417

Kınğır: *Kınğır* er = şaşı adam. III-363

Kır: *Kır* yağı = gizli düşman. I-324

Kırbas: *Kırbas* er = başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse. I-459

Kırık: *Kırık* adhak = topal ayak. I-382, *kırık* er = çolak adam. I-382

Kısır: *Kısır* kısarak = doğurmayan kısarak. I-364

Kışıklık: *Kışıklık* münğüz = kaşık yapmak için hazırlanan boynuz. I-504

Kıwal: *Kıwal* burun = çekme, düzgün burun. I-412

Kıymaç: *Kıymaç* börk = tiftikten yapılan beyaz başlık olup Çiğiller giyer. III-175

Kidhizlik: *Kidhizlik* yüng = keçe yapmak için hazırlanan yün. I-507

Kinizgek: *Kinizgek* kagun = tazeliği gidip keçeleşmiş olan kavun. II-290

Kiritliğ: *Kiritliğ* kapuğ = kilitli kapı. I-506

Koşak: *Koşak* nenğ = gevşek, çürük nesne. I-474

Koğur: *Koğur* ün = boğuk ses. III- 363

Koş: *Koş* at = hakanın yanında giden yedek at. III-126

Kowı: *Kowı* yıgaç = kof ve çürümüş ağaç. III-226

Kowuk: *Kowuk* nenğ = kovuk nesne. I-383

Koyuğ: *Koyuğ* nenğ = akarlardan koyu olan. III-166, *koyuğ* sütçik = koyu şarap. III-166

Kök: *Kök* çetük = erkek kedi. I-388

Kökşin: *Kökşin* bulit örüşdi = göğümsü bulut belirdi. I-186

Köl Bilge: *Köl bilge* xan = akıllı göl gibi. I-428

Köliklik: *Köliklik* yer = gölgelik yer. I-510

Köm kök: *Köm kök* = göm gök. I-338, *köm kök* = göm gök, koyu gök. I-328

Köni Barır: Köni barır keyikning közinde adhın başı yok = düz giden geyiğin gözünden başka yarası yok. III-151

Köni: Köni neng = düz nesne. III-237

DLT’ de “köp” kelimesinin bazen “sıklık, gürlük” anlamını taşıdığını bazen de “sıfatta pekiştirme” yapmak için kullanıldığını görmekteyiz.

Köp: Köp neng = sık, dolgun, gür olan nesne. I-319, köp saç = gür saç. I-319, köp sögütge kuş konar; Körklüg kişige söz kelir = gür sö-ğüde kuş konar, güzele söz gelir. I-319, köp kök = koyu gök. I-328

Körpe: Körpe ot = yeni bitmiş ot. I-415, körpe ogul = yeni doğan çocuk. I-415, körpe yemiş = taze yemiş. I-415

Körtlük kırtışlık: Körtlük kırtışlık kişi = yüzünün rengi güzel insan. I-461

Kösrük: Kösrük tuşağ = atın ön ayaklarını vurulan tuşak veya köstek. I-479

Köşiklik: Köşiklik yer = gölgelik yer. I-509

Köyük: Köyük neng = yanmış şey. III-168

Közetliğ: Közetliğ neng = gözetilen nesne, saklanan şey. I-506

Közüçlük: Közüçlük titik = çömlek yapmak için ayrılan nesne. I-506

Kulak: Kulak ton = yenleri kısa elbise. I-383

Kulnaçı: Kulnaçı kısarak = doğuracak kısarak. I-491

Kunğ: Kunğ et = sık et, kas, adale. III-358

Kuram: Kuram kişiler = sanki hakanında yanında oturur gibi sırayla oturmuş olan kimseler. I-413

Kurç: Kurç neng kewşedi = katı şey gevşedi. III-287, kurç temir = çelik. I-343, kurç eren = dayanıklı ve yiğit adam. I-343

Kurgak: *Kurgak* yılın budhun kör kanda tüşer kodı ıl = Kuraklık yıllarında millete bak; nereye konarlarsa sende birlikte kon. III-69

Kurugluğ: *Kurugluğ* ya = kurulmuş yay. I-500, *kurugluğ* ya = kurulmuş yay. I-501, *kurugluğ* ya = kurulu yay. I-496

Sonundaki +Ğ ünsüzünün erimesiyle günümüzde “kuru” şekliyle kullanılan “kurug” kelimesinin Divan’da gerçek anlamın yanı sıra mecaz anlamda da kullanıldığını görmekteyiz.

Kuruğ: *Kuru* yıgaç egilmes, kurmuş kiriş tügülmes = kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş düğülmez. I-198, kuruk kaşuk ağızka yaramas, *kuruğ* söz kulakka yakışmas = kuru kaşık ağza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz. I-383, *kuruğ* ew = içinde kimse bulunmayan ev. I-375, *kuruğ* ulma = kuru desti. I-375

Kurvi: *Kurvi* çuvaç kuruldı = hanın yuvarlak çadırı kuruldu. I-195

Kutuz: *Kutuz* it = kudurmuş kopek. I-365

“Güneş görmeyen” anlamına gelen “kuz” sözcüğünün bir şehri tanımlarken de kullanılmış olması dikkatimizi çekmiştir. Bu sözcük, Balasagun şehrine adeta lakap olmuştur.

Kuz: *Kuz* uluş = güneş görmeyen köy, Balasagun şehri. I-62, *kuz* tağ = güneş görmeyen dağ. I-325, *kuz* tağ = güneş görmeyen dağ. III-124

Kübe: *Kübe* yarık = bütün vücuda giyilen zırh. III-15

Külgüçi: *Külgüçi* er = gülücü adam. II-51

Künlük: *Künlük* yem = günlük azık. I-480

Küvüş: *Küvük* muş = erkek kedi. III-165

Küwşek: *Küwşek* et = gevşek, sölpük et. I-479

Küwük: *Küwük* muş = erkek kedi. I-391

Mayıl: *Mayıl* yemiş = olgun şeftali ve büyük kavun gibi meyvaların çürümeye yaklaşması, ulması. III-168

Meldek: *Meldek* nenğ = erkek avadanlığı gibi keçeleşen, sölpüyen nesne.. I-480

Mınduz: *Mınduz* akın = ansızın gelen sel. I-458

Munduz yoriga: *Munduz yoriga* at = yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at. I-458

Munduz: *Munduz* akın = beklenmeyen, birden bire gelen sel. I-77

Munğ: *Munğ* tag = kişi on altı – on yedi yaşına geldiğinde çıkardığı diş, ergenlik dişi. III- 358, *munğ* tag öndi= ergenlik dişi çıktı. III-359

Obrak: *Obrak* ton = yıpranmış elbise. I-118

Oçaklık: *Oçaklık* yer = ocak yeri. I-150

Ok: *Ok* yılan = kendisini insan üzerine atan yılan. I-37, *ok* yılan=kendini insana ve başkasına atan bir yılan. III-29

Okluğ: *Okluğ* kirpi = kirpinin büyüğü. I-415

Olduk: *Olduk* at = nalsız at. I-101

Olgun: Sedhremiş *olgun* koyak = olgun konak darısı seyremiş. III-167

Oprak: *Oprak* yasıkdın tozluğ ya çıkar = kapanmış gedeleçten tozlu yay çıkar. III-16

Oy Opuzluğ: *Oy opuzluğ* yer = sarp, engebeli yer. I-146

Oy: *Oy* obuz = basık düz yer. I-54

Oynak: *Oynak* işler = oynak kadın. I-120

Ozuk: *Ozuk* at = koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başka atları geçen at. I-66

Ökün: *Ökün* toprak = bir tarafa toplanmış olan toprak. I-78

Öküş: *Öküş* yılki = kalp hayvan, harın at. I-62

Öl: *Öl* ton = yaş elbise. I-48, *öl* neğ = yaş nesne. I-48

Ölüt: *Ölüt* er = kuvvetten düşmüş, yaşlı kimse. I-52

Öngëyük: *Öngëyük* neğ = bir şeye mahsus olan demek. Bir kimseye ayrılan, tahsis edilen her nesneye de “öngëyük” denir. I-162

Öngik: *Öngik* yürgeyek = ulanmış zülûf. I-135

Örük: *Örük* saç = örülmüş saç. I-69

DLT’ de dikkatimizi çeken bir diğer kelime ise “öz” kelimesidir. Bir örnekte “hısım”, bir diğer örnekte “sağır” ve bir öteki örnekte ise “yağ” manası taşıyan sözcüğün cümle içerisinde birbirinden çok farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz.

Öz: *Öz* kişi = hısım olan kişi. I-46, bu bizning *öz* kişi ol = bu bizim hısımdır. I-46, *öz* kişi = sağır adam. I-45

Özlüğ: *özlüğ* aş = yağlı yemek. I-45

Özük: *özük* suw = büyük derelerden ayrılan her çaya böyle denir. I-71

Divan’da dikkatimizi çeken bir diğer husus ise aynı anlamdaki Pışı(+ğ) , pışı(+g) ve pışı(+k) kelimelerinin sonundaki ünsüzlerin farklılıklarıdır. Bu bize ya bir kelimenin aynı dönem içinde üç farklı yazılış ve okunuşunun olabileceğini ya da Kaşgarlı’nın bu sözcüklerin, kitabını yazdığı dönemden önceki eski kullanımlarına da yer verdiğini gösterir.

Pışıg: *pışıg* et = pişmiş et. III-23

Pışığ: *pışığ* kerpiç = pişmiş kerpiç, tuğla. I-455, *pışığ* aş = pişmiş yemek. I-372, *pışığ* et = pişirilen et. III-321, *pışığ* kerpiç = tuğla ve kiremit gibi şeylere de bu ad verilir.

I-373, *pişığ* süçük = kaynatılmış şarap. I-373

Pışik: *Pışik* et = pişmiş et. I-379

Puşak: *Puşak* er = Sıkıntılı adam. I-378

Saçgak: *Saçgak* kişi = malını saçan, israf eden kimse. I-470

Saçuğ: *Saçuk* nenğ = açılmış nesne. I-381

Sagız: *Sagız* toprak = yapışkan toprak. I-365

Sağ: *Sağ* yağ = sağ yağ, sadeyağ. III-159, *sağ* yağ = sade yağ, sağ yağ. III-154

Sakinç: *Anğar sakınç* küni togdı = onun sakınacak günü doğdu. III-333

Salga: *Salga* at = gem almaz, başı sert at. I-425

Samurtuğ: *Samurtuğ* ış = içinden çıkılamayan karışık iş. I-494

Sayram: *Sayram* suw = topuktan yukarı çıkmıyan su, sığ. III-176

Sedhrek: *Sedhrek* kapuğ = parmaklıklı kapı. I-478, *sedhrek* böz = seyrek bez. I-477

Semiz: *Semiz* kend = büyük olduğundan böyle denilmiştir. I-344

Seşük: *Seşük* at = çözülmüş at. I-390

Sewük: *Sewük* nenğ = sevilen nesne. I-390, *sewük* nenğ = sevilen nesne. I-390

Sinğuk: *Sinğuk* nenğ = sınık şey, kırılmış nesne. III-365

Sırukluk: *Sırukluk* yıgaç = sırik yapmak için hazırlanan ağaç. I-505, *sırukluk* yıgaç = sıriklık ağaç. I-503

Sil: *Sil* at = yemi az yiyen at. III-134

Sogukluk: *Sogukluk* nenğ = soğukluk için hazırlanmış her nesne. I-503

Sogunluğ: *Sogunluğ* tağ = soğanlı dağ. I-499

Sogurluğ: *Sogurluğ* tağ = tavşanı bol olan dağ. I-494

Sokar: *Sokar* koy = boynuzsuz koyun. I-411

Son: *Son* altun = som altın. III-138

Söbi: *Söbi* baş = bir adamın başı yuvarlak olmazsa denir. III-217

Söbü: *Söbü* kafa = bir adamın başı yuvarlak olmazsa denir. III- 217

Sözenğri: *Sözenğri* kişi = saçma sapan söyleyen kimse demektir. III-389

Suk Yalnğus: *Suk yalnğus* er = kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmayan, yapyalnız adam. I-333

Sumlum: *Sumlum* tat = hiç Türkçe bilmeyen Farslı. I-486

Suvuk: *Suvuk* kudhruk = katır kuyruğu gibi kılsız ve uzun kuyruk. III-64, *suvuk* yoğurt = sulu yoğurt. III-164

Suwanğ: *Suwanğ* saç = kıvrıcık olmayan düz saç. III-386, *suwanğ* yıgaç = dalı, budağı olmıyan ağaç. III-386

Süllüğ: *Süllüğ* et = iyice pişmemiş olan, kendisinde kan izleri kalmış olan et. III-134

Süm Süçük: *Süm süçük* nenğ = taptatlı, pek tatlı nesne. I-338

Süzük: *Süzük* suw = süzölmüş su. I-389

Şütük: *Şütük* sakal = köse sakal. I-390

Taguzmak: *Taguzmak* er = etine dolgun, bodur kişi. I-504

Talku: *Talku* yışığ = bükölmüş ip. I-427

Talu: *Talu* nenğ = seçme nesne. III-232

Tanğsuk: *Tanğsuk* nenğ = şaşılacak şey, acayip nesne. III-382

Tapuğsak: *Tapuğsak* er = hizmet seven adam. II-168

Taş: *Taş* ton = dış elbise, dışa giyilen elibse. III-152, *taş* yer = geniş açıklık, yazı, gurbet, yabancı yer. III-152

Taşırkan: *Taşırkan* közlüğü = patlak gözlü, lokma gözlü. I-521

Tatır: *Tatır* yer = suyu ağacı olmayan kıraç yer. I-360

Tayığ: *Tayığ* yer = kaygan yer. III-165

Taz: *Taz* koy = kel koyun, boynuzsuz koyun. III-148, *taz* yer = bitkisi az olan çorak yer, kel toprak. III-148

Teke: *Teke* sakal = köse adam. III-228

Tenğil: *Tenğil* keyik = ellerinde - ön ayaklarında- çizgiler bulunan geyik. III-366

Terkin: *Terkin* suw = birikmiş su. I-443, *terkin* sü = toplanmış, birikmiş asker. I-443

Tewi: *Tewi* kuş = deve kuşu. I-331

Tezginç: *Tezginç* yol = büküntülü, kıvrak yol. III-387

Tış: *Tış* at = alnındaki beyaz akıtma, gözünün önlerine kadar varıp, kulaklarına kadar çıkmayan burnuna kadar inmeyen, bunun ikisi ortası kalan at. III-125

Tişi: *Tişi* torum = dişi deve yavrusu. I-396, *tişi* tadhun = iki yaşında olan dişi sığır. I-400, *tişi* takagu = tavuk. I-447, *tişi* tüge = dişi düğe"[+] . III-229

Tok: *Tok* er = tok adam. I-358, *tok* er = başında saçı olmayan kimse. I-332, *tok* kişi = tok adam. I-332, *tok* yılki = boynuzsuz hayvan. I-332

Tolas: *Tolas* yüz = somurtkan yüz. I-366

Tolun: *Tolun* ay = ayın on dördü. I-82, *tolun* ay = ayın on dördü. I-402

Tomrum: *Tomrum* yıgaç = pabuççuların, üzerinde sahtıyan ve gön gibi şeyleri

kestikleri ağaç kütük, ağaç tomruğu. I-485

Tonga: *Tonga* alper = babür gibi kuvvetli, yiğit bir adam. III-368

Tonğ: *Tonğ* et = soğuktan donmuş et. III-356, *tonğ* kamış = İçi boş olmayan kamış. III- 356, *tonğ* neng = İçi boş olmayan, som olan bir şey. III-356

Topuz: *Topuz* yük = üzerinde durulmayan, üzerine binilmeyen hayvan yükü. I-365

Toy: *Toy* aşıç = çömlek. III-142

Törtgöl: *Törtgöl* ew = dört köşeli ev. III-417

Töşeklik: *Töşeklik* barçın = döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış ipek kumaş. I-509, *töşeklik* barçın = döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış ipek kumaş. I-511

Tura: *Tura* kalkan = düşmandan gizlenmek için kullanılan her şey. III-221

Turkun: *Turkun* suw = durgun su. I-440

Turuglağ: *Turuglağ* yer = durulacak yer. I-496

Tutkaklık: *Tutkaklık* yıgaç = süzek yapmak için ayrılmış olan ağaç. I-505

Tutunçu: *Tutunçu* oğul = evlatlığa alınmış çocuk. III-375

Tuyuk: *Tuyuk* kapuğ = kapalı kapı. III-167, *tuyuk* kün = sisli, puslu gün. III-167

Tüdeş: *Tüdeş* neng = birbirine benzeyen nesnelere. I-406, *tüdeş* tonlar = hepsi bir renkte olan elbiseler. III-207

Tügsin: *Tügsin* tügün tügüldi = dört köşeli düğüm düğüldü. I-437, *tügsin* tügün tügüldü = köşeli düğüm halinde düğüldü. II-285

Tüküz: *Tüküz* at = alnında bir paça beyaz bulunan at. I-365, *tüküz* atın yarışım = alnı akıtmalı atla yarış ettim. I-367

Tülek: *Tülek* yıllık = tüleyen, kış tüyünü döken hayvan. I-412

Tümen, türlüğ, tütü gibi sözcükler yazılışları farklı fakat cümledeki anlamları aynı olan sözcüklerdir.

Tümen: *Tümen* çeçek tizildi = tümen tümen çeçek dizildi. I-233, *tümen* türlüğ sözledi = çok çeşit, bir yığın söz söyledi. I-402

Türlüğ: *Türlüğ* çeçek yarıldı = türlü çeçekler açıldı. I-119

Tütü: *Tütü* çeçek çerkeşür = türlü çeçek sıralandı. II-283, *tütü* çeçek çerkeşür = türlü çeçekler sıralandı. I-179

Tünerlik: *Tünerlik* yer = karanlık yer. I-488

Tüz: *Tüz* yer = düz yer I-325, *tüz* yer = düz yer. III-123

Uç: *Uç* el = sınır, sınırdaki il. I-44

Udhık: *Udhık* er = uyuklayan kişi. I-65

Udhug: *Udhug* er = uyanık adam. I-63

Ugar: *Ugar* at = alnında akı olan at. I-53, *ugar* bül = alnı akıtmalı olan at. I-335

Ulas: Bulnar mini *ulas* köz = tutsak eder beni baygın köz. I-60, *ulas* köz=sarhoş gibi süzgün ve yakışıklı olan göz. I-59

Ulinç: *Ulinç* yol = doğru olmayan kıvrımlı yol. I-133, *ulinç* yol = iğri büğrü, büküntülü yol, düzgün olmayan yol. III- 450

Uluk: *Uluk* ton = eskimiş, yıpranmış elbise. I-67

Uri: *Uri* oğlan = erkek çocuk. I-88

“+K, +G,+Ğ” değişimini aşağıdaki bazı kelime gövdelerinde görmekteyiz:

Urugluğ: *Urugluğ* altun = para olarak kesilmiş altın. I-147

Urugluk: *Urugluk* bugday = tohumluk için saklanan buğday. I-149

Uruklu: *Uruklu* yün = ip yapmak için hazırlanan yün. I-150

Urut: *Urut* otın yaşurdu = kuru ot yerine yeni ot çıktı. II-79

Uzak: *Uzak* iş = Bir iş uzadığında denir. I-66

Uzakı: *Uzakı* bilgeler = eski hakimler. I-385

Üdhrek: *Üdhrek* neng = artan nesne. I-103

Üşeng: *Üşeng* taş = düz kaya. I-135

Üyük: *Üyük* yer = sulu ve buna benzer yerlerde ayak basıldığı zaman kaybolan ve ayağı çıkarması güç olan kumluk yerler. I-85

Xıyar: *Xıyar* maraz = ücretle çalışan adam, ırgat. I-411

Xun Xara: *Xun xara* işleme = kaba, faydasız iş işleme. III-138

Yadinğ: *Yadinğ* suw = yeryüzü ne yayılan biraz su. III-372

Yafa: *Yafa* yer = kuytu yer. III-24, *yafa* yer = sıcak yer. III-27

Yagız: *Yagız* yer = yeryüzü. III-10

Yaguk: *Yaguk* kişi yatıktı = hısım olan adam yabancılaştı, yadlaştı. III-76

Yağmurçıl: *Yağmurçıl* yer = yağmuru çok olan yer. III-56

Yalaç: *Yalaç* yuga = katmerin bir çeşidi (biraz dokunmakla kırılır). III-35

Yalaçı: *Yalaçı* yuga= bir çeşit katmerli ekmek. III-25

Yalbi: *Yalbi* neng = ağaçtan oyma enli her cins şey. III-30

Yaldruk: *Yaldruk* işler = süslü kadın. III-432, *yaldruk* neng = cilalı leğen gibi parlak nesne. III-432

Yalım: *Yalım* kaya = sarp, dik kaya. III-19

Yalındak: *Yalındak* er = çıplak adam. III-51

Yalınğ: *Yalınğ* er = çıplak adam. III-373, *yalınğ* kılıç = kınından çıkarılmış kılıç. III-373

Yalınğus: *Yalınğus* kaz ötmes = bir tek kaz ötmaz. III-384

Yalt: *Yalt* kaya = yalçın kaya sert kaya. III-7

Yamağlı: *Yamağlı* ton = yamalı giysi. III-49

Yamağlık: *Yamağlık* böz = yama olmak üzere hazırlanmış bez. III-51

Yaman: *Yaman* ig = yaman hastalık miskinlik hastalığı. III-30

Yamas Atım: *Yazmas atım* yağmur, yangılmas bilge yangku = usta atıcı yağmur, yanılmaz bilgin yankı. I-380

Yap: *Yap* yarmak yok = Yanımda değirmi para yok. III-3

Yap Yaruk: *Yap yaruk* nenğ = çok aydınlık nesne. III-15

Yapığlığ: *Yapığlığ* kapuğ = kapalı kapı. III-49

Yapıtak: *Yapıtak* at = üzerinde eğeri bulunmayan at. III-48

Yaprı: *Yaprı* yer = düz ve enli yer. III-31

Yarağlığ: *Yarağlığ* ış = mümkün olan iş. III-49

Yarlığ: *Yarlığ* er = yarlığanmış adam. III-42

Yarmaş: *Yarmaş* un = ince un. III-40

Yarp: *Yarp* nenğ = sağlam nesne. III-6

Yarsınçığ: *Yarsınçığ* nenğ = iğrenilen pis nesne. III-56

Yaruk: *Yaruk* yer = aydınlık yer. III-15, *yaruk* yıldız togarda udhnu kelip bakarmen = parlak yıldız doğduğunda uyanıp gelir bakarım. III-194

Yası: *Yası* neng = yassı şey, enli nesne. III-24, *yası* yığaç = yassı ağaç. III-38

Yasul: *Yasul* tağ = yassı, yayan dağ. III-18

Yaş: *Yaş* ot = taze ot. III-4, *yaş* et = taze et. III- 159, *yaş* ot köymes, yalafar ölmes = yaş ot yanmaz, elçi ölmez. III- 47, *yaş* yuş = yaş maya. III-4

Yat: *Yat* kişi = yabancı kişi. III-159

Yawgan: *Yawgan* aş = yavan aş içerisinde et bulunmayan yemek. III-37

Yawlak Katığ: *Yawlak katığ* yığaç = çok sert ağaç. III-44

Yazığlığ: *Yazığlığ* at = bağından çözülmüş at. III-49, *yazığlığ* at = çözülmüş at. III-50

Yazok: *Yazok* et = pastırma. III-16

Yazuk: *Yazuk* at = boşanmış at, bağından çözülmüş at. III-16

Yebeng: *Yebeng* yer = kumlu yer, bataklık yer. III-372

“Yenği, yeni, yeğni, yeniğ” sözcükleri dört farklı şekilde yazılmalarına rağmen aynı anlamı veren sözcüklerdir.

Yeğni: Aygıl sizinğ tapuğçı ötnür yeğni tapuğ = sizin hizmetçi yeni hizmetler umunuyor, de. I-376, *yeğni* balık = yeni şehir. I-3791

Yelkin: *Yelkin* atlığ = koşar at. III-37

Yenği: *Yenği* neng = yeni nesne. III-369

Yeni: *Yeni* gün = nevrüz. I-347

Yeniğ: *Yeniğ* neng = yeğni nesne. III-92

Yetrüm: *Yetrüm* saç = salıverilmiş bırakılmış saç. III- 47

Yetüt: *Yetüt* saç = bırakılan saç. II-287

Yıdhiğ: *Yıdhiğ* ot = üzerlik ot. III-12

Yıgım: *Yıgım* toprak = yığılmış toprak. III-19

Yıgın: *Yıgın* toprak = toprak yığını I-15, *yıgın* toprak = toprak yığını, toprak kümesi. III-22

Yılığ: *Yılığ* suw = ılık su. III-14, *yılığ* suw = ılık su. I-31

Yımirtga: *Yımirtga* yaş = kendisinde damar bulunmayan ıspanak, karnabahar gibi taze ve gevrek olan her taze yeşillik. III-433

Yınçge: *Yınçge* turku = ince ipek kumaş. III-380

Yi: *Yi* yığaç = birbirine girmiş, birbirne sarılmış ağaçlar için kullanılır = III-216

Yiğ: *Yiğ* et = pişmemiş çiy et. III-144

Yiği: *Yiği* yığaç = dalları birbirine girmiş sık ve büyük ağaç. III-25

Yinçge: *Yinçge* kişi = Tanrıya ibadet eden, tapan. III-380

Yinçke: *Yinçke* kız = yatağa alınacak yetişkin cariye. I-326

Yirük: *Yirük* işler = yirik kadın. III-18, *yirük* neng = yirilmiş nesne. III-18

Yitiğ: *Yitiğ* biçek = bilenmiş, keskin bıçak = III-18

Yok: *Yok* yer = yokuş yer = III-4

Yolak: *Yolak* barçın = yol yol çizgili ipek kumaş. III-17

Yoriga: *Yoriga* at = yorga at. III-174

Yorık: *Yorık* tıl = uz dil, fasih dil. III-15

Yufka: *Yufka* neng kalnudi = yuka şey kalınlaştı. III-302, *yufka* neng kalnattı = yufka

nesne kalınlaştı. II-350

Yumagi: *Yumgi* neng = çok, toplu şey. III-35

Yumgak: *Yumgak* tene = yuvarlak tane, kişniş. III-44

Yumşak: Ol *yumşak* nengni katurdı = o, yumuşak nesneyi katılaştırdı. II-74

yumşak neng kattı = yumuşak nesne katılaştı. II-295, *yumşak* neng karçadı = yumuşak nesne katılaştı, sertleşti. III-276

Yumuz: *Yumuz* er = etli, tıknaz adam. III-10

Yunçığ: *Yunçığ* er = zayıf cılız arık, hali fena adam. III-41, *yunçığ* iş = çürük-lüğünden dolayı ele alınmayan iş. III-41

Yund Kazısı: *Yund kazısı* yağ = yağ, atın karnından çıkan yağ. III-224

Yunğ: *Yunğ* yap = yün yapağı. III-3

Yuwga: *Yuwga* suwın suwulma = yufka su ile sulanma. III-80

Yügrük: *Yügrük* at = koşucu, geçici at, yügrük at. III-45

Yüşeng: *Yüşeng* taş = düz taş. III-372

2.1.1.2. Renk Bildiren Niteleme Sıfatları

Ak, al, boz, kara vs. renk bildiren sıfatlar DLT’de sıkça karşımıza çıkan niteleme sıfatlarındandır. Bu sıfatlar bazen bir nesneyi bazen bir hayvanı bazen de bir yiyeceği vb. niteleyecek şekilde bir ismin önüne gelerek sıfat tamlaması oluştururlar. Bu sıfatlar içinde örneğine en çok rastladığımız “kara” sözcüğü olmuştur.

Ak : *ak* sakal er = saçı sakalı ağarmış olan adam. I-81, *ak* at = alacalı olan at. I-81, *ak* bulıt = ak bulut. I-354, *ak* bulıt örlenüp = ak bulutlar belirir. I-258, Kerip tutar *ak* torın = o, ak ağını gererek tutar. III-39

Al: *Al* çüvüt = al boya. III-162

Ala: *Ala* at = kır at. I-81

Ar: *Ar* nenğ = kestane renginde olan nesne. I-80

Arsal: *Arsal* saç = kızıla çalan saç. I-105

Asrı: *Asrı* yışığ = iki renkli ip. I-126

Boz: Buşmasar *boz* kuş tutar, ewser ürünğ kuş tutar = avcı, sıkılmazsa boz kuş tutar, acele etmezse beyaz kuş tutar. II-12, *boz* at = boz renkli at. III- 122, *boz*: boz buga = Hindistandan getirilen bir ilaç, bunun bozuna böyle denir. III-224

Çal: *Çal* koy = alacalı koyun. III-156

Çilgü: *Çilgü* at = al at. I-430

Çından: *Çından* at = gül renkli at, kula renkli at. I-436

Kara: *Kara* orun = karanlık yer. III-222, *kara* etmek = bir çeşit ekmek. III-222, *kara* munğ kelmeğinçe *kara* yalga keçme = karabun, karabela gelmedikçe, *kara* yalgayı geçme. III-33, *kara* kızıl böri kördüm = *kara*, kızıl kurt gördüm. III-219, *kara* bulit kökreşür = *kara* bulut kökreşür. II-223, *kara* bulit = *kara* bulut. I-354, *kara* bulıtığ yel açar, urunç bile el açar = *kara* bulutu yel, rüşvet el açar. I-354, *kara* erük = erik. I-69, *kara* karak = *kara* göz bebeği, gözün karası. I-382, *kara* mengiz = esmer beniz. I-60, *kara* tünüg keçürsedim = karanlık gecenin geçmesini diledim. III-248, *kara* yağ = neft. III-222, *karabaş* = siyah baş, kölelere verilen bir addır. III-222, menğliğ *kara* tuz kıya = ey benli esmer. III- 358, toğdı *kara* toprak = *kara* toprak havalandı. III-183

Karanğku: *Karanğku* ışığ urunç açar = karanlık işi urunç açar. III-217

Kartal: *Kartal* koy = akli karalı koyun = I-483

Kır: *Kır* at = kır renkli at = I-324

Kırgıl: *Kırgıl* er= kırçıl adam = I-483

Kızgul: *Kızgul* at = donu boz ile kır arasında olan at = I-483

Kızıl: *Kızıl* anğ = kırmızı yanak. I-40, agdı *kızıl* bayrak = kızıl bayrak yükseldi. III-183, çakıldı *kızıl* ot = kızıl ateş çıktı. II-133, *kızıl* çüwüt = kızıl boya, zincire, sülegen. III-162, *kızıl* menğizliğ = kızıl benizli. III-363, *kızıl* süçik = kızıl şarap. I-408, *kızıl* yüz = pembe yüz. I-60

Kök: *Kök* çüwüt = lacivert boya. III-162, *kök* ton = gök renkli elbise. III-132

Kökşin: *Kökşin* nengğ = gök renkte olan her şey. I-438

Konğur: *Konğur* koy = kestane renginde koyun, bu renkte olan herhangi bir şey. III-363

Kuba: *Kuba* at = rengi donu kumral ile sarı arasında olan at. III- 217

Kula: *Kula* at = kula renkli at. III-233

Meşiç: *Meşiç* üzüm = Kara üzüm. I-360

Or: *Or* at = donu kırmızı ile sarı arasındaki at. I-45

Sanaç: *Sanaç* kesürgü = kırmızı dağarcık. I-358

Sap: *Sap* sarığ = koyu sarı. I-374

Sarığ: *Sarığ* surığ = herhangi bir sarı renge de birleşik olarak böyle denir. I-374, *sarığ* buga = Hindistandan getirilen bir ilaç, bunun sarısına böyle denir. III-224, *sarığ* çüwüt = sarı boya, zırnık. III-162, *sarığ* erük = kayısı, zerdali. I-69, *sarığ* kezik = sarılık hastalığı. I-391, *sarığ* suw = sarı su. I-374, *sarığ* turma = sarı turp. I-431

Targıl: *Targıl* yılkı = sırtında aklı, karalı çizgiler bulunan alacalı her hayvan. I-482

Taz: *Taz* at tafarçı bolmas = alaca at yük taşımaz. III-149, *taz* at = alacalı at. III-148

Tığ: *Tığ* at = kırmızı ile doru rengi arasındaki at. III-127

Toriğ: *Toriğ* at = doru renkli at. I-374

Tum Kara: *Tum kara* at = düz kara at. I-338

Ürünğ: Ürünğ kuş = akdoğan. I-331, buşmasar boz kuş tutar, ewser ürünğ kuş tutar = avcı, sıkılmazsa boz kuş tutar, acele etmezse beyaz kuş tutar. II-12, sawurdı ürünğ kaş = üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı. I-331, ürünğ karak = gözün beyazı. I-382

Yagız: Yagız at = yagız at. III-10

Yalgıl: Yalgıl atım yazlınur = ak yeledi atım çözülür. III- 228

Yaşıl Önlüğ: Yaşıl önlüğ ton = yeşil renkli urba. I-41, yaşıl yerliğ borçın = yeşil yüz-lü ipek kumaş. III-143, yarattı yaşıl çeş = peruse gibi yeşil göğü yarattı. I-331, yaşıl çüvüt = yeşil boya. III-162

Yipkil: Yipkil ton = erguvan renginde elbise. III-46

Yipkin: Yipkin nenğ = konur renkli koyu kırmızı, erguvan renginde olan nesne. III-37, yipkin ton = erguvan renginde elbise. III- 47

2.1.1.3. Ölçü Bildiren Niteleme Sıfatları

Ağır - hafif, küçük - büyük, dar - geniş, az - çok, kısa - uzun, boş, eksik, iri, ufak vs. birçok kelime ölçü anlamı taşımaktadır ve bu ölçü bildiren sözcüklerin, DLT'de birçok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Bir isimden önce kullanılarak nicelik bildiren bu sıfatlara aşağıda yer verilmiştir:

Ağır: Ağır nenğ = pahası ağır nesne, değerli şey. I-53, ağır adhak emrüldi = ağır ayak çekildi. I-52, ağır unı uçursadım = ağır uykuyu uçurmak istedim. III-248

Aglak: Aglak yer = boş yer. II-365

Agruk Ağır: Agruk ağır işinğni adhnaguka yüdhürme = ağır yükünü başkasına yükleme. III-68

Az: Az nenğ = az nesne. I-80

Bar: Bar yiğde= büyük iğde. III-147

Bargam: Bagram kum = geniş, büyük kumluk yer. I-484

Bedük: *Bedük* tewi = büyük deve. I-385

Bodhi Tapı: *Bodhi tapı* er = boyu orta adam. III-216

Boş: *Boş* eliğ = boş el = III- 124, *boş* ew = boş ev. III-125

Böng: *Böng* kişi = iri yarı, yoğun, obur kişi. III-354

Bulak: *Bulak* at= *boyu* kısa sırtı geniş at = I-379

Büktel: *Büktel* er = orta boylu kimse. I-481

Çöküt: *Çöküt* kişi = kısa boylu kısa kişi. I-356

Çunğ: *Çunğ* at = iri doğranmış et. III-357

Eksük: *Eksük* yarmak = eksik para. I-105

Kapa Yüğlüğ: *Kapa yüğlüğ* ok = yüksek yelekli ok. III-217

Karvı: *Karvı* ya = ince yay. III-239

Kekti: *Kekti* at = sırtı dar, yanları geniş at. I-430

Kenğes: *Kenğes* suw = az miktarda su. III-364

Kepek: *Kepek* yincü = küçük inci. I-390

Kiçik: Ol *kiçik* sözüğ edhgerdi = o, küçük sözü, bayağı sözü iyi gördü, onu tutu. I-227

Kırt: *Kırt* ot = kısa ot. I-342, *kırt* saç = kısa saç. I-342

Kız: *Kız* nenğ = pahalı nesne. I-326

Kinğ: *Kinğ* nenğ = geniş nesne. III-358, *kinğ* top opramas kenğesliğ bilig artamas = geniş elbise yıpranmaz danışıklı iş bozulmaz. III-358

Küvüç: *Küvüç* yügün = küçük yular, çilbir. III-163

Onğ: *Onğ* ış = kolay iş. I-41

Öke: *Öke* tegit = orta halli adamlarının büyüklerine hakan çocuklarına verilen addır. I-356

Sogan: *Sogan* yılan = tulum gibi iri bir yılan. I-409

Sukarlaç: *Sukarlaç* börk = uzun külah, börk. I-493

Tar: *Tar* etük adha kığ yigtürdi = dar pabuç ayağı incitti. III-97, *tar ew* = dar ev. III-148

Tawgaç: *Tawgaç* Xan = ülkesi eski ve büyük demektir. I-454

Temen: *Temen* yigne = büyük iğne, çuvaldız. III-35, *temen* yingne = timne, çuvaldız. I-402

Tering: *Tering* tenğiz = engin, geniş, derin deniz. III-370, *tering* urı = geniş derelere ve yollar. III-370

Tiz: *Tiz* yer = yüksek yer. II-344

Tolu: *Tolu* idhiş = dolu kap. III-232

Tuwuz: *Tuwuz* yünçü = büyük inci. III-279

Uçuz: *Uçuz* neng = ucuz nesne. I-54

Uşak: *Uşak* neng tuwradı = küçük şey büyüdü. III-279, *uşak* neng = küçük şey. I-67, *uşak* oğlan = küçük çocuk. I-67, *uşak* otunğ = odun kırıntıları. I-67

Uzun: Ol *uzun* nengi kısurdı = o, uzun şeyi kısalttı. II-78, *uzun* bodhluğ kişi = uzun boylu adam. III-121

Yetiz: *Yetiz* yer = enli yer, dar olmayan toprak. III-10, *yetiz* kadhış = enli kayış. III-10

Yakın: *Yakın* er = hısımlardan yakın adam. III-22, *yakın* yer = yakın yer. III-22

Yırak: *Yırak* yer = uzak yer. III-28, *yırak* yer sawın arkış keldürür = uzak yerin salıgını kervan getirir. I-97

Yigi: *Yigi* tış = sık diş. III-216

Yiği: *Yiği* tış = sık diş. III-25

Yuguk: *Yuguk* yer = yakın yer. III-29

Yüksek: *Ordhulanıp yüksek* tagığ oglak çatar = yüksek dağı yurt tutarak oğlak katar. II-294, üs es körüp *yüksek* kalık kodı çakar = kerkes kuşu leşi yüksek havadan götürüp aşağıya iner. III-46, *yüksek* tağ = yüksek dağ. III-45

2.1.1.4. Soyut Anlamlı Niteleme Sıfatları

DLT’de iyi, güzel, faydalı, hür, doğru gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz birçok soyut anlamlı sözcükten bahsedebiliriz. Soyut kelimeler beş duyu organımızla algılayamadığımız, varlığını ancak akıl yoluyla kavrayabileceğimiz kelimelerdir. Divan’da sayıları bir hayli fazla olan bu kelimelerle kurulmuş olan sıfatları ayrı bir başlık altında inceledik:

Açukluğ: *Açukluğ* kişi = koçak, huyu güzel kimse. I-147

Adhuk: *Adhuk* nenğ = tanınmayan şey. I-65

Agduk: *Agduk* kişi = bir yere sığınan, kim olduğu belli olamayan adam. I-99

Agır: *Agırlığ* kişi = halk veya bey tarafından ağırlanan adam. I-52

Agırlığ: *Agırlığ* er = herkes tarafından ağırlanan, sayılan kişi. I-146

Akı: *Akı* yagak = iyi ceviz. I-90

Altun: *Altun* özü = altın gibi temiz ruhlu kadın. I-71

Amrak: *Amrak* könğül = arı gönül, sıcak yürek. I-101

Anga: *Anga* er = değersiz adam. I-128

Anuk: *Anuk* nenğ = hazır olan nesne. I-68

Arguç: *Arguç* ajun = dünya, aldatıcı dünya. I-95

Arığ: *Arığ* nenğ= temiz nesne. I-63

Arındı: *Arındı* nenğ= temiz nesne. I-12

Arıtgu: *Arıtgu* yer = arıtacak yer. II-321

Arkuk: *Arkuk* kişi = söz dinlemez kişi. I-109

Arriğ: *Arriğ* nenğ = pek arı nesne. I-143

Aruk: *Aruk* er = arık adam, yorgun adam. I-66, *aruk* er öklendi = yorgun adam dinlendi. I-259, *aruk* er öklendi = yorulmuş adam dinlendi. I-298

Asırlığ: *Asırlığ* iş = faydalı iş. I-147

Asurtguk: *Asurtguk* er = anlayışlı adam, akıllı görünen kişi. III-442

Ataç: *Ataç* oğul = halkın büyüğü imiş gibi büyüklük taslayan çocuk. I-52

Awinçu: *Awinçu* nenğ = avunulan alışılan şey. I-134

Axsunğ: *Aksunğ* er = sarhoşlukta kavga eden adam. I-116

Bagırlığ: *Bagırlığ* er = kimseyi dinlemeyen, kimseye boyun eğmeyen adam. I-494

Bagırsak: *Bagırsak* kişi = merhametli, gönül alıcı kişi. I-502

Baldır: *Baldır* ogul = üvey oğul. I-456, *baldır* kız = üvey kız. I-456

Basınçak: *Basınçak* er = zayıf görülen adam, önem verilmeyen kişi. I-501

Bayık: *Bayık* söz = doğru söz. III-166

Belinğçi: *Belinğçi* kişi = çok korkak ürkek kimse. III-371

Berk: *Berk* nenğ = muhkem nesne. I-349, *berk* yer = muhafaza edilen ve tahkim

edilmiş olan yer. III-445

Bilge: *Bilge* eren sawların algıl öğüt = bilgin adamların sözlerini öğüt olarak al, III-155, *bilge* eriğ bulup sen bakkıl anıñ tabaru = bilgin bir adam bularak onun tarafına bak. III-440, *bilge* kişi öğüt berip tawrak ukar = bilgin kişi öğüt vererek iyi anlar. III-46, körse anı *bilge* kişi sözge büter = onu akıllı bir adam görse sözüme inanır. III-137

Bilig: *Bilig* kişi ara ülüklüğ ol= akıl insanlar arasında üleştirilmiştir. I-512

Biliglik: *Biliglik* kişi = bilgin adam. I-510

Boş: *Boş* kişi = hür adam. III-124, *boş* uragut = boşanmış kadın. III-124

Bügü: *Bügü* bilge = akıllı kimse. I-428

Bükü: *Bükü* bilge = bilgin, akıllı, hâkim. III-228

Bürge: *Bürge* kişi = bir yerde durmayan zevzek, taşkın kimse. I-427

Çalpak: *Çalpak* iş = karışık iş. I-470

Çamguk: *Çamguk* er = kovcu, sinsî kişi. I-470

Çengel: *Çengel* er = şer adam. II-290

Cigi: *Cigi* yi = sağlam dikiş. III-229

Çın Bütün: *Çın bütün* kişi = kendine güvenebilen doğru, dürüst kişi. I-398

Çın: *Çın* söz doğru söz. III-138, *çın* kişi = doğru adam, inanılır adam. III-138

Çok: *Çok* er = kötü, alçak, adam. III-130

Çulman: *Çulman* iş = içinden çıkılamayan iş. I-448

Çulk: *Çulk* esgürük = cılık sarhoş, taşkın sarhoş. I-349

Çutur: *Çutur* kişi = kötü kimse. I-361

Soyut anlam içeren sıfatlar içerisinde en çok “edhgü” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Kelimenin, DLT’de bazen bir insanı bazen bir nesneyi bazen de farklı bir varlığı nitelediğini görmekteyiz.

Edhgü: *Edhgü* er süngüki erir atı kalır = iyi adamın kemiği çürür, adı kalır. III-367, *edhgü* kılınç = iyi ahlak. III-374, *edhgü* sawıg edhlese özge sinđer = iyi söz tesir ederse öze siner. III-155, *edhgü* tawar ogurluk = güzel, uğurlu mallar hazırla. I-114, *ol* manğa *edhgü* söz eştürdi = o, bana iyi söz işittirdi. I-221, tılda çıkar *edhgü* söz = iyi söz dilden çıkar. III-161, yalnğuk oğlu yokadhur *edhgü* atı kalır = adem oğlu yok olur, iyi adı kalır. III-384, bu er ol *edhgü* sawın tirilgen = bu her zaman iyi ünle yaşayan kimsedir. I-524, yawlak ködhez tılınğnı *edhgü* sawıg tilengil = Kötülükten dilini gözet; iyi şöhret dile. III-43

Edhlik: *Edhlik* nenğ = faydalanılan nesne. I-103

Ekek: *Ekek* işler = ortaya düşmüş kadın. I-78

El: *El* kişi = kötü değersiz kişi. I-49

Endik: *Endik* er = budala adam. I-105, *endik* kişi = şaşkın kişi. I-106, *endik* uma ewlikni ağırlar = şaşkın konuk ev sa-hibini ağırlar. I-106

Erdemsiz: *Erdemsiz* şa = faydasız kuş. III-211

Erik: *Erik* er = işlerinde becerikli, yürekli adam. I-70

Ersek: *Ersek* işler = ortaya düşmüş azgın kadın. I-104

Eşiklik: *Eşiklik* yıgaç = eşik yapmak için hazırlanan ağaç. I-152

Etüklük: *Etüklük* sargı = mest yapmak için ayrılan sahtiyan. I-152

Ewek: *ewek* er = evici, aceleci adam. I-122, *ewek* sinđer sütge tüşer = iven sinek süte düşer. II-13

Xun: *Xun* iş = kaba, faydasız olan kişi. III-138

İç: İç söz = yürekteki gizli şey, sır. I-35

İki Yüzlüğ: İki yüzlüğ er = iki yüzlü adam. III-45, iki yüzlüğ közüngü = ayna. III-45

İkirçkün: İkirçkün iş = yapılmak veya yapılmamak hususunda tereddüt olunan iş. III-419

İkit: İkit söz = yalan söz. I-51

Inanç: Inanç Bey = inanılan itimad edilen Bey. I-133, Inanç beg = kendisine güvenilen bey. III- 450

Isız: Isız ajun kaldı mı? = kötü dünya kaldı mı? I-41

Isrım: Isrım kişi = suratsız, sıkıntılı adam. I-107

Kadır: Kadır neng = güç olan nesne. I-364

Kanğsık: Kanğsık ogul = üvey oğul. III-383, kanğsık ata = üvey baba. III-383

Kargış: Kargış kişi = lanetleme olmuş adam. I-461

Kart: Kart er = huysuz kişi. I-342

Katgı: Katgı yağı yuwılsun = katı düşman yumuşasın. I-441

Katıglığ: Katıglığ er = soysuz adam, südüne su katılmamış adam. I-496

Katkı: Katkı kişi = kimseye boyun eğmeyen kişi, katı adam. I-427

Kekmek: Kekmek er = işler kendisini pişirmiş, başından geçen birçok sıkıntılar yüzünden pekleşmiş olan kişi: pişkin adam. I-479

Kewel: Yügürdi kewel at = soylu at koştu. II-133

Kınğır: Kınğır közün bakıştılar = yan gözle bakıştılar. I-183, kınğır közin bakıştılar = kızgın gözle bakıştılar. I-359, kınğır közün bakıştı= kızgın gözle bakıştı. I-170

Kırt: Kırt kişi = kötü huylu ve pinti adam. I-342

Kirtüç: *Kirtüç* kişi = kimseyi çekemeyen huysuz kişi. I-455

Kişirgek: *Kişirgek* er = evinde bir kimseyi gördüğü zaman canı sıkılan evi kendine dar gelen kişi. II-290

Kıyık: *Kıyık* kişi = sözünde durmayan adam. III-167, *kıyık neng* = eğri olan her şey. III-167

Kız: *Kız* kişi sawı yorıglı bolmas = pinti adamın ünü yayılmaz. I-326, *kız* kişi = pinti kişi. I-326

Köğ: *Köğ* yıllık = başıboş yayılan hayvan. III-131

Köni: *Köni* er = emniyetli kimse. III-237

Korkluk: *Korkluk* er = korkak adam. III-417

Kowı: *Kowı* er = talihsiz, uğursuz kişi. III-226, *kowı* er kuduğka kirse yel alır = kadersiz adam kuyuya girse yel alır. III-226

Küç: *Küç* tigin = kuvvetli tekin. I-413

Külüğ: *Külüğ* neng = iğreti nesne. I-391, *külüğ* bilge = ünlü bilgin. III-212

Kündi: Ol *kündi* kişi ol = o, aşağılık kişidir. I-419

Kür: *Kür* er = yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam. I-324

Kurç: *Kurç* eren = dayanıklı ve yiğit adam. I-343

Sıfatlar bazen bir isim tamlamasından önce gelerek onları niteleyebilir, derecelendirebilir veya belirtebilir. Aşağıdaki “kürmet” sıfatının da bir belirtili isim tamlamasını derecelendirdiğini, pekiştirdiğini görmekteyiz.

Kürmet: *Kürmet* anıng yüregi = pek kuvvetli onun yüreği. I-325

Kuruğ: Anğar *kuruğ* yala yalaldı = o, kuru töhmetle töhmetlendi. III-82

Kuruk: *Kuruk* kaşuk ağızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas = kuru kaşık ağza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz. I-383

Kutkı: *kutkı* er = alçak gönüllü, yumuşak huylu kişi. I-427

Kutluğ: Kışka etin kelse kalı *kutluğ* yay = kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan. I-182, *kutluğ* nenğ = kutlu olan nesne. I-464, *kutluğ* tigin = uğurlu köle. I-413, *kutluğ* yayığ tepsedi = kutlu yazı çekemedi. I-463

Menğgü: *Menğgü* ajun = sonu olmayan dünya. III-378

Mın: *Mın* kişi = yüreği dök, gönlü selek kişidir. III-140

Mungan: *Mingan* kişi = geveze boşboğaz adam. I-440, *mungan* kişi = boşboğaz, geveze kimse. I-476

Ögey: *Ögey* ata = üvey baba. I-123, *ögey* kız = üvey kız. I-123, *ögey* ogul = üvey oğul. I-123

Ogrı: Körmedhip *ogrı* tuzak = gizli tuzağı görmeyerek. I-380, *ogrı* tuzak uzattı = gizli tuzağını kurdu. II-234

Oy: *Oy* at = yağız at. I-49

Sağ: *Sağ* köngül = temiz, sağlam sıcak kalp. III-154

Sak: *Sak* er = uyanık ve zeyrek kimseye. I-333

Sarsığ: *Sarsığ* söz = katı söz. I-464

Şaş: *Şaş* at = ürkek at. III-152

Şel Şül: *Şel şül* eligliğ = eli yöntemsiz kişi. I-336

Sibiz: *Sibiz* kişi = alık ve dalgın kişi. I-406

Sil: *Sil* kişi = her yemekten tiksinen boğazsız kimse. III-134

Siliğ: *Siliğ* er = temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli kimse. I-390

Sırıçga: *Sırıçga* er = gevşek ve tembel adama. I-489

Suk: *Suk* er = aç gözlü, alçak kimse. III-130

Sun: *Sun* kişi = yumşak huylu, yüreği selek kişi. III-138

Sürtük: *Sürtük* işler = sürüştüren, kendisine sürüştürülen kadın, sevici kadın. I-477

Tafrak: *Tafrak* işçi = kıvrak, çalışkan işçi. I-468

Tanğ: *Tanğ* neng = acayip sey şaşılacak nesne. III-355

Tawratığsak: *Tawratığsak* er = acele ettirici adam. II-360

Taylanğ: *Taylanğ* er = ince, kibar, güzel, boylu boslu, rengi parlak, elbisesi temiz adam. III-386, *taylanğ* yiğit = dalyan gibi genç. III-386

Tayuk: *Tayuk* er = ince, kibar genç adam. III-166

Tebiz: *Tebiz* kişi = hasetçi. I-365

Tegme: *Tegme* kişi öz bolmas, yat yaguk tüz bolmas = değme kişi kendin gibi olmaz, yat hısımla bir olmaz. I-433

Tering: *Tering* bilge = bilgin ve hakim adama. III-370

Ters: *Ters* iş = güç olan her nesne, her güç iş. I-348

Tezgek: *Tezgek* er = işten ve işe benzer şeylerden kaçan, çekingen adam. II-289

Tezik: *Tezik* kişi = işten kaçan kimse. I-387

Tıgrak: *Tıgrak* er = dıyrak, yılmaz, yiğit adam. I-468

Tın: *Tın* kişi = dinmiş adam, bir işle uğraşmayan haylaz kişi. III-138

Tosun: *Tosun* at köndi = haşarı at yola geldi, düzeldi. II-30

Tüblüĝ: *Tüblüĝ* yıldızlıĝ = asaletli, köklü. III-40

Tul: *Tul* uragut = dul kadın. III-133

Tum Toruĝ: *Toruĝ* at = düz – tamamen- doğru at. I-338

Türi: *Türi* kişi = huyu sert olan adam. III-220

Tüstük: *Tüstük* kişi = kinci adam, yaman düşman. I-476

Tüşük: *Tüşük* kişi = işten güçten kaçan haylaz. I-387

Tutugluĝ: *Tutugluĝ* yer = tekin olmıyan yer, cin çarpan yer. I-496

Tuyın: *Tuyın* er = pinti, sıkıntılı kişi. III-169

Tuyuk: *Tuyuk* kişi = canı sıkılmış kişi. III-166

Uluĝ: *Uluĝ* oĝlak ay = ilkbahar. I-347

DLT’ de diĝer çok kullanılan soyut anlamlı kelime ise “uluĝ” sözcüĝüdür.

Bu sözcüĝün kullanımıyla ilgili dikkat çeken husus, Uygur Türkçesi metinlerindeki “felsefi” mahiyetin Karahanlı Döneminde daha belirginleřtiĝidir.²⁷

Ulu, yüce, büyük anlamındaki bu sözcüĝün örnekler ařaĝıdadır:

Uluĝ: Boyda *uluĝ* bilge bolup bilginĝ ula = ulus arasında büyük bilgin ol, bilgini yay. I-51, önmiş *uluĝ* ternĝek üze köp kaşakı = büyük su birikintisi üzere çok bitmiş kındıra otu. II-328, turgan *uluĝ* ışlaka = büyük işlere kalkışan. II-54, *uluĝ* ay = yaz ortası. I-348, *uluĝ* Tengri aĝırladı = ulu Tanrı kerem kıldı. I-301

Unĝamuk: *Unĝamuk* er = salak adam. I-162

Uşak: *Uşak* söz = koĝu olarak söylenen söz. I-122

²⁷ Hatice şirin User, Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine, (11.12.2011), s.222, <http://www.yesevi.edu.tr/files/article/51.pdf>

Usal: *Usal* kişi = iş bilmeyen kimse, gafil. I-122

Usayık: *Usayık* er = gafil adam. I-160

Utanç: *Utanç* iş = utanılacak iş. III-448

Utunç : *Utunç* iş = utanılacak iş. I-131

Uyadsılık: *Uyadsılık* er = kendisine çok utanma gelen, çok utangaç adam. I-160

Uz: *Uz* kişi = eli uz, eli işe yarşıklı, udumlu kişi. I-46

Yadhut: *Yadhut* nenğ = hayırsız nesne, kendisine hayır bulunmayan şey. III-8

Yalaç: *Yalaç* er = insanı her şeyde çarçabuk suçlu gibi gören itham eden kimse. III-35

Yalğan: *Yalğan* söz = yalan söz. III-37

Yalnğus: *Yawlak* tıllığ begden kerü *yalnğus* tul yeğ = kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir. III-133, *yalnğus* er = yalnız adam. III-384

Yandık: *Yandık* at = soysuz at. III-44

Yanğşak: *Yanğşak* er = yanşak kimse, geveze adam. III-384

Yaşru: *yaşru* iş = gizli iş. III-31

Yaşut: *Yaşut* nenğ = gizli nesne. III-8, anıñ *yaşut* ışı bilsikti = onun gizli işi bilindi. II-228

Yatuk: *Yatuk* kişi = tembel. III-14, *yatuk* nenğ = atılan unutulmuş her şey. III-14

Yawaş: Bek tut *yawaş* takagu süwlin yazın ederme = yavaş huylu tavuğu sağlam tut, kırdı sürğlün arama. III-11, *yawaş* kişi = yumuşak huylu adam. III-10

Divan'da çokça kullanılan diğerk soyut anlamlı sıfatlar ise “yawlak ve yawuz” dur.

Yawlak Tıllıĝ: *Yawlak* tıllıĝ begden kerü yalnĝus tul yeĝ = kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir. III-133, *yawlak* yaĝı mende tınar = yavuz düşmen bende dinlenir. II-204, *yawlak* yaĝıĝ kaçurgan = yavuz düşmanı kaçırandı. I-516, *yawlak* yayıĝ ka-targan = yavuz düşmanı döndürücü. II-74, *yawlak* kişi = huyu kötü kişi. III-43

Yawuz: Ayıĝ *yawuz* nenĝ = ne iyi, fena şey. I-84, neme *yawuz* nenĝ ol bu = bu ne kadar kötü şeydir. III-215, ogrı *yawuz* itlaka= hırsız, kötü itlere kuşlar. I-483, ol *yawuz* nenĝni edhgerdi = o, kötü şeyi düzeltti. I-227

Yaxşı: *Yaxşı* nenĝ = güzel nesne. III-32, *yaxşı* iş = güzel iş. III- 32

Yayıĝ: *Yayıĝ* kişi = huyu dönek adam, kâh şuna kâh buna meyleden kişi. III-23

Yayık: *Yayık* kişi = huyu dönek adam, kâh şuna kah buna meyleden kişi. III-23

Yerdeş: *Yerdeş* kişi = hemşeri adam. III-40

Yetik: *Yetik* er = işlerinde becerili, güç işleri başaran. III-18

Yinçge: *Yinçge* kız = odalık kız. III- 380

Yudkı: *Yudkı* yüdhi saranka = yüzü ekşi, sıkı kişi. II-250

Yunçıĝ: Kelse kalı yarlıĝ bolup *yunçıĝ* uma=sana yoksul bir konuk gelirse. I-93

Yurbaş: *Yurbaş* iş = neresinden çıkılacağı bilinmeyen karışık iş. I-459

2.1.1.5. Tatma Duyusu ile İlgili Niteleme Sıfatları

Acı, tatlı, ekşi... gibi sözcüklerin isimlerden önce gelerek onları nitelemesiyle oluşan bu sıfatların sayıları Divan'da sınırlıdır.

Açıĝ: *Açıĝ* nenĝ süçirdi = acı şey tatlılaştı. II-75, *açıĝ* awya tışıĝ kamattı = ekşi ayva dişi kamaştırdı. II-311, atası *açıĝ* almıla yese oğlınıĝ tışı kamar = babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır. II-311, atası anası *açıĝ* alımla yese oğlı kızı tışı kamar = babası anası ekşi elma yese oğlunun, kızının dişi kamaşır. III-272, ol *açıĝ* nenĝni süçitti = o, acı şeyi tatlandırdı. II-299

Çişsenğ: Çişsenğ çağır = ekşi şira. III-385

Kımız: Kımız almıla = ekşi elme kımıza benzediği için. I-366

Köwij: Köwij turma = tadı bozulan, tadı kaılan turp. Tadı bozulan her şeyde böyledir. I-366

Sağ: Sağ suw = sağ su, tatlı su. III-154

Sanğan: Sanğan nenğ = tadı buruk olan her nevi nesne. III-376

Tatıglığ: Tatıglığ nenğ = tatlı nesne. I-495

Tatlığ: Tatlığ aşığ adhınka = tatlı aşı başkasına. I-45

Titiz: Titiz nenğ = tadı helile gibi kekremsi olan her şey. I-365

Türi: Türi nenğ = tadı, mazı tadı gibi kekre olan her şey. III-220

Yılınçga: Yılınçga aş = tadı, tuzu, yağı olmayan yemek. III-433

2.1.1.6. Benzetme İlgisi ile Kurulmuş Niteleme Sıfatları

Aslında birtakım dilbilimcilerin “takısız isim tamlaması” olarak adlandırdığı isim tamlamalarında iki ayrı unsur aranır. Bunlardan bir tanesi neye benzediği diğerine ise neyden yapıldığıdır; ancak biz, takısız isim tamlamasının aslında bir niteleme sıfatı olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle sıfatları incelerken bu tür sözcükleri niteleme sıfatı içinde ve iki ayrı başlık altında inceledik; bunlardan biri benzetme ilgisi olanlar, diğerine ise neyden yapıldığıyla ilgili olanlar. Aşağıda önce benzetme ilgisi olanları daha sonra da bir varlığın neyden yapıldığıyla ilgili olanları vermeye çalıştık.

Altun: Altun kan = altın kan. I-91

Altun: Altun tarım = büyük kadınların lakabı. I-396

Arzulayu: Arzulayu er ewar = çakal gibi adam avlar. III-401

Ertini: *Ertini* özük = bedeni inci gibi temiz olan kadın. I-71

Erttini: *Erttini* özük = bedeni inci gibi kadın. I-141

Kulsıĝ: *Kulsıĝ* er = huyu köleye benzeyen adam. I-465, *kulsıĝ* er = kula benzeyen adam. III-128

Kümüş: *Kümüş* tigin = gümüş gibi saf olan köle. I-413

Tal Bodgluĝ: *Tal bodgluĝ* = boyu düzgünce kişi için böyle denir. III-156

2.1.1.7. Bir Varlıĝın Neden Yapıldıĝını Bildiren Niteleme Sıfatları

Altun: *Altun* bakan = altın halka. I-399

Çekrek: *Çekrek* kapa = yünden yapılan cepsiz bir kaftan. I-477

Çodhın: *Çodhın* aşıç = bakır tencere. I-409

Kübe: *Kübe* yarık = demirden yapılmış zırh. III-217

Kum: *Kum* udhu = kum tepe, kum yığını. I-87

Oçaklık: *Oçaklık* titik = çamur ve çamura benzer ocak yapılacak her nesne. I-150

Say: *Say* yarık = demir göĝüslük. III-15, *say* yarık=Vücade giyilen zırh. III-158

Temür: *Temür* kaznĝuk = kutup yıldızı demektir, demirden yapılmış kazık. III-383

Yen: *Yenkend* = bakır kale. III-149

Yinçü: *Yinçü* tolgaĝ = inci küpe. II-288

2.1.1.8. Bir Varlıĝa İsim Olmuş Niteleme Sıfatları

Sıfat tamlaması yoluyla bir varlıĝa isim olmuş örneklere DLT’de sıkça rastlanmaktadır. Kalıplaŝmıŝ olan bu sözcükler aslında isim olarak kullanılmalarına

rağmen, oluşum evresinde bir sıfat tamlaması olmaları sebebiyle bu başlığı açmayı uygun gördük.

Ak: *Ak* terek = yağma ülkesinde ıla suyu üzerinde bulunan bir geçit, bir köprü. I-81

Ala: *Ala* yığaç = sınıra yakın bir yer adı. I-82

Ay: *Ay* köl = uç yakınında bir yerin adı. III-135

Bakır: *Bakırsokım* = Merih yıldızının adı. I-398

Bakır: *Bakırsokum* = Merih yıldızının adı. Kızıllıkta bakıra benzetilir. I-360

Bay: *Bay* yığaç = küçe “şehriyle” Uç arasında, Uç’ a yakın bir yer adı. III-158

Bekeç Arslan: *Bekeç* arslan Tigin = müslümanların eline tutsak düşen adam. I-452

Bukaç: *Bukaç* art = bir sarp yerin adıdır. I-410

Can: *Canbalık* = şehir ismi. I-113

El: *El* kuş = kartala benzeyen alacalı bir kuş. I-49

Il: *Il* kuş? = atmaca. I-331

Ilı: *Ilı* su. I-345

İsiğ: *İsiğ* köl = Barsganda bir göl. III-135

Özellikle *kara* kelimesi birçok varlık için isim oluşturmada sıkça kullanılmaktadır. Daha çok yer isimi için kullanılan bu kelime bazen bir yıldıza bazen bir hayvana bazen de bir kişiye isim olmak için sıfat tamlaması oluşturmuştur.

Kara: Egetlik *kara* baş = gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın. I-150, *kara* yalga = Türk diyarı ile fergana arasında bir sarp yer. III-32, Bogra *Kara* Xakan. III-221, *Kara* Kayas = Çiğil ülkelerinde bir takım şehirler adı. III-172, *kara* ot = Hindistan’dan gelir, ağılı bir bitkidir. Bıldırcın otu. III-222, *Kara* senğir = Barsganda bir yer adı. III-222, *Kara* yağma = Türklerin bir bölüğünü adı.

III-34, *Kara* yıgaç = sınırda oturan bir Türk oymağı. I-119, *Karakaş* öküz = Xotan şehrinin iki yanından akan iki dereden biri, temiz siyah taş burada bulunur. Bu taş, bütün dünyada ancak burada bulunmaktadır. III-152, *Karakuş* = Müşteriye yıldızı. I-331, *Karakuş* = Müşteri yıldızının adıdır. Bu tanla beraber doğar. III-221, *Karakuş* togdı = bu yıldız doğduğu zaman denir. I-332, *Karakuş* = tavşancıl. I-331, Tizildi *karakuş* = karakuş yıldızı dizildi. I-331, *Karakuş* yulduz = Müşteri yıldızının adıdır. III-221

Kaş: *Kaş* öküz = Xotan şehrinin iki yanından akan bir deredir. III-152

Kaşga: *Kaşgabogra* = iki yerin adı. I-426

Kawak: *Kawak* art = Özçentle kaşgar arasında bir yer adı. I-383

Kençek: *Kençek* senğir = Talas yakınında bir şehrin adıdır. I-480

Kiçik: *Kiçik* Keyken = Kayas' tan Ila'ya iki dereden küçük olanın ismi. III-175

Kıl: *Kıl* kudhruk = bir kuş, kıl kuyruk dahi denir. I-337, *kıl* kuş = ördeğe benzer bir kuştur, ilkbaharda gelir, beyler onu birbirlerine armağan ederler. I-337

Kız: *Kızkuş* = insanın üzerine düşecekmiş gibi alçaktan uçan bir kuş. I-326

Kızıl: *Kızıl* öz = kaşgar dağlarında bir kışlak. I-80

Köçürme: *Köçürme* oyun = ondört' adı verilen bir oyun. I-491

Körünğ: *Körünğ* köl = kaşdara yakın bir gölün adı. III-370

Münğüz: *Münğüz* baka = kaplumbağa. III-226

Nek: *Nek* yılan = ejderha. III-155

Oğlak: *Oğlak* ay = ilkbahar. I-347

Ordu: *Ordu* kend = hakanların oturdukları Kaşgar şehri. I-124, *Ordu* kend = Kaşgar. I-343

Öz: *Özkent* = Şah şehri. III-150, *Özkend*= Fergana. I-344

Semer: *Semer kand* = semiz kend. III-150

Tarınğ: *Tarınğ* köl = iki öğüz arasında bulunan bir yerin adı. III-135

Taş: *Taş* kend = taş şehri = I-443, *Taşkent* = Şah şehri. III-150

Tat: *Tat* Tawgaç = Uygur. I-454

Tawuşgan: *Tawuşgan* öküz = uç şehrinde akan bir derenin adı. I-513

Tonga: *Tonga* tiğın = isim. III-368, *Tonga* Xan = isim. III-368

Tonğa: *Tonğa* Alper = Afrasyab. III-149

Tün: *Tünkent* = Şah şehri. III-150

Udhu: *Udhu* kend = bir şehir adı. I-87

Uluğ: *Uluğ* Talas; büyük, ulu Talas; taraz diye tanınmış bir şehir. I-366, *Uluğ* Keyken = Kayas' tan İla'ya iki dereden büyük olanın ismi. III-175

Ürünğ: *Ürünğ* kaş öküz = Xotan şehrinin iki yanından akan iki dereden biri, temiz beyaz taş burada bulunur, dere adını bu taştan almıştır. III-152, *Ürünğ* Kayas = Çiğil ülkelerinde bir takım şehirler adı. III-172

Yeñi: *Yeñi* balık = şehir ismi. I-113

Yun: *Yun* kuş = tavus kuşu. I-331, *yun* kuş = tavus kuşu. III-144

Zanbı: *Zanbı* Art = koçnğar başı” ile “balasagun” arasında bir dağ geçidi. III-441

2.1.1.9. Yokluk ve Olumsuzluk Bildiren Niteleme Sıfatları

Bu başlık altında hem yapıca hem de anlamca olumsuzluk bildiren niteleme sıfatları yer almaktadır.

Olumsuzluk anlamı içeren sıfatlar sıfat-fille kurulmuş niteleme sıfatlarıdır. “Bilmedük, yanğılmas, yazmas...” gibi sözcükler olumsuzluk: başsız, ıssız, tatsız gibi sözcükler ise yokluk bildiren sıfatlardır.

Arkasız: Arkasız er çeriğ sıyumas = yiğit, yardımcısı olmadıkça asker yenemez = I-128, arpasuz at aşumas, *arkasız* alp çeriğ sıyumas = arpasız at koşmaz, arkasız yiğit asker bozamaz. I-123

Arpasuz: *Arpasuz* at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas = arpasız at koşmaz, arkasız yiğit asker bozamaz. I-123

Başsız: Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas = tatsız türk Türk, başsız börk olmaz. II-281, Tatsız türk bolmas, başsız börk bolmas = acemsiz Türk, başsız börk olmaz. I-350

Bilmedhük: Bilmiş yek *bilmedhük* kişiden yeg = tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir. III-160

Bulmaduk: *Bulmaduk* nenğge sewinmenğ = bulunmamış nesneye sevinmeyin. I-419

Erdemsiz: *Erdemsiz* şa = faydasız kuş. III-211

Essiz: Sızguralır üdhikler *essiz* yüzi burkurar = sevda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur = II-188

Issız: *Issız* kişi = yüz­süz, iyilik bilmez adam. I-142

Kenğesiz: *Kenğesliğ* biliğ üdhreşür, kenğesiz biliğ obraşur = danışıklı bilgi güzelleşir, danıksız bilgi yıprar. I-232

Tatsız: *Tatsız* Türk bolmas, başsız börk bolmas = tatsız türk Türk, başsız börk olmaz. II-281, *tatsız* türk bolmas, başsız börk bolmas = acemsiz Türk, başsız börk olmaz. I-350

Yanğılmas: Yazmas atım bolmas yanğılmas bilge bolmas = şaşmadık atış olmaz yanılmadık bilgin olmaz. III-59, yazmas atım yağmur, yanğılmas bilge yanğıku = usta atıcı yağmur, yanılmaz bilgin yankı. I-380

Yazmas: Yazmas atım bolmas yanğılmas bilge bolmas = şaşmadık atış olmaz yanılmadık bilgin olmaz. III-59

2.1.1.10. Yön Bildiren Niteleme Sıfatları

Yön bildiren niteleme sıfatları “arka, orta, sağ, sol, aşağı, yukarı” gibi bir ismi yön bakımından niteleyen sıfatlardır. Sayıları çok fazla olmayan bu sıfatlar şunlardır:

Art: Art saç = arka saç. I-42

Eyegü: Eyegü yer = dağın ortasında bulunan yer. I-137

İç: İç kur = iç kuşağı. I-35

Onğ: Onğ elig = sağ el. I-41, onğ elig = sağ el , oğuzlar sağ elig derler. I-72

Sağ: Sağ eliğ = sağ el. III-154

Sol: Sol elig = sol el. I-72

2.1.1.11. Sıra Bildiren Niteleme Sıfatları

Yine sayıları Divan’da bir hayli az olan bu sözcükler sayı sıfatlarından farklı olarak bir varlığın sayısından çok niteliğini ifade etmektedir. Bu sebeple bu tür sıfatları sayı sıfatları arasında değil farklı bir başlık altında ele aldık.

Aştal: Aştal ogul = kişinin en sonraki çocuğu. I-105

Baldır: Baldır kuzı = kuzu doğumunda ilk doğan kuzuya denir. I-456

Tun: Tun ogul = bir kadının ilk çocuğu. III-137, tun beg = kadının ilk kocası. III-137, tun kız = kadının ilk doğurduğu kız çocuğu. III-137

2.1.1.12. Zaman Bildiren Niteleme Sıfatları

DLT’de zaman anlamı içeren niteleme sıfatları için tek bir örnek bulunmaktadır.

Ogurluğ: *Ogurluğ* iş = vaktinde ve yerinde yapılan iş. I-146

2.1.1.13. Yer Bildiren Niteleme Sıfatları

Tek bir örneğiyle karşılaştığımız bu sıfalar bir kişinin nereli olduğunu ifade eden yani yer - mekân anlamı içeren sıfatlardır.

Kuyaslığ: *Kuyaslığ* er = Kuyaslı adam, Kuyas şehrinden olan adam. III-178

2.1.1.14. Yaşla İlgili Niteleme Sıfatları

Asıl sayı sıfatıyla kurulmayan yani içerisinde bir sayı barındırmayan sıfatlardır. Yaş kavramı cümlede yer alan sıfatın anlamından çıkarılmaktadır.

Adhma: *Adhma* yılkı = yaşlı olduğu için yük vurulmayı bırakılan hayvan. I-129

Man Yaşlığ: *Man yaşlığ* koy = dört yaşını geçen koyun. III-157

Ök: *Ök* at = dört yaşını geçmiş at. I-48

Ortu: *Ortu* er = orta yaşlı adam. I-124

Sıptı: Tınar kalı atatsa kısarak *sıptı* tay = kısarakların yavrusu olan tay at olursa kısarak dinlenir. III-158

2.1.1.15. Hastalık Bildiren Niteleme Sıfatları

Sarığlığ: *Sarığlığ* er = arılık hastalığına tutulmuş adam. I-500, *sarığlığ* er = kendisinde sarılık hastalığı bulunan kimse. I-496

Senğregü: *Senğregü* at = kendisinde engi hastalığı bulunan at; burnundan irin gibi sümük akar. III-387

Taldan: *Talğan* ig = sar'a, tutarık. I-438

Yaman: *Yaman* ig = yaman hastalık miskinlik hastalığı. III-30

2.1.1.16. Sahiplik Bildiren Niteleme Sıfatları

Bu niteleme sıfatlarında bir sahiplik anlamı mevcuttur. Bir varlığın neye sahip olduğunu bildiren sıfatlarıdır. Sahiplik bazen bir nesneye bazen bir özelliğe sahip olmayı ifade edebilir.

DLT 'de sayıları oldukça çok olan bu sıfatları aşağıda sıraladık:

Adhaklığ: *Adhaklığ* nenğ = ayaklı nesne. I-147

Adhıglığ: *Adhıglığ* tağ = ayısı çok olan dağ. I-147

Agujluğ: *Agujluğ* er = ağzı, ilk sütü bulunan kişi. I-146

Alımlığ: *Alımlığ* er = alacaklı adam. I-148

Alınlığ: *Alınlığ* er = alını geniş adam. I-148

Aranlığ: *Aranlığ* ew = ahır olan ev. I-148

Arıklığ: *Arıklığ* yer = ırmaklı yer. I-147

Atlığ: *Atlığ* er = atlı adam. I-97

Ayaklığ: *Ayaklığ* tewsi = kâseli tepsi. III-50

Azukluğ: *Azukluğ* er = azığı olan adam. I-148

Bakırlığ: *Bakırlığ* tağ = bakırlı dağ. I-495

Baraklığ: *Baraklığ* er = köpeği olan adam = I-501, *baraklığ* kişi = barak soyundan köpeği olan kişi = I-497

Barlığ: *Barlığ* er = zengin, mallı kimse = III-438

Başaklığ: *Başaklığ* süngü = temrenli süngü, başlı mızrak = I-497

Basarlığ: *Basarlığ* tağ = sarımsaklı dağ = I-494

Başlığ: *Başlığ* közüğ yapsama = yaralı gözü kapatma = II-172

Bedhizliğ: *Bedhizliğ* ew = süslü ev = I-507

Beşikliğ: *Beşikliğ* uragut = beşikli emzikli kadın = I-509

Bilekliğ: *Bilekliğ* er = kuvvetli bileği olan adam = I-511

Bitikliğ: *Bitikliğ* er = kağıt sahibi bulunan kimse = I-511

Budunluğ Bukunluğ: *Budunluğ bukunluğ* kişi= ulusu, oymağı olan kişi= I-499

Bukukluğ: *Bukukluğ* er = bağırlı adam. I-497

Çagırlığ: *Çagırlığ* er = şarabı olan adam. I-494

Çarukluğ: *Çarukluğ* er = çarığı olan adam. I-497

Çawarlığ: *Çawarlığ* yer = kendisinde yavşan gibi tutarak yapmaya yarayan onun bulunduğu yer. I-495

Emikliğ: *Emikliğ* işler = emzikli kadın. I-153, *emikliğ* uragut kösekçi bolur = emzikli kadın iştahlı olur. I-153

Enüklüğ: *Enüklüğ* arslan = yavrulu arslan. I-153

Etlığ: *Etlığ* kişi = şişman kimse. I-101, *etliğ* kişi = et sahibi olan kimse. I-101

İki Yüzlüğ: *İki yüzlüğ* er = ikiyüzlü adam. III-45, *iki yüzlüğ* közüngü = ayna. III-45

Işlığ Küdhüklüğ: *Işlığ küdhüklüğ* er = işi gücü olan adam. I-509

İtlığ: *İtlığ* ew = köpekli ev. I-98

Kagunluğ: *Kagunluğ* er = kavunu bulunan adam. I-499

Kamışlığ: *Kamışlığ* yer = kamışlı yer. I-495

Kapıglığ: *Kapıglığ* kız = kızıoğlan kız. I-496

Kaplığ: *Kaplığ* oğul = uğurlu çocuk. III-146

Kapugluğ: *Kapugluğ* ew = kapılı ev. I-495

Karınlığ: *Bedük karınlığ* er = büyük karınlı adam. I-499

Kaşukluğ: *Kaşukluğ* ayak = kaşıklı kadeh. I-497

Kasukluğ: *Kasukluğ* er = kendisinde kırmızı tulumu bulunan adam. I-497

Katırlığ: *Katırlığ* er = katır sahibi adam. I-494

Kayırlığ: *Kayırlığ* yer = düz ve kaba topraklı yer. III-178

Kelişliğ Barışliğ: *Kelişliğ barışliğ* ew = konuk odası. I-370

Kenğeşliğ: *Kenğeşliğ* biliğ üdhreşür, kenğeşsiz biliğ obraşur = danışıklı bilgi güzelleşir, danıksız bilgi yıprar. I-232, kinğ top opramas *kenğeşliğ* bilig artamas = geniş elbise yıpranmaz danışıklı iş bozulmaz. III-358

Kepezliğ: *Kepezlik* er = pamuk sahibi adam. I-507

Kıdhıglığ: *Kıdhıglığ* börk = kıyılı börk, kenarlı külah, kendisine kıyılık dikilmiş olan külah. I-496

Kölüklüğ: *Kölüklüğ* er = gölüklü adam. I-510

Könğüllüğ: *Könğüllüğ* er = zeki kimse. III-366

Konukluğ: *Konukluğ* ew = konuğu olan ev. I-498

Konukluk: *Konukluk* ew = konuk için ayrılan ev, şölen evi. I-504

Körklüğ: *Körklüğ* tonuğ özünğge = iyi elbiseyi kendine. I-45, külse kişi yüzinge *körklüğ* yüzün körüngil = birisi yüzüne gülerek gelse, güler yüzle görün. III-43, yığaç u-

çunga yel tegir; körklüğ kişige söz kelir = ağacın ucuna yel değer, güzele söz gelir. I-319, köp söğütge kuş konar; *körklüğ* kişige söz kelir = gür söğüde kuş konar, güzele söz gelir. I-319

Korumluğ: *Korumluğ* tağ = taşlı, çakıllı dağ. I-498

Kosıklığ: *Kosıklığ* er = bademi olan adam. I-497

Kubuzluğ: *Kabuzluğ* kişi = kabuzu olan adam. I-495

Küçliğ Bilekliğ: *Küçliğ* bilekliğ kişi = güçlü bilekli adam. I-510

Kudhugluğ: *Kudhugluğ* ew = kuyulu ev. I-496

Kukunluğ: *Kukunluğ* ot = kıvılcımlı ateş. I-499

Kulaklığ: *Kulaklığ* nenğ = kulaklı nesne. I-498

Kulunluğ: *Kulunluğ* kısarak = tayı olan kısarak. I-500

Kurunluğ: *Kurunluğ* ew = dumandan içerisi kararmış olan ev. I-499

Kurutluğ: *Kurutluğ* kişi = kendisinde keş bulunan adam. I-494

Kutuzluk: *Kutuzluk* er = yaban sığırı sahibi adam. I-495

Munğluğ: *Munğluğ* er = bunlu adam, sıkıntıda olan kişi. III-382

Oçaklığ: *Oçaklığ* ew = ocaklı ev. I-147

Öçlüğ Kekliğ: *Öçlüğ kekliğ* kişi = öcü ve hıncı olan adam. II-283

Oglagu: *Oglagu* katun = asaleti olan kadın. I-138

Öğürlüğ: *Öğürlüğ* adhgır = kısrakları, eşleri bulunan aygıra denir. I-152, *öğürlüğ* er = koyun ve koyuna benzer hayvanlardan sürüsü bulunan adam. I-152

Oguşluğ: *Oguşluğ* er = hısımlı olan adam. I-146

Opuzluğ: *Opuzluğ* yer = sarp engebeli yer. I-146

Otluğ: *Otluğ* tağ = otlu dağ. I-98

Ötlüğ: *Ötlüğ* yinçi yerde kalmas = delikli inci yerde kalmaz. III-30

Ötüklüğ: *Ötüklüğ* kişi = hakandan bir dileği olan kimse. I-152

Özluğ: *Özluğ* mün = yağlı çorba. I-36

Pusugluğ: *Pusugluğ* yağı = pusu kurmuş olan düşman. I-496

Saçlı: *Saçlı* biçek = aşçı bıçağı. III-442

Saçlığ: *Saçlığ* er = saçlı adam. I-464

Sagınlığ: *Sagınlığ* er = sağını olan adam. I-499

Sagızlığ: *Sagızlığ* er = sakızı olan adam. I-495, *sagızlığ* yer = çamuru yapışkan yer. I-495

Sakızlığ: *Sakızlığ* ton = yapışkın şeyler yapışmış olan elbise. I-495

Samanlığ: *Samanlığ* er = samanı bulunan adam. I-499

Sıdrım Işlığ: *Sıdrım* ışlığ er = işlediği işi bitiren, başkasına bırakmayan adam. I-485

Sıgırlığ: *Sıgırlığ* er = sığır sahibi olan adam. I-495

Sırlığ: *Sırlığ* ayak = sırlı, nakışlı kase. I-324

Sukaklığ: *Sukaklığ* tağ = geyiği çok olan dağ. I-498

Tabanlığ: *Tabanlığ* tewi = tabanlı deve. I-499

Takukluğ: *Takukluğ* er = tavuğu olan adam. I-497

Tamırlığ: *Tamırlığ* et = damarlı, sinirli et. I-495

Tapugluğ: *Tapugluğ* er = eskiden beri hizmeti olan adam. I-495

Tarırlıĝ: *Tarırlıĝ* ew = buĝdaylı ev. I-501, *tarırlıĝ* yer=ekin bulunan yer. I-496

Taşaklıĝ: *Taşaklıĝ* er = taşaklı adam. I-497

Tatırlıĝ: *Tatırlıĝ* nenĝ = tatlı nesne. I-495

Tatırlıĝ: *Tatırlıĝ* yer = topraĝı düz olmakla beraber sert olan yer. I-494

Tatlıĝ: Satulayu sayraşıp *tatlıĝ* ünün kuş öter = kuşlar gevezelik yapıp tatlı sesle ötüşerek şakırlar. III-194

Tawarlıĝ: *Tawarlıĝ* er = mallı adam. I-495

Tıdhırlıĝ: *Tıdhırlıĝ* nenĝ = kendisine varılması yasak olan nesne. I-496

Tikikliĝ: *Tikikliĝ* ton = dikilmiş elbise. I-509

Töküklüĝ: *Töküklüĝ* tarıĝ = dökülmüş buĝday. I-509

Tokuz Tuĝluĝ: *Tokuz tuĝluĝ* Xan = dokuz tuĝlu han ve hakan. III-127

Tolumluĝ: *Tolumluĝ* er = silahlı adam. I-498

Torumluĝ: *Torumluĝ* er = tarumu olan adam, iki yaşındaki deve yavrusuna sahip olan adam. I-498

Töşekliĝ: *Töşekliĝ* töşek = döşenmiş döşek. I-512

Tozluĝ: Oprak yasıkdın *tozluĝ* ya çıkar = kapanmış gedeleçten tozlu yay çıkar. III-16

Tüklüĝ: *Tüklüĝ* közlüĝ = kör gözlü. I-477

Tülüĝ: *Tülüĝ* erük = şeftali. I-69, *tülüĝ* yadhım = tüylü yaygı, halı. III-19

Tumluĝ Kadır: *Tumluĝ kadır* kışlaka = katı kışlarda. II-54

Tüpçil: *Tüpçil* yer = tipisi çok olan yer. III-56

Tüplüĝ: *Tüplüĝ* eren= asaletli adamlar, soylu kişiler demektir. III-119

Tupunluğ: *Tupunluğ* tarıg = kesmikli buğday. I-499

Tuyagliğ: *Tuyagliğ* yılki = tırnaklı hayvan. III-178

Tuzluğ: *Tuzluğ* et meni usıttı = tuzlu et beni susattı. I-209

Udhug Köngüllüğ: *Udhug köngüllüğ* er = uyanık gönüllü, anlayışlı adam. I-63

Udhuzluğ: *Udhuzluğ* kişi = uyuzlu olan kimse. I-146

Ükekliğ: *Ükekliğ* tam = üzerinde burçlar bulunan kale. I-153

Ukuşluğ: *Ukuşluğ* er = anlayışlı adam. I-147

Ularluğ: *Ularluğ* tağ = kekliği çok olan tağ. I-148

Ulunluğ: *Ulunluğ* er = temrensiz, yeleksiz okları bulunan kişi. I-148

Umunçluğ: *Umunçluğ* adhaş yaysadı = umulan arkadaş çekemezlik etti. I-155

Urukluğ: *Urukluğ* kova = ipli kova. I-147

Uwutluğ: *Uwutluğ* kişi = utlu, utangaç kimse. I-146

Uyuşluğ: *Uyuşluğ* ew = kemerli ev. III-50

Yadhıgliğ: *Yadhıgliğ* töşek = yayılı döşek. III-49

Yadhıgliğ: *Yadhıgliğ* töşek = yayılmış döşek. III-50

Yagaklığ: *Yagaklığ* yıgaç = çevizli ağaç. III-50, yaganlığ er = fili olan adam. III-50

Yagırlı: *Yagırlı* at = yagırlı at. III-9

Yagırlığ: *Yagırlığ* at çıjdı = yağırı olan at, binilmek istendiğinde kocundu. II-9, *yagırlığ* tewey = yağırlı sırtı yaralı deve. III-49

Yağlığ: *Yağlığ* aş meni bükütti = yağlı aş beni bıktırdı. II-309

Yamlığ: *Yamlığ* köz = içerisine çörçöp kaçmış olan göz. III-42

Yaraglıĝ: *Yaraglıĝ* er = zırhlı adam. III- 49

Yasıĝlıĝ: *Yasıĝlıĝ* ya = gedeleçli yay. III-50

Yaşıl Yerliĝ: *Yaşıl yerliĝ* borçın = yeşil yüzlü ipek kumaş. III-143

Yaşınlıĝ: *Yaşınlıĝ* bulut = şimşekli bulut. III-50

Yaşlıĝ: *Yaşlıĝ* er = yaşlı adam. III-42, *yaşlıĝ* köz = yaşlı göz. III-42

Yilikliĝ: *Yilikliĝ* sünĝük = ilikli kemik. III-52

Yıparlıĝ: *Yıparlıĝ* kesürgüdin yıpar kitse yidhi kalır = kaptan anber gitse kokusu kalır. III-48, *yıparlıĝ* er = anberi bulunan kimse. III-50, *yıparlıĝ* kesürgü = misk kokan kap = III-48

Yışıĝlıĝ: *Yışıĝlıĝ* er = ipli, ipi olan adam. III-49

Yışıklıĝ: *Yışıklıĝ* er = başına tulga demir başlık giyinmiş adam. III-50

Yoluĝluĝ: *Yoluĝluĝ* kişi = fidyesi verilmiş kişi. III-49

Yüfüşlüĝ: *Yüfüşlüĝ* kelin kedhegü yafaş bulur = armaĝanlı gelin güveyi yumuşak huylu bulur. III-12

Yularlıĝ: *Yularlıĝ* at = yularlı at. III-49

Yüleklıĝ: *Yüleklıĝ* yıĝaç = bir Şeye dayanmış söykenmiş aĝaç. III-52, *yürekliĝ* er = yüregi pek cesur adam. III-51

Yurunluĝ: *Yurunluĝ* uragut = ipek kumaş parçalarına sahip olan kadın. III-50

2.1.1.17. İsim-Fiil ile Kurulan Niteleme Sıfatları

“-Ma, -ış, -mak” ekleriyle kurulan isim-fiiler de bazen bir ismi niteleyerek sıfat tamlaması oluşturabilirler.

DLT’ de isim-fiil eklerinden sadece “-ma, -ış” ekleriyle yapılmış örnekler mevcuttur.

Bıçma: *Bıçma* yorınçga = bıçme yonca. I-431

Çokrama: *Çokrama* yul = fişkırان kaynak. III-4, *çokrama* yul = suyu çok olan, fişkırان kaynak. I-492

Katma: *Katma* yuga = ufalanmış ekmek. I-433

Kırma: *Kırma* topık = söbü topaç. I-434

Kıyma: *Kıyma* ügre = bir çeşit erişte. III-173

Köçürme: *Köçürme* oçak = bir yerden öbür yere götürülebilen ocak. I-490

Kuturma: *Kuturma* börk = önde, arkada iki kanadı olan börk. I-490

Ökme: *Ökme* toprak = yığma toprak. I-130

Örme: *Örme* saç = örme saç. I-129, *örme* saç = örme saç. I-11

Tegirme: *Tegirme* nenğ = çörek, değirmen ve para gibi değirmi olan her nesne. I-490

Tikme: *Tikme* nenğ = dikilmiş nesne. I-433

Uwuş: *Uwuş* etmek = ufalanmış ekmek. I-61

Yarma: *Yarma* yuga = bir çeşit katmer. III-34

2.1.1.18. Sıfat-Fiil ile Kurulmuş Niteleme Sıfatları

Fiil kökü ve gövdelerine “-an, -ası, -mez, -ar, -dık, -ecek, -miş, -ıgıl, -gan, -gu, -dı” gibi ekler getirilerek türetilen sıfatlara “sıfat-fiil” denir. Cümlede sıfat görevinde bulunan bu kelimeler diğer sıfatlarda olduğu gibi bir isimden önce gelerek onları niteler ve böylece bir sıfat tamlaması oluştururlar. Belirli eklerle meydana getirilen bu fiilimsinin hemen hemen her ekine DLT’de örnek bulmak mümkündür.

Bazı dilbilimciler ise sözcüğe sıfat anlamını eklerin değil kullanım şekillerinin verdiğini savunmuştur. Mesela; Faruk Gürbüz sıfat-fiil ekleriyle ve kullanımıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Bizce bu ekler, fiil çekim ekleridir. Fiilleri sıfat yaparsa bu ekler değil, kullanımıdır. Fiil cümlelerinin sıfat gibi kullanımlarıdır.”²⁸

Fiil anlamını içeren fakat tür olarak artık fiil özelliğini kaybetmiş bu tür sözcükler DLT’de sıkça karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Akındı: *Akındı* suw = akan su. I-140

Asurtgu: *Asurtgu* ot = aksırtan ot. III-442

At Közetgü: *At közetgü* ogur = at gözetecek vakit. II-321

Barası: *Barası* yer = gidilecek yer (Oğuzlar böyle der.) I-33

Bargu: *Bargu* yer = gidilecek yer. I-33

Barmış: *Barmış* nenğing sakınma = giden mala acıma. III-361

Bermiş: Eklin taşup *bermiş* aşığ başra kalkar = misafiri kovarak vermiş olduğu yemeği başına kalkar. I-102

Bilmedhük: Bilmiş yek *bilmedhük* kişiden yeg = tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir. III-160

Bilmiş: *Bilmiş* yek *bilmedhük* kişiden yeg = tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir. III-160

Bitik Bititgü: *Bitik bititgü* ogur = kitap yazdıracak zaman. II-321, *bitik bitütgü* nenğ = yazı yazılacak nesne. II-321

²⁸ Faruk Gürbüz, Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler midir, Kullanım mı?, (01.03.2012), s.11,

Bititmiş: *Bititmiş* bitik = yazılmış kitap. II-320

Bolmuş: Keldür anıñ *bolmuş* aşığ tutma uma = onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme. I-93

Bulmaduk: *Bulmaduk* nenğge sewinmenğ=bulunmamış nesneye sevinmeyin. I-419

Bulmuş: *Bulmuş* nenğing sewersen = eldeki mala sevinirsin. III-361

Çapıtgan: *Çapıtgan* er = cellât, boyun vuran. I-513

Ekindi: *Ekindi* tariğ = ekilen tohum. I-140

Et Tograngu: *Et tograngu* ogur ol =bu et doğranacak zamandır. III-317

Irganmış: *Irganmış* yığaç = Irganmış ağaç. III-316

Isırgan: *Isırgan* it = ısırgan köpek. I-156

İtindi: *İtindi* nenğ = itilmiş nesne. I-140

Kaçmış: Anıñ *kaçmış* atığ ewrişti = onun kaçan atını çevirmekte yardım etti. I-235, *kaçmış* kutuğ irtedim = giden saadeti aradım. I-272

Kadhıtgan: *Kadhıtgan* er = kimsye boyun eğmeyen adam. I-513

Kalmış: *Kalmış* tawar adhınnıñ kirse kara orunka = kişi mezara girdiğinde kalan mal başkasınıdır. III-222

Kaynar: *Kaynar* aşıç eşdi = kaynayan tencere taşı. I-166, *kaynar* aşıç emrildi = kaynar tencere sendi. I-248, *kaynar* öküz çekiksiz bolmas = coşkun su geçitsiz olmaz. I-390

Kazgan: *Kazgan* yer = içerisinde bataklıklar, çatlaklar bulunan yer. I-439

Kazındı: *Kazındı* toprak = kazılmış toprak. I-449

Keçmiş: *Keçmiş* üdhük irtedi = geçmiş günleri aradı. I-245

Kedhindi: *Kedhindi* ton = çok giyilen elbise. I-449

Kemdük: *Kemdük* sünğük = sıyrılmış, eti yenmiş kemik. I-480

Kesgü: *Kesgü* nenğ = kesecek nesne. I-13

Kewşengen: *Kewşengen* tewey = çok geviş getiren deve. II-256

Kılmış: Ol *kılmış* ışın üsterdi = o, yaptığı işi inkar etti. I-221, ol *kılmış* işinge oxsındı = yaptığı işe pişman oldu. I-253

Kömüندی: *Kömüندی* nenğ = gömülmüş nesne. I-450

Korkmuş: *Korkmuş* kişige koy başı koş körünür = korkmuş adama koyun başı çift görünür. III-126, saçratgudın *korkmuş* kuş kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas = tuzaktan korkan kuş kırk yıl çatal ağaç üzerine konmaz. II-331

Korkunç: *Korkunç* kıyım boldı = korkunç kıyım oldu. III-168

Koturmuş: *Koturmuş* kap = boşalmış kap. II-170

Közetmiş: *Közetmiş* nenğ = gözetilmiş nesne. II-170, *közetmiş* at = gözetilmiş at. II-320

Küler: *Küler* er katrundu = gülen adam durakladı, gülmesini kesti. II-249

Külgen: *Külgen* er = çok gülen adam. II-54

Külsiger: *Külsiger* er = daima gülümseyen adam. II-256

Kurduk Ötgen: *Kurduk ötgen* kişi = kıcı çok öten, çok osuran kişi. I-473

Kurgu: *Kurgu* er = taşgın ve zevzek adam. I-426

Kurıgu: *Kurıgu* nenğ = kurumak üzere olan nesne. I-446

Kurındı: *Kurındı* nenğ = kurumak nesne. I-505

Kurmuş: Kuru yıgaç egilmes, *kurmuş* kiriş tügülmes = kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş

düğülmez. I-198, *kurmuş* kiriş tügülmes, ukrukun tağ egilmes = kurulmuş kiriş düğümlenmez, kementle dağ eğilmez. III-215

Ögüندی: *Ögüندی* kişi = öğülen kimse. I-140

Öldeçi: *Öldeçi* sıçgan muş taşakı kaşır = ölecek şıçan kedi taşağı kaşır. I-438, *öldeçi* sıçgan muş taşakın kaşır = ölecek sıçan kedi taşağı kaşır. III-267

Örter: Kelse kişi atma anğar *örter* küle = sana bir kimse gelse yüzüne yakar kül atma. I-129

Otunğ Kesesi: *Otunğ kesesi* baldu = odun kesecek balta. I-14

Oynagu: *Oynagu* yer = oynanacak yer. I-121

Ozgan: *Ozgan* at = çok ileri giden başkalarını geçen ata. I-470

Saçındı: *Saçındı* nenğ = saçılan, yayılan nesne. I-449

Salındı: *Salındı* nenğ = saliverilen, sarkıtılan nesne. I-449, *salındı* otunğ = sellerin getirerek kıyıya attığı odun. I-449

Sargan: *Sargan* kamış = kamışı kurutan tepe. I-439, *sargan* yer = çorak yerlerde biten bir otun bittiği yer. I-438

Sarkındı: *Sarkındı* suw = su damlası. I-493

Sawılmış: *Sawılmış* kün = inmiş güneş. II-170

Sıgan: *Sıgan* saç = sığanmış saç, kıvırcık olmayan saç = I-403

Sikken: *Sikken* er = her zaman siken adam. I-401

Sogulmuş: *Sogulmuş* suw = soğulmuş, çekilmiş su. II-170

Sürüندی: *Sürüندی* er = her yerden sürülen kişi. I-449

Süsegen: *Süsegen* udhka tenğri münğüz bermes = süsegen çok süsen öküze Allah boynuz vermez. III-364

Suwka Çömgen: *Suwka çömgen* er = suda yüzen, dalan adam. I-401

Süzüندی: *Süzüندی* suw = süzölmüş su. I-449, *süzüندی* suw = süzölmüş su. I-450

Tabuzgu: *Tabuzgu* nenğ = bilmece. I-489

Tamındı: *Tamındı* suw = su damlası. I-450

Tariğ Aritası: *Tariğ arıtası* ogur = buğday arıtacak nesne. II-322, *tariğ arıtası* yer = buğday arıtacak yer. II-322, *tariğ arıtası* nenğ = buğday arıtılacak nesne. II-322

Tariğ Arıtu: *Tariğ arıtu* nenğ = buğday arıtacak nesne. II-321, *tariğ arıtu* nenğ = buğday arıtacak nesne. II-322, *tariğ arıtu* ogur = buğday temizleyecek vakit. II-321

Tatındı: *Tatındı* süt = bol süt. I-449

Tawratası: *Tawratası* yer = davranacak yer. II-362

Tawratgu: *Tawratgu* ogur = davranılacak zaman. II-362, *tawratgu* yer = davranılacak yer. II-362, *tawratgu* yıp = kıvratılacak ip. II-362

Tawratmış: *Tawratmış* yıp = kıvratılmış ip. II-362

Tegirmende Togmuş: *Tegirmende togmuş* sıçgan kök kökreginge korkmas = değirmende doğan sıçan gök gürlediğinde korkmaz. III-282

Tepretesi: *Tepretesi* ogur = tepretilecek zaman. II-362

Tepretgü: *Tepretgü* nenğ = tepretilecek nesne. II-362

Tepretgü: *Tepretgü* ogur = tepretilecek zaman. II-362, *tepretgü* yer = tepretilecek yer. II-362

Tepretmiş: *Tepretmiş* nenğ = tepretilmiş nesne. II-362

Tıdhındı: *Tıdhındı* nenğ = esirgenen, yasak edilen nesne. I-449

Togragu: Bu *togragu* yer ol = bu doğranacak yerdir, nesnedir. III-317, bu *togragu* ogur ermes = bu doğranacak zaman değildir. III-317

Togranmış: *Togranmış* et = doğranmış et. III-316

Turası: *Turası* ogur = durulacak yer. I-33

Turgu: *Turgu* yer = varılacak yer, durulacak yer. III-211, *turgu* yer = duracak yer. I-16, *turgu* ogur = durulacak yer. I-33

Tüş Körmiş: *Tüş körmiş* oğlan = düşü azmış çocuk. III-125

Tuturgu: *Tuturgu* nenğ = buyrulması ve tutulması haklı olan şey. I-489

Üdhründi: *Üdhründi* nenğ = üründülenmiş seçilmiş nesne. I-145

Ugan: *Ugan* Tengri = gücü yeten Tanrı. I-77

Ulagu: *Ulagu* nenğ = kendisiyle bir şey ulanan nesne (elbise yaması gibi.) I-136

Unutmuş: Ol *unutmuş* sözüğ üşkürdi = o, unuttuğu sözü hatırladı. I-228

Urgu: *Urgu* nenğ = birşeye vurulan nesne. I-13

Usıtgan: *Usıtgan* kuyaş kapsadı = susatan güneş kapladı. I-155

Yabugu: *Yabugu* iş = üzerinde durulmaması yapılmaması gereken iş. III-36

Yalgan: *Yalgan* kişi = yalancı adam. III-37

Yanğılğan: *Yanğılğan* er = yanılan adam. III-388

Yegesi: *Yegesi* nenğ = yemek yenecek nesne. II-70

Yegü: *Yegü* nenğ = kendisiyle yenilecek şey. II-69

Yetmiş: *Yetmiş* yaşığ kartadı = onulmuş yarayı tırlamaladı. I-245

Yıgaç Bıçası: *Yıgaç bıçası* nenğ = ağaç biçecek aygıt. II-70, *yıgaç bıçası* nenğ = ağaç biçecek nesne. I-13

Yorigu: *Yorigu* yer = yürünecek yer. III-36

Yorutgan: *Yorutgan* kişi = osurgan adam. III-52

Yügürgen: *Yügürgen* at = koşucu, yüğrük at. III-54

Yülegü: *Yülegü* nenğ = destek olan dayanılan nesne. III-36

2.1.1.19. İkilemelerle Oluşmuş Niteleme Sıfatları

Agruk Agır: *Agruk ağır* işinğni adhnaguka yüdhürme = ağır yükünü başkasına yükleme. III-68

Kelişliğ Barışliğ: *Kelişliğ barışliğ* ew = konuk odası. I-370

Körtlük Kırtışlık: *Körtlük kırtışlık* kişi = yüzünün rengi güzel insane. I-461

Xun Xara: *Xun xara* işlama = kaba, faydasız iş işleme. III-138

Yat Baz: *Yat baz* yadhıldı = yat, yabancı dağıldı ayrıldı. III-148, *yat baz* yadhıl = yat, yabancı ayrılış. III-159

Yak Yuk: *Yak yuk* kadaş = uzak hısım. III-160, *yak yuk* kadaş = uzak hısımlara. III-143

Yakı Yuki: *Yakı yuki* er = alçak gönüllü ve yaltaklanıcı adam. III-25

Tablo1:

NO	NİTELEME SIFATLARI	ADET
1	Durum bildiren niteleme sıfatları	478
2	Renk Bildiren Niteleme Sıfatları	79
3	Ölçü Bildiren Niteleme Sıfatları	63
4	Soyut Anlamli Niteleme Sıfatları	219
5	Tat Duyusu ile İlgili Niteleme Sıfatları	15
6	Benzetme İlgisi ile Kurulmuş Niteleme Sıfatlar	9
7	Bir Varlığın Neden Yapıldığını Bildiren Niteleme Sıfatları	11
8	Bir Varlığa İsim Olmuş Niteleme Sıfatları	65
9	Yokluk ve Olumsuzluk Bildiren Niteleme Sıfatları	16
10	Yön Bildiren Niteleme Sıfatları	7
11	Sıra Bildiren Niteleme Sıfatları	5
12	Zaman Bildiren Niteleme Sıfatları	1
13	Yer Bildiren Niteleme Sıfatları	1
14	Yaş ile İlgili Niteleme Sıfatları	5
15	Hastalık Bildiren Niteleme Sıfatları	5
16	Sahiplik Bildiren Niteleme Sıfatları	158
17	İsim-Fiil ile Kurulan Niteleme Sıfatları	15
18	Sıfat-Fiil ile Kurulmuş Niteleme Sıfatları	123
19	İkilemelerle Oluşmuş Niteleme Sıfatları	9
	TOPLAM	1284

2.1.2. BELİRTME SIFATLARI

‘Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak varlıkları niteleme değil belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanır. Buna göre de belirtme sıfatları kendi içinde, işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört alt gruba ayrılır.²⁹

Belirtme sıfatlarını dört ana başlık altında ayırmak birçok dilbilimcinin ortak görüşü olmakla birlikte, Dîvânu Lugâti't-Türk'te sayıları bir hayli çok olan bu sıfatları biz de dört ana ve beş ara başlık altında ayrıca bu başlıkları da kendi içerisinde belirttikleri isimlerin özelliklerine göre alt başlıklara ayırarak inceledik.

2.1.2.1. İşaret Sıfatları

Varlıkları işaret yoluyla belirten sözcüklere işaret sıfatı denir. Zamirlerden isim çekim eki almaması yönüyle ayrılan bu sıfatlar varlığın yerini işaret yoluyla belirtir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin işaret sıfatları için şunu söylemektedir; “İşaret sıfatları nesnelere yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir bunlar tek başlarına işaret zamirleridir ve şunlardır; “bu, şu, o, ol, şol, işbu.”

Bugün asıl canlı işaret sıfatları “bu, şu, o” dur.

“Ol” ve “şol” eski şekilleridir ve eski metinlerde geçer. “Ol” “o” nun eski şeklidir. “Şol” ise uş gösterme edatı ile ol zamirinin birleşmesi olan uşol’dan doğmuştur.

“İşbu” az kullanılır. Bu’nun daha kuvvetlisi durumundadır.³⁰

Biz Dîvânu Lugâti't-Türk'te “bu, ol ve -ki” ekiyle yapılmış şekillerine rastladığımız bu sıfat türüne aşağıdaki başlıklar altında yer verdik.

²⁹ Zeynep Korkmaz, age. , s.385

³⁰ Muharrem Ergin, age. , s.294

2.1.2.1.1. Kişiyi Belirten İşaret Sıfatları

Kişileri belirten bu işaret sıfatları incelendiğinde daha çok “ol ve bu” işaret sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir.

Bu: *Bu* beg ol yazuk keçürgen = bu daima suçu bağışlayan beydir. I-521, *bu* er = bu adam. III-206, *bu* er ol edhgü sawın tirilgen = bu, her zaman iyi ün ile yaşayan kimsedir. I-523, *bu* er ol kakılğan sokulğan = bu, herkes tarafından itilen, kakılan adamdır. I-525, *bu* er ol kişi birle tutçı turuşğan = bu, daima herkese karşı koyan adamdır. I-518, *bu* er ol kişi kaçurğan = bu, adamı kaçırandır. I-517, *bu* er ol sıdhrım sıdhrırgan = bu adam sıırım sıyıran kişidir. I-517, *bu* er ol sinğiri kurulğan = bu, daima sinirlenen adamdır. I-520, *bu* er ol suwuğ sömürgen = bu, suyu sömüren kimsedir. I-525, *bu* er ol sütüğ sömürgen = bu, daima sütü sömüren adamdır. I-523, *bu* er ol tegme yerden tutçı sürülgen = bu, her zaman her yerden sürülen adamdır. I-523, *bu* er ol telim kakılğan sokulğan = bu, daima herkes tarafından itilen, kakılan adamdır. I-520, *bu* er ol tutçı kaşı közi tügülgen = bu, her zaman kaşı gözü düğülen, can sıkıntısından kaşı közü çatılı kişidir. I-524, *bu* er ol yerden yerge sürülgen = bu, bir yerden bir yere sürülen adamdır. I-525, *bu* kişi ol söz baturgan = bu adam sözü saklayan kişidir. I-515, *bu* ogul ol burnı tamurgan = bu çocuğun burnu daima damlar. I-518, *bu* ogul ol burnı tamurgan = bu, her zaman burnu damlayan, kanayan çocuktur. I-524, *bu* er ol közi yümülgen = bu adam daima gözü yumulan adamdır. III-55, *bu* er ol işğ ewürgen tewürgen = bu adam her zaman işleri evirir çevirir. I-157, *bu* alp ol yagını kaytargan = bu, düşmanı kaçırınan yiğittir. I-517, *bu* er anıñ kipi = bu adam onun gibidir. III-119, *bu* er ol açığ todhurgan = bu, aç kimseyi doyuran adamdır. I-517, *bu* er ol aş taturgan = bu adam konuğa ve başkasına yemek tattıran adamdır. I-515, *bu* er ol atın ozıtgan = bu adam atını daima ileri sürer. I-155, *bu* er ol atın telim kalıtgan = bu adam atını daima kalkıtın kişidir. I-515, *bu* er ol çeriğ tupulğan = bu, savaş sıralarını yarıp yırtın kişidir. I-519, *bu* er ol edhgü sawın tirilgen = bu her zaman iyi ünle yaşayan kimsedir. I-524, *Bu* er ol eligi işka bu-şulğan = bu adamın eli işte yeğindir, iş hususunda eli yatgındır. III-53, *bu* er ol eren boynın kadhırgan = bu adam daima insanların boynunu eğdiren kişidir. I-518, *bu* er ol etilgen sayılğan = bu birçok işlere giren çıkan adamdır. I-158, *bu* er ol etin kaşırgan =

bu adam kendisini çok kaşıtan kişidir. I-514, *bu* er ol ewiñge telim tawar taşıtan = bu adam evine malı çok taşıtan kimsedir. I-514, *bu* er ol ışığ adhakka tegürgen = bu, işi ayağına değıdiren, sonuna kadar götüren bir adamdır. I-522, *bu* er ol ışın yapurgan = bu adam işini daima saklayan kişidir. III-53, *bu* er ol ıtın ulıtgan = bu adam köpeğini çok ulutur. I-156, *bu* er ol kişi birle tutçı katılğan karılğan = bu adam herkesle birlikte katılan, karışan kimsedir. I-520, *bu* er ol konuknı kaçurgan = bu, konuğunu kaçırın adamdır. I-517, *bu* er ol közi öşergen = bu açlık ve açlığa benzer şeyler yüzünden daima gözü kararın adamdır. I-157, *bu* er ol kuşığ uçurgan = bu adam çok kuş uçurur. I-156, *bu* er ol meni tutçı kakıtgan = bu adam beni daima kızdıran, canımı sıkan kişidir. I-514, *bu* er ol ol ışığ anutgan = bu adam daima işlere hazırlıklıdır. I-156, *bu* er ol osurgan = bu adam çok osurur. I-156, *bu* er ol öküş katurgan = bu adam çok sevinen, öğünen, gülen kişidir = I-516, *bu* er ol öpken ürülgen = bu adam öfkeyle tulum gibi kabarıp, bu adam öfkeyle tulum gibi kabarandır. I-158, *bu* er ol söz unitgan = bu adam sözünü çok unuttur. I-156, *bu* er ol süt öpürgen = bu adamın adeti başkasına çok süt içirmektir. I-157, *bu* er ol taşığ yerden kopurgan = bu adam taşı yerden koparan kimsedir. I-517, *bu* er ol telim asurgan = bu adam çok aksırır. I-156, *bu* er ol telim iş keçürgen = bu, her zaman işini evirip çeviren, güç işleri başaran adamdır. I-521, *bu* er ol telim ok çewürgen = bu, her zaman oku çeviren adamdır. I-522, *bu* er ol telim süçik içürgen = bu adamın adeti çok şarap içirmektir. I-157, *bu* er ol telim tariğ tarıtgan = bu adam tohumu çok ektiren adamdır. I-514, *bu* er ol telim üzüm kurıtgan = bu adam üzümü çok kurutan adamdır. I-514, *bu* er ol tonın kurıtgan = bu, sık sık elbisesini kurutan kişidir. I-524, *bu* er ol uzun yaşağı = bu adamın uzun yaşamak hakkıdır. III-36, *bu* er ol yagıdın kutulgan = bu adam daima düşmandan kurtulan kişidir. I-520, *bu* er süge bitilgen ol = bu, adı daima orduda yazılı adamdır. I-521, *bu* er tegme nenğni ödhürgen = bu adam her şeyi seçen, üyürtleyen adamdır. I-157, *bu* kişi ol sözün unitgan = bu, sözünü daima unuttur kişidir. I-525, *bu* nenğ ol tutçı ökülgen = bu daima yığılan bir nesnedir. I-159, *bu* oğlanığ bir toruğka aldım = bu köleyi bir ata aldım. I-373, *bu* oğul ne ter = bu çocuk ne der? I-74, *bu* oğul seninğmi = bu çocuk senin mi? III-214, *bu* sukak ne ter? = bu farslı ne der? II-287, *bu* uragut ol ersek = o kadın erkek arzu eder, erkeğe düşkün. II-56, *bu* er ol begsiğ = bu adamın huyu Beyin huyuna benziyor. III-128, *bu* er ol ışığ uzutgan = bu adam işi daima uzatır. I-155, *bu* karı ol

oglansığ = bu ihtiyarın huyu çocuk gibidir. III-128, *bu* ogul ol ersığ = bu çocuğun huyu erlere benzer, onların huyu ile huylanır. III-128, *bu* uragut ol yenigü = bu kadın doğurmak üzere. III-36

Ol: *Ol* er bile sandı = o adam süvarilerden sayıldı. II-28, *ol* er bilsikti = o adamın gizlediği şey ve kendisi bilindi. I-21, *ol* er kulını uragan ol = o adam kölesini daima vurandır. I-33, *ol* er ol ewge barıgsak = o adam evine gitmeyi kurmuştur. I-24, *ol* kişi ol bizge keliğsek = o adam bize gelmeyi kurmuştur. I-24, *ol* kişi ol telim söz ayıtgan = o kişi daima söz sorandır. III-52, *ol* kişi ol yoldan azıtgan = o kimse adamı hep yoldan azdırır. I-155, *ol* erni ök keldür = o adamın kendisini getir. I-71, *ol* kişi birle bakışgan ol = o, herkese göz ucu ile bakan adamdır. I-519, *ol* er bu ogurda barmakka isiglendi = o adam varmak için vakti sıcak buldu. I-294, *ol* er ol ewge baragan = o adam evine çok gidendir. I-24, *ol* er ol ewge bargan = o adam o eve çok giden. II-53, *ol* er ol ışka yapuşgan adetidir = o adam işe yapışandır, işe yapışmak adetidir. III-53, *ol* er ol ışka yapuşgan adetidir = o adam işe yapışandır, işe yapışmak adetidir. III-53, *ol* er ol ışlarka turgan = o adam işlere çok çalışan, büyük işlere kalkışan adam. II-53, *ol* er ol nenğın yaşurgan = o adam mallarını gizleyendir. III-53, *ol* er ol özin kişiden abıtgan = o kendini herkesten gizleyendir. I-154, *ol* er ol tawarsak = o adam mal sever. II-56, *ol* er ol yawlak tokuşgan = o adam yavuz çarpışan, kavgacı kimsedir. I-519, *ol* er ölsedi = o adam ölemek istedi. I-278, *ol* er söziğ yumşattı = o adam sözü çabuk çabuk söyledi. II-354, *ol* er = o adam. I-37, *ol* işler boş = o kadın boştur. I-330, *ol* kişi ol bizge kelegen = o adam bize çok gelendir. I-24, *ol* yiğit bizge kelgülük erdi = o yiğit bize gelmekte haklı idi. I-24, *ol* kişi ol özin yatugan = o, iyilikle kendisini daima insanlara yaklaştıran. III-52, *ol* kişi ol tarığ arıtgan = o adam hep buğday ayıklar. I-154, *ol* süge yetildi = o askere yetişildi. III-77, öğdi *ol* eriğ kanıtgan = öğme alkış o adamı daima şevke getirir. I-515

2.1.2.1.2. Hayvanları Belirten İşaret Sıfatları

Bu işaret sıfatının kullanıldığı örneklerde sıfat bir hayvanı belirtmektedir.

Bu: *Bu* at kölergen = bu, her zaman karnı şişen ve yere yayılan attır. I-523, *bu* at ol telim toprak tozıtgan = bu at toprağı çok tozutan bir attır. I-514, *bu* at tas tegül = bu

at kötü değil = I-329, *bu* ıtmı = bu at mı, bu köpek mi? III-214, *bu* kuzı ol sağlık birle koşulgan = bu, daima sağılan koyuna koşulan, katılan kuzudur. I-520, *bu* atka ötki bedrim = bu atın karşılığını, bedelini verdim. I-128, *bu* at ol kudhruk sapıtgan = bu at daima kuruk sallar. I-513, *bu* at anda yeğ = bu at ondan hayırlıdır, üstündür, yeğdir. III-144, *bu* at bana manğa singüt berdi = bu at bana karşılıksız armağan geldi. III-362, *bu* at kız aldım = bu atı pahalı aldım. I-326, *bu* at ne tülüg = *bu* at ne renkte? I-406, *bu* at seningmü = bu at senin mi? III-214, *bu* it ol keyikni edhergen = bu köpek yaban yaban hayvanı avını çok aramaktadır. Hakkını daima arayan kişi içinde böyle denir. I-157, *bu* it ol kişige çapıtgan = bu köpek insana çok saldırandır. I-513, bu keyikol itığ tagka agıtgan = bu geyik o köpeğidaima dağa ağdırır. I-155, ol *bu* atığ kızlandı = o, bu atı pahalı buldu. II-251, ol *bu* atığ turuklandı = o, bu atı durgun, argın saydı. II-265, ol *bu* atnı ağırlandı = o, bu atı pahalı buldu. I-291, *bu* attan öngdin keldür = bu attan başkasını getir. I-94

Ol: çak *ol* atnı tutgıl = ta o atın kendisini yakala. I-333

2.1.2.1.3. Nesnelere Belirten İşaret Sıfatları

Daha çok “bu” işaret sıfatıyla oluşturulmuş cümlelerde sıfatın, bir nesneyi belirttiğini görmekteyiz.

Bu : *bu* böz eni neçe = bu bezin eni ne kadar ? I-49, *bu* nenğ ol bir birge terilgen = bu, her zaman bir biri üzerine derilen, toplanan nesnedir. I-523, *bu* nenğ ol kerilgen = bu, daima gerilen nesnedir. I-523, *bu* tügün ol şeşilgen = bu, daima çözülen bir düğümdür. I-524, *bu* yıp ol kesilgen = bu, her zaman kopan, kesilen iptir. I-523, *bu* yıp ol tügülgen = bu, her zaman düğülen iptir. I-524, *bu* bitik ol kişini okıtgan = bu kitap insanı çok okutturur. I-156, *bu* nenğ aning ogrı ol = bu nesne ondan aşağıdır. I-126, *bu* bilezük ol bilek kawurgan = bu, daima bileği sıkkan bileziktir. I-518, *bu* butak ol egilgen = bu dal daima eğilir. I-159, *bu* etükni manğa yarat = bu ettiği bana oranla, ölç. II-315, *bu* kayır ol eşilgen = bu daima eşilen, akan kumdur. I-158, *bu* nenğ ol bizge kerekliğ = bu nesne bize gereklidir. I-509, *bu* nenğ ol kapugda kapulgan = bu, daima kapıda sıkışan şeydir. I-520, *bu* ton ol yamagu = bu elbise yamanmaya değer, yamanmak hakkıdır. III-36, *bu* tügün ol şeşilgen = bu, daima çözülen bir düğümdür.

I-525, *bu* yıp ol eşilgen = bu ip daima uzar. I-158, *bu* yışığ ol üzülgen = bu ip daima üzülür, bu daima üzülen iptir. I-158, ol *bu* ewni ewlendi = o adam bu evi kendine ev edindi. I-259, ol *bu* ewni ewsindi = o, bu evi kendi evi saydı. I-253, ol *bu* ewni türkünlendi = o, bu evi kendi evi saydı ve oturdu. II-278, ol *bu* nenği uçuzlandı = o bu nesneyi ucuz buldu. I-292, ol *bu* yarmakığ azlandı = o bu parayı azımsadı. I-297

Ol: *Ol* nenğ körüldi = o şey görüldü. II-139, *ol* keçişni suw ilette = su, o geçidi, o köprüyü götürdü. I-369, *ol* kongragu çingradı = o çan çınladı. III-402, *ol* küp ol süçikni açıtgan = o küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır. I-154, *ol* ok amaçka kırçadı = o ok, nişan yerinin yanına, kenarına dokundu ve kayıcı bir ok gibi geçti. III-276, *ol* nenğ anğar yaradı = o şey ona uygun geldi, yaradı. III-87

Öngdüunki: *Öngdüunki* yalığ = eğerin öndki kaşı = III-14

2.1.2.1.4. Bitkileri Belirten İşaret Sıfatları

“Bu ve ol” şekillerine rastladığımız bu sıfatlar bir bitkiyi işaret etmektedir.

Bu: *Bu* ot ol aşıç taşıtgan = bu ateş tencereyi çok taşıran ateştir. I-514, *bu* ot ol aşıç taşurgan = bu ateş daima tencereyi taşırır. I-518, *bu* ot ol karın boşutgan = bu çok yumuşaklık ishal veren bir ilaçtır. I-514, *bu* butık ol tutçı yirilgen = bu ağaç daima çatlayan yarılandır. III-55, *bu* ot manğa tusuktı = bu ilaç bana iyi geldi, yaradı. II-116, *bu* ot ol burun kanatgan = bu, daima burun kanatan ilaçtır. I-515, *bu* ot ol kişini udhitgan = bu ilaç o adamı hep uyutmaktadır. I-154, *bu* yıgaç ol kapugka tireklik = bu ağaç, o kapıya direklik için hazırlanmış. I-511

Ol: *Bu* yıgaç *ol* kapugka tireklik = bu ağaç, o kapıya direklik için hazırlanmış. I-511, *ol* ot manğa tusu kıldı = o ilaç bana fayda verdi. III-224

2.1.2.1.5. Soyut Varlıkları Belirten İşaret Sıfatları

Soyut varlıkları işaret eden sıfatlardır. Yine örneklerde çoğunlukla “bu” işaret sıfatının kullanıldığını görmekteyiz.

Arkun: *Arkun* izi = öbür yıl, gelecek yıl. I-108

Bu: Men *bu* ışdın buşdum = ben bu işten sıkıldım. II-12, *bu* ışta anıñ tapısı kerek = bu işte onun rızası gerek. III-216, *bu* sen bu ışığ kalı kıldıñ = sen bu işi nasıl yaptın. III-234, *bu* yelinğ kün = bu rüzgarlı gün. III-373, ol *bu* ışka östikti = o, bu işi özledi, bu işe istek gösterdi. I-244, *bu* ış ogurluğ boldı = bu iş sırasında ve yerinde oldu. I-53, *bu* ış osuğı mundağ = bu işin değışmesi böyledir. I-64, *bu* ışda boy emgeşti = halk birbiri yüzünden, bu işte yoruldu. I-238, *bu* ışda seninğ tablagınğ bar mı = bu işte senin rızan var mı? I-462, *bu* ışığ anğar seziktim = bu işi ondan sezdim. II-117, *bu* ışığ imtili kıldı = bu işi düşünüp taşınmadan birden bire yaptı. I-141, *bu* ışığ olar kamuğ onaşdılar = onların hepsi bu işte uyuştular, kabullendiler. I-190, *bu* ışka büte boldı = bu işte zaman gecti. III-217, *bu* işke ne öğünç kerek = bu işe öğünmenin ne gereğı var? I-132, *bu* işler ol telim yıp egirgen = bu kadın çok ip eğirir. I-158, *bu* ışta sanğa kezik kerek = bu işte sana cesaret gerek. I-391, *bu* kün ol köz kamatgan = bu, gözü kamaştıran bir güneştir. I-515, *bu* söz eşildi = bu söz işitildi. I-246, *bu* söz songında aygıl = bu sözden sonra söyle. III-357, *bu* söz ukuldu = bu söz bilindi, anlaşıldı. I-197, *bu* sözni sıdhiğdın sızıtma = bu sözü dişlerinin arasından sızdırma. I-374, *bu* yır ne köğ üze ol = bu şiirin ölçüsü, veznine üzerindedir, bu şiirin tartısı ne üzerinedir. III-131, kişiler *bu* ışığ tañlaşdı = halk bu işe şaştı. III-398, men anı *bu* ışka taplattım = ben onu bu işe razı ettim. II-341, men anıñ kakığında *bu* ış kıldım = ben bu işi ona rağmen yaptım. I-376, men *bu* ışta ulındım = ben bu işten usandım, bıktım. I-204, men *bu* sözden sırtığ buldum = ben bu sözün izlerini buldum. I-463, ol anı *bu* ışka çanturdu = o, onu bu işten caydırdı. II-182, ol bu ışığ agruklandı = o, bu işi ağırsındı. I-313, ol anı *bu* ışta kızgurdı = o, onu bu işte işkenceye koydu. II-194, ol bu ışığ emgeklendi = o, bu işi emekli zahmetli saydı. I-315, ol *bu* ışığ telim tüpletti = o, bu işi çok arattı. II-342, ol *bu* ışığ unadı = o, bu işe razı oldu. III-256, ol bu ışka kadhgulandı = o, bu işte kaygulandı. III-201, ol *bu* ışka satlandı = o bu işe cesaret gösterdi, cür'et etti, bu işe atıldı. II-248, ol *bu* ışta öteldi = o, bu işte çalıştı. I-193, ol *bu* ışta telim emgendi = o adam bu işte çok emendi, çok yoruldu. I-255, ol mendin *bu* ışta eymendi = o, benden bu işte utandı. I-270, ol meni *bu* ışka tepzetti = o, beni bu işte haset ettirdi. II-335, olar *bu* ışığ kamuğ tepleşdiler = onlar bu işte hepsi razı oldular. II-206, olar *bu* ışığ örtüşdi = onlar bu işi örttüler. I-230, olar *bu* ışığ tüpleşdiler = onlar bu işin dibini, aslını aradılar. II-206, olar *bu* ışığ ukuştılar = onlar bu işi anladılar. I-186, olar *bu* ışka ağıştılar = onlar bu işte sızlandılar. I-235, olar *bu*

sözüg irteştiler = onlar bu sözü irdeştiler, bu sözün, bu işin iç yüzünü araştırdılar. I-230, olar kamuğ *bu* ışka tebzeşdiler = onların hepsi bu işe hasetleştiler. II-206, tegmedi *bu* saw uşak = bu koğcu söz bana gelmedi. II-20, *bu* kün bargıl = bu gün git. I-340

Ol: *Ol* işta çıkış yok = o işte çıkar yok. I-368, *ol* tenğri seni manğa sewtürdi = o Allah seni bana sevdirdi. II-185

2.1.2.1.6. Coğrafi Unsurları Belirten İşaret Sıfatları

Bir yer isminden önce gelerek onları belirten işaret sıfatlarıdır. Cümleler kurulurken daha çok “bu ve ol” işaret sıfatları kullanılmıştır:

Bu: Anıñ ewi *bu* çerlikde = onun evi şu karşıda. I-323, *bu* kuyaş ol kişini usıtgan = bu güneş, şiddetli sıcak adamı çok ısıtır, susatır. I-155, *bu* tağ ol tofrac akın akıtgan = bu dağ yağmuru çabuk akıtır. I-156, *bu* togragu yer ol = bu doğranacak yerdir, nesnedir. III-317, *bu* yer anı igletti = bu yer onu hastalandırdı. I-266, *bu* yer ol munda kişi yığılgan = bu yer halkın daima yığıldığı yerdir. III-54, han *bu* yeriğ kuşlaglandı = han bu yeri kuş avlağı yaptı. II-273, men *bu* yerde ornadım = ben bu yerde yerleştim. I-288, ol *bu* yeriğ kışlaglandı = o, bu yeri kışlak edindi ve orada kışladı. II-273, ol *bu* yeriğ soguklandı = o, bu yeri soğuk buldu. II-266, *bu* ajun = bu dünya, ol ajun = o dünya, ahret. I-77

Ol: *Ol* yerge barıldı = o yere varıldı. II-139, *ol* yerge ograldı = o yere uğranıldı. I-247

2.1.2.1.7. Zaman Unsurunu Belirten İşaret Sıfatları

Vakit bildiren kelimelerden önce gelerek onları işaret yoluyla belirten sıfatlardır.

Bu: *bu* ogra ol yük kötürgen = bu her zaman yük götüren bohur devedir. I-521, *bu* çerlikde kel = bu vakitte gel. I-323, *bu* tıdhın keldi = bu vakitte geldi. III-171, *bu* ugur ol böri ulıgu = bu sıra kurt ve kurda benzer hayvanların uluyacakları vakittir. I-136, ol *bu* ogurnı tumluglandı = o, bu zamanı soğuk buldu. II-273, *bu* yıl bu köğ keldi = bu yıl bu gülmece geldi bu yılın gülmececi budur. III-131

2.1.2.1.8. Yiyecek ve İçecekleri Belirten İşaret Sıfatları

Dîvânu Lugâti't-Türk, içerdigi bilgiler nedeniyle 11 yy.'ın olduğu kadar genel olarak Türk dünyasının da en önemli yapıtlarından biri olarak görülür. Bu yapıtta, bilindiği gibi, 11 yy. Türk dünyasına ilişkin; toplumsal, kültürel, ekonomik ve coğrafi bilgileri bulmak mümkündür. Kültürün en önemli unsurlarından bir tanesi olan yiyecek ve içeceklere verilen adları³¹ niteleyen sıfatlara ayrı bir başlık altında değindik.

Sayıları az olan bu sıfatlar şunlardır:

Bu: *Bu* suw ol tawrak sogulgan = bu su her zaman çabukça toprağa soğulan bir sudur. I-520, ol *bu* aşığ çiwgünlendi = o, bu aş vücuda yarar buldu. II-278, *bu* aş kamığa tükedi = bu yemek herkese yetti. III-270, *bu* aş manğa tap = bu aş bana yeter. I-318, *bu* aş ol kişini açurgan = bu aş insanı çok açtıtırır. I-156, *bu* aş ol sinği = bu aş içe sinen hazmolunan yemektir. III-368, *bu* et togragu = bu doğranacak et. III-317, *bu* ette çir yok = bu ette yağ yok. I-323, *bu* suw ol yıgaçığ yemürgen = bu su o ağacı daima sökendir. III-54

Ol: *Bu* suw *ol* yıgaçığ yemürgen=bu su o ağacı daima sökendir. III-54, *ol* yağak anıñ tılın agnattı = o ceviz onun dilini buruşturdu, kekeme yaptı. I-267

³¹ Engin Çetin, Divanü Lugati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, (01.05.2012), s.186, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/cetin_04.pdf

Tablo2

NO	İŞARET SIFATLARI	ADET
1	Kişiyi Belirten İşaret Sıfatları	100
2	Hayvanları Belirten İşaret Sıfatları	23
3	Nesneleri Belirten İşaret Sıfatları	32
4	Bitkileri Belirten İşaret Sıfatları	10
5	Soyut Varlıkları Belirten İşaret Sıfatları	51
6	Coğrafi Unsurları Belirten İşaret Sıfatları	13
7	Zaman Unsurunu Belirten İşaret Sıfatları	6
8	Yiyecek ve İçecekleri Belirten İşaret Sıfatları	11
	TOPLAM	246

2.1.2.2. Belgisiz Sıfatlar

Varlıkları tam bir sayı vermeden belli belirsiz belirten sözcüklere” Belgisiz Sıfat” denir. Bütün, bazı, birtakım, hiçbir çok vs. gibi sözcükler isimlerle birlikte kullanıldığında belgisiz sıfat adını alırlar.

Tahsin Banguoğlu “Ana Hatlarıyla Türk Gremeri” adlı eserinde belirsizlik sıfatları için; “Belirsizlik sıfatları (adjectif indefini), adları yetersizce belirleyen, yarı belli kılan sıfatlardır. Bu sıfatlar bir varlıkta bir halin belirsizliğini belirtmiş olurlar.”³²

Dîvânu Lugâti't-Türk'te 101 adet bulduğumuz belgisiz sıfatlardan en çok kullanılanları şunlardır; “Bir, kamuğ, telim...”

³² Tahsin Banguoğlu, Ana Hatlarıyla Türk Grameri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1940-1979, s.92.

Belgisiz sıfatları işaret sıfatlarında olduğu gibi belirttikleri varlıklara göre gruplandırdık ve kendi arasında başlıklara ayırdık:

2.1.2.2.1. Kişiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar

Kişileri belli belirsiz belirten sıfatlardır. DLT’de daha çok “kamuğ, telim, bir” vs. gibi belgisiz sıfatların kullanıldığı örnekleri görmekteyiz:

Andağ: *Andağ* eriğ kim tutar = öyle bir eri yener. I-200

Bir Bölük: *Bir bölük* kişi = bir bölük adam. I-385

Bir Yartım: *Bir yartım* budhun = halktan ayrılmış bir bölük, topluluktan ayrılmış bir bölük. III-47

Bir: *Bir* toyın başı ağrısı kamuğ toyın başı agrımas = bir din ulusunun başı ağrısı bütün din ulularının başı agrımaz. I-274, *bir* toyın başı agrısı kamuğ toyın başo agrımas = bir din ulusunun başı agrımakla bütün din ulularının başı agrımaz. III-169, *olar bir* ekindidin neğ yolkuşdı = onlar birbirinden fayda, kâr elde ettiler. III-103

Kamuğ: *Bir* toyın başı ağrısı *kamuğ* toyın başı agrımas = bir din ulusunun başı ağrısı bütün din ulularının başı agrımaz. I-274, *bir* toyın başı agrısı *kamuğ* toyın başo agrımas = bir din ulusunun başı agrımakla bütün din ulularının başı agrımaz. III-169, *kamuğ* kişi tüz ermes = herkes bir olmaz. I-376, *öç kek kamuğ* kişininğ yalnğuk üze alım bil = herkesin öcünü, hıncını başkalarının üzerinde alınacak bir alım bil. I-44

Ökil: *Ökil* kişi = çok kişiler. I-74

Telim: *Bu* er ol ewinğ *telim* tawar taşıtan = bu adam evine malı çok taşıtan kimsedir. I-514, *bu* er ol *telim* iş keçürgen = bu, her zaman işini evirip çeviren, güç işleri başaran adamdır. I-521, *bu* er ol *telim* tariğ tarıtan = bu adam tohumu çok ektiren adamdır. I-514, *bu* er ol *telim* üzüm kurıtan = bu adam üzümü çok kurutan adamdır. I-514, *etmekge telim* kişi üşdi = halk ekmeğe üşüştü, birçok kimseler

ekmek için toplandı. I-166, bu er ol *telim* ok çewürgen = bu, her zaman oku çeviren adamdır. I-522

Tükel: *Tükel* yağı töri togdu = bütün düşmanın tozu yükseldi. I-456

2.1.2.2.2. Hayvanları Belirten Belgisiz Sıfatlar

Bir Sürüğ: *Bir* sürüğ koy = bir sürü koyun. I-398

Bir Bölük: *Bir bölük* koy = bir bölük koyun sürüsü. I-385

Bir: *Bir* tilki terisin ikile soymas = bir tilki derisi iki kez soyulmaz. III-244

Kalın: *Kalın* kaz kılavuzsuz bolmas = çok kaz, kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz. I-487

Telim: Bu at ol *telim* toprak tozıtgan = bu at toprağı çok tozutan bir attır. I-514

2.1.2.2.3. Nesneleri Belirten Belgisiz Sıfatlar

Bir Çart: Bizing anda *bir çart* algumuz bar = bizim onda bir parça alacağımız var. I-341

Bir Kuçak: *Bir kuçak* böz = bir kucak bez. I-382

Bir Kuçam: *Bir kuçam* nenğ= bir kucak nesne. I-398

Bir Öküm: *Bir öküm* yarmak = bir yığın para. I-75

Bir: *Bir* nenğ bir nenğge üsnedi = bir nesne bir nesneye benzedi. I-288, *bir* nenğ bir üze öklüşdi = bir şey, bir şey üzerine yığıldı. I-240, *bir* nenğ birge asıldı = bir nesne bir nesneye asıldı. I-196, *bir* nenğ birge menğzedi = bir şey bir şeye benzedi. III-403, *bir* nenğ birge oxşadı = bir şey, bir şeye benzedi. I-283, *bir* nenğ birge tenğledi = bir şeyi bir şeye denk etti. III-403, *bir* nenğ birge tuşlandı = bir nesne bir nesneye yöneldi, duş oldu, karşılaştı. II-243, *bir* nenğ birge ulaşdı = bir nesne bir nesneye ulaştı. I-189, *bir* nenğ birge yaguşdı = bir nesne bir nesneye yaklaştı. III-73, *bir* nenğ birge yaprudı = bir nesne bir nesneye yapıştı. III-107, *bir* nenğni birge sıgturdı = o, bir şeyi bir şeye sığdırdı. II-185, o *bir* nenğni birge menğzetti = o, bir şeyi bir şeye

benzetti. II-358, ol anıñ köziñge *bir* neñ ilertti = o, onun gözüne bir şey ilişti. III-428, ol *bir* neñni birge sokturdı = o, bir şeyi bir bir şeye sokturdu. II-185, ol *bir* neñni birge tenğerti = o, iki şey arasını veya bir şeyi bir şeye denkleştirdi. III-398, ol *bir* neñni birge tengerdi = o, iki şey arasını veya bir şeyi bir şeye denkleştirdi. III-398, *bir* neñ birge tenğleşdi = bir şey bir şeyle denkleşti, denk oldu. III-398

Büte: Men anğar *büte* yarmak berdim = ben ona çok para verdim. III-217

Bütün: *Bütün* ümlüğ kaçsa olsa oturur = donu sağlam olan nereye istese oturur. I-224, *bütün* yarmak = bütün para, sağ para. I-398

Dük Miñğ: *Dük miñğ* yarmak = şu kadar bin para. I-334, *dük miñğ* = dük miñğ kayu temenler = binlerce iğneler. III-367

Kamuğ: *kamuğ* tolmun tokıtılar = bütün silahlar çarpıştılar. I-359, *kamuğ* tolmun tokuştılar = bütün silahlarla vuruştular. I-183

Neçe: *Neçe* yitik bıçak erse öz sapın yonumas = bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz. I-384

Öküş: *Öküş* neñ = çok nesne. I-62

Takı: *Takı* yarmak ber = daha para ver. III-226

Telim: *Telim* yarmak = çok para. I-397

2.1.2.2.4. Bitkiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar

Bir Orum: *bir orum* ot = bir kesim ot. I-75

Köp: Önmiş uluğ ternğek üze *köp* kaşakı = büyük su birikintisi üzere çok bitmiş kındıra otu. II-328

Tegme: *tegme* çeçek öküldi = türlü türlü çiçek toplandı. II-285, *tegme* çeçek öküldi = her bir çiçek yığıldı. I-437

2.1.2.2.5. Soyut Varlıkları Belirten Belgisiz Sıfatlar

DLT'deki soyut varlıkları belirten belgisiz sıfatlar şunlardır:

Ança: Avcı neçe al bilse adhiğ *ança* yol bilir = avcı ne kadar av hileleri bilse, ayıda o kadar kaçacak yolları bilir. I-63

Bir: Ol *bir* söz yanğradı = o, saklanması lazım olan sözü söyledi. III-404

Neçe: Avcı *neçe* al bilse adhiğ *ança* yol bilir = avcı ne kadar av hileleri bilse, ayıda o kadar kaçacak yolları bilir. I-63

Tegme: Er *tegme* kılınç kılındı= adam, her cins iş işledi. II-156

Telim: Anıñ *telim* yası tegdi = ona çok ziyan erişti. III-159, bu işler ol *telim* yıp egirgen = bu kadın çok ip eğirir. I-158, emgek *telim* ıdhu = çok emek, zahmet vardı. I-110, ol kişi ol *telim* söz ayıtgan = o kişi çok söz sorandır. III-52

Tükel: Andın tamar *tükel* tüz = o çehereden bütün güzellikler damlar. I-60

2.1.2.2.6. Coğrafi Yerleri Belirten Belgisiz Sıfatlar

Ança: Avcı neçe tef bilse adhiğ *ança* yol bilir = avcı ne kadar hile bilse ayı da o kadar yol bilir. I-332

Bir: Beg *bir* yeriğ ordulandı = bey bir yeri kendisi için şehir edindi. I-296, *bir* yol biriğ satgadı = bir yol bir yola çatıldı. III-288

Bir Agım: *Bir agım* yer = bir çıkışta üzerine çıkılacak yer. I-75

Bir Ekim: *Bir ekim* yer = bir ekişte ekilecek kadar olan yer. I-75

Bir Oktam: *Bir oktam* yer = bir ok atımı yer. I-107

Bir Tilge: *Bir tilge* yer = uzunlamasına ayrılmış yer. I-429

Bir Yarşım: *Bir yarşım* yer = koşuda bir yarışlık yer. III-47

Bir Yığaç: *Bir yığaç yer = bir fersah yer. III-8*

Bir Yügrüm: *Bir yügrüm yer = bir koşuyla koşulacak kadar yer. III-47*

Kamuğ: *Yezek kamuğ yeriğ yezedi = askerın öncüsü bütün yeri dolaştı. III-88*

Neçe: *Neçe munduz erse eş edhgü, neçe egri erse yol edhgü = ne kadar ahmak olsa eş arkadaş iyidir, ne kadar eğri olsa yol iyidir. I-458*

2.1.2.2.7. Zaman Unsurunu Belirten Belgisiz Sıfatlar

Zaman anlamı içeren, bir isimden önce gelerek onu belirten belgisiz sıfatlardır. Divan'da yalnızca bir örneği bulunmaktadır.

Bir: *Bir köç küdhgil = az bir zaman, bir saat dur. I-321*

2.1.2.2.8. Yiyecek ve İçecekleri Belirten Belgisiz Sıfatlar

Ölçü, oran bildiren isimleri belirten belgisiz sıfatlardır.

Bir Akım: *Bir akım suw = bir akışta akacak kadar olan su. I-75*

Bir Er Turumu: *Bir er turumu suw = bir adam boyu su. I-396*

Bir Kes: *Bir kes etmek = bir parça ekmek. I-329*

Bir Kesek: *Bir kesek ekmek = bir parça ekmek. I-391*

Bir Sagım: *Bir sagım süt = bir sağışta sağılan süt. I-397*

Bir Tikim: *Bir tikim türmek = bir parça durum. I-396*

Bir Tikü: *Bir tikü et = bir parça et = III-229*

Bir Tilim: *Bir tilim et = bir dilim et. I-397*

Bir Yogrum: *Bir yogrum un = bir defada yorulacak kadar olan un. III-47*

Bir Yük: *Bir yük bugday = bir yük buğday. III-4*

Bir: *Bir* çöp yegil= bir parça tutmaç ye. I-318

Kamuğ: Usukmışa sakığ *kamuğ* suw körünür=susamışa ılgın bütün su görünür. I-191

Telim: Bu er ol *telim* süçik içürgen = bu adamın adeti çok şarap içirmektir. I-157

2.1.2.2.9. Miktar Belirten Belgisiz Sıfatlar

Belirttiği varlığın bir ölçü, oran bildirdiği belgisiz sıfatlardır. Divan'da sadece iki örneği bulunmaktadır.

Bir: Ağnar *bir* ok tegdi = ona mirastan bir pay düştü. I-48, ol mening birle *bir* altunda ağışdı = o, narkı bir altına yükseltmekte benimle yarış etti. I-185

2.1.2.2.10. Yön Belirten Belgisiz Sıfatlar

“Yan, taraf” gibi yön bildiren kelimeleri belirten bu belgisiz sıfatlarla ilgili, Divan'da iki örnekle karşılaştık.

Tegme: *Tegme* yanğaktın budun aklışdı = her taraftan halk akıştı. I-241, *tegme* yanğak pustımız = her yandan pusu kurduk. I-434

2.1.2.2.11. Hastalık Belirten Belgisiz Sıfatlar

Bir hastalık belirten belgisiz sıfatlardır. DLT'de sadece bir örneği mevcuttur.

Tegme Türlüg: *Tegme türlüg* ig igleldi = her türlü hastalıkla hastalandı. I-296

2.1.2.2.12. Organları Belirten Belgisiz Sıfatlar

Bir organı belirten belgisiz sıfatlardır. DLT'de sadece bir örneği mevcuttur.

Telim: *Telim* başlar yuwaldımat = bir çok başlar yuvarlandı. I-397

Tablo3

NO	BELGİSİZ SIFATLAR	ADET
1	Kişiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar	18
2	Hayvanı Belirten Belgisiz Sıfatlar	5
3	Nesneyi Belirten Belgisiz Sıfatlar	32
4	Bitkiyi Belirten Belgisiz Sıfatlar	4
5	Soyut Varlıkları Belirten Belgisiz Sıfatlar	9
6	Coğrafi Yerleri Belirten Belgisiz Sıfatlar	12
7	Zaman Unsurunu Belirten Belgisiz Sıfatlar	1
8	Yiyecek ve İçecekleri Belirten Belgisiz Sıfatlar	13
9	Miktar Belirten Belgisiz Sıfatlar	2
10	Yön Bildiren Belgisiz Sıfatlar	2
11	Hastalık Bildiren Belgisiz Sıfatlar	1
12	Organları Belirten Belgisiz Sıfatlar	1
	TOPLAM	100

2.1.2.3. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları varlıkları sayı yoluyla belirten sıfatlardır. “Sayı sıfatları, varlıkların sayılarını, sıralarını, eşit bölümlerini, parçalarını belirten sıfatlardır.”³³

Kendi arasında: “Asıl Sayı Sıfatı, Sıra Sayı Sıfatı, Üleştirme Sayı Sıfatı, Kesir Sayı Sıfatı ve Topluluk Sayı Sıfatı” olmak üzere beş alt başlığa ayrılmaktadır:

³³ Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s.136

2.1.2.3.1. Asıl Sayı Sıfatları

Bir varlığın kaç tane olduğunu bildiren sıfatlardır. Bunlar ; “*Bir’ den başlayıp sonsuza uzanan sayılardır. Sayı grupları şeklindeki sayı sıfatlarında sıralama büyükten küçüğe doğrudur.*”³⁴

Dîvânu Lugâti't-Türk'e baktığımızda Kaşgarlı'nın 71 adet “Asıl Sayı Sıfatı” kullandığını görmekteyiz.

2.1.2.3.1.1. Kişileri Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Kişi isimlerinin önüne gelerek onları belirten sayı sıfatlarıdır. Bu başlık altında daha çok “*ikki*” sayı sıfatı kullanılmaktadır.

İlk: *İlk* sen bargıl = önce sen git. I-43

İki: İki beg birle el boldı = iki bey birbiriyle barıştı. I-49, *iki* birbirge at yetrüşdi = onlar, birbirine atla erişmekte yardım etti. III-101

İkki: Ol *ikki* kişi otra araladı = o iki kişiyi araladı, barıştırdı. I-308, ol *ikki* kişi ara çakdı = o iki kişinin arasını kışkırttı. II-17, *ikki* er birle süngüşdi = iki adam birbiriyle savaşta süngüleştirdi ve dürtüştü. III-394, *ikki* er asruşdi = iki adam, hangimiz daha çok aksıracağız diye aksırmakta yarış etti. I-234, *ikki* eren ögüşdi = iki kişi birbiriyle ögüştü. I-187, *ikki* sü çergeşti = iki savaş fırkası saf haline geldi. II-209, *ikki* uragut menğdeşdi = iki kadın birbirinin yüzünün kıllarını aldılar, kıl yoluştular. III-399, *İkki* yagı ograşdı = iki düşman birbiriyle uğraştı. I-234, ol *ikki* er kikçürdi = o, iki adamı birbirine kışkırttı. II-196, ol *ikki* kişi arguladı = o, iki kişi arasını yardı, geçti. I-317, olar *ikki* kız koluşdı = onlar birbirlerinden kız istedi. II-109

Minğ: *Minğ* kişi yoluğı bolup özinge = bin kişi kendini ona feda ederler. I-243, *minğ* kişi yoluğı bolup özünge = binlerce kişi canını ona feda eder özüne. III-14

³⁴ Ceyhun Vedat Uygur, Yaşar Öztürk, Şerif Kutludağ, Şenel Çalışkan, Aliye Tokmakoğlu, Üniversiteler İçin Türk Dili yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008, s.151

Tun: *Tun* beg = kadının ilk kocası. III-137, *tun* ogul= bir kadının ilk çocuğu. III-137,
tun kız = kadının ilk doğurduğu kız çocuğu. III-137

2.1.2.3.1.2. Yer Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Yer isimlerinden önce gelerek onları belirten asıl sayı sıfatlarıdır.

Yetti: *Yetti* kat kök = yedi kat gök. III-27

2.1.2.3.1.3. Nesnelere Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin kaç tane olduğunu bildiren asıl sayı sıfatlarıdır.

Bir Adhut: *Bir adhut* neng = bir avuç nesne. I-50

Bir Kulaç: *Bir kulaç* barçın = bir kulaç ipekli kumaş. I-358

Bir Kulaç: *Bir kulaç* barçın = bir kulaç ipekli kumaş. I-358

Bir Tiziğ: *Bir tiziğ* tirek = bir sıra direk. I-387

Bir Tizim: *Bir tizim* yüncü = bir dizi inci. I-396

Bir: *Bir* yarmak = bir para = I-322, *bir* yarmak = bir para. III-121

Eliğ: Erngenge *eliğ* karı böz üm tikemes = ergenin donu elli arşın bezden dikilmez.
I-117

Elliğ: *Elliğ* yarmak = elli para. I-143

İkki: *İkki* neng birle ılışdı = iki şey birbirine ilişti. I-188, *olar ikki* yeng salışdı = onlar birbirine yenlerini salladılar. II-109

On: *On* yarmak üze bir arturdı = on paraya bir para artırdı. I-219

Ottuz: *Ottuz* yarmak= otuz para. I-142

Tokuz: *Tokuz* tuğluğ Xan= dokuz tuğlu han ve hakan. III-127

Tört: *Tört* yarmak = dört para. I-341

Tümen Miñğ: Tümen *miñğ* yarmak = bir milyon para. I-402

Üç: *Üç* yarmak = üç para. I-35

2.1.2.3.1.4. Bir Varlığa İsim Olmuş Asıl Sayı Sıfatları

Bu başlık altında, asıl sayı sıfatıyla kurulmuş sıfat tamlamalarının, kalıplaşarak bir varlığa isim olduğunu görmekteyiz.

Beş: Beş balık = beş şehir, Uygurların en büyük şehri. I-379, beş balık = şehir ismi. I-113

İki: İki öküz = sınır üzerinde bulunan bir şehir. I-59

İkki: İkki öküz = yer adı. III-242

Yeti: *Yeti*keniğ kaçursadım = yedikardeş yıldızını kaçır kare saydım. III-248

2.1.2.3.1.5. Hayvanları Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Bir: *Bir* karga birle kış kelmes = bir karga ile kış gelmez. II-26, bu oğlanığ bir toruğka aldım = bu köleyi bir ata aldım. I-373, Anıñ manğa *bir* at bergüsi bar = onun bana bir at borcu, vereceği var. I-427

İki: *İki* kaz üçlendi = iki kaz üçlendi. I-256

İkki: *İkki* bogra igeşdi = iki boğa çapıştı, ısırıştı. I-187, *ikki* bogra igeşür otra kökegün yançılır = iki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir. I-188, *ikki* adhgır birle ısırıştı = iki aygır birbiriyle ısırıştı. I-234, *ikki* adhgır ilişdi = iki aygır ısırıştı. I-188, *ikki* bogra igeşür, otra kökegün yançılır = iki boğa boğuşur, arada gök sinek bögelek ezilir. II-287, *ikki* koçnğar süsüşdi = iki koç süsüştü. II-101

Yüz: *Yüz* at meniñ ağdın ketçi = bacaklarının arasından yüz at geçti. I-80

2.1.2.3.1.6. Organları Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Organ isimlerinden önce gelerek onları sayı yoluyla belirten sıfatlardır.

Beş: *Beş* ernğek tüz ermes = beş parmak düz olmaz. I-121

Bir Tü: *Bir tü* saç = bir tüy saç, bir tel saç. III-207

İki: *İki* gözü kınğır = iki gözü birden şaşlı olan adama. III-363, *iki* koçnğar başı bir aşaçta (+) pışmas = iki koç başı bir tencerede pişmez. III-382

İkki: Kagun karma bolsa idhisi *ikki* eligin tegir = kavun yağma edilirse sahibi iki eliyle yakalar. I-410

2.1.2.3.1.7. Ölçü Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Bir ölçü, miktar, oran bildiren asıl sayı sıfatları için açtığımız bu başlık için Divan'da sadece iki örnek bulunmaktadır.

Bir: *Bir* karış = bir karış. I-369

Bir Sünğü: *Bir* sünğü turkı = bir sünğü uzunluğunca. I-349

2.1.2.3.1.8. Zamanı Belirten Asıl Sayı Sıfatları

İsimden önce gelerek zaman anlamı taşıyan asıl sayı sıfatları bu başlık altında yer almaktadır:

Bir: *Bir* yıl ketçi = bir yıl geçti. III-5

Kırk: *Kırk* yılka tegin bay çıgay tüzlinür = kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur. I-349, saçratgudın korkmış kuş *kırk* yıl adhrı yıgaç üze konmas = tuzaktan korkan kuş kırk yıl çatal ağaç üzerine konmaz. II-331

On: Sü *on* kün örük boldı = asker ayrılmayarak, harbetmeyerek on gün eğlendi. I-69

2.1.2.3.1.9. Yiyecek ve İçecekleri Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Et, kavun, çorba gibi yiyecek ve içecek isimlerinden önce gelerek onların kaç tane olduğunu sayı yoluyla bildiren sıfatlardır.

Bir Batman: *Bir batman* et = bir batman et. I-444

Bir Bıçım: *Bir bıçım* kagun = bir dilim kavun. I-15, *bir bıçım* kagun = bir dilim kavun. I-395

Bir Öpüm: *Bir öpüm* mün = bir yudum çorba. I-75

Bir Tilge: *Bir tilge* et = bir dilim et. I-429

Minğ: Koldaçık *minğ* yagak = dilenciye bin ceviz. I-417

2.1.2.3.1.10. Sayı Belirten Asıl Sayı Sıfatları

Yine bir isimden önce gelerek onu belirten sayı sıfatıdır; ancak bu belirttiği isim bir sayıdır. Divan'daki bu kullanım günümüz Türkçesinde mevcut değildir.

Sekiz: *Sekiz on* = sekiz kere on. I-437

Tokuz: *Tokuz on* = dokuz kere on. I-437

Tablo4

NO	ASIL SAYI SIFATLARI	ADET
1	Kişileri Belirten Asıl Sayı Sıfatları	19
2	Yer Belirten Asıl Sayı Sıfatları	1
3	Nesneleri Belirten Asıl Sayı Sıfatları	17
4	Bir Varlığa İsim Olmuş Asıl Sayı Sıfatları	5
5	Hayvanları Belirten Asıl Sayı Sıfatları	11
6	Organları Belirten Asıl Sayı Sıfatları	5
7	Ölçü Bildiren Asıl Sayı Sıfatları	2
8	Zamanı Belirten Asıl Sayı Sıfatları	4
9	Yiyecek ve İçecekleri Belirten Asıl Sayı Sıfatları	6
10	Sayı Belirten Asıl Sayı Sıfatları	2
	TOPLAM	72

2.1.2.3.2. Sıra Sayı Sıfatları

Varlığın kaçınıcı sırada olduğunu bildiren sözcüklere “Sıra Sayı Sıfatları” denir. Sıra sayı sıfatları varlık ve nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına “+Incl, +UncU” ekinin getirilmesiyle oluşturulur.³⁵

Eski Türkçe’de Sıra Sayı Sıfatı +(I)nç ve +(I)nçI ekiyle yapılmıştır.

“Karahanlı Türkçesinde sıralama sayıları ya ilk ve burun gibi özel sözcüklerle ya da +(I)nç ekinin asıl sayı adları üzerine gelmesiyle kurulur. Karahanlı Türkçesi

³⁵ Zeynep Korkmaz, age., s.391

için dikkat çeken bir diğer özellik sıralama sayılarının Kutadgu Bilig adlı eserde +(I)nç ekinin yanında bu ekten genişlemiş olan +(I)nçI ekiyle yapılıyor olmasıdır.”³⁶

Dîvânu Lugâti't-Türk'te sayıları çok az olan Sıra Sayı Sıfatları şunlardır:

Bir nesnenin kaçınıcı sırada olduğunu bildiren sıfatlardır.

Birinç: *Birinç* nenğ = birinci şey. III-373

İkinç: *İkinç* nenğ = ikinci nesne. III-449

İkindi: *İkindi* nenğ = ikinci nesne. I-140

Onunç: *Onunç* yarmak = onuncu para. I-133, *onunç* yarmak = onuncu para. III-450

Tablo 5

NO	SIRA SAYI SIFATLARI	ADET
1	Sıra Sayı Sıfatları	5

2.1.2.3.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Varlığın kaçar tane olduğunu bildiren sayı sıfatlarıdır. “+Ar +şAr” eklerinden birinin sayıya getirilmesiyle oluşturulur. Bir eşitlik ifade eden bu sıfatlar Eski Türkçe dönemine ait eserlerde de yerini almıştır.

Bu ekle bitmiş kelimelerin bir özelliği de ikileme grubu yapmaya müsait olmalarıdır.³⁷

³⁶ Mehmet Vefa Nalbant, *Divanü Lügati't-Türk Grameri-1 İsim*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2008, s.176

³⁷ Hasan Kavruk, Ramazan Salman, Abidin Öztürk, Güler Aydın, Hüseyin Uğur, Nedim Karagöz, *Türk Dili Yazılı Ve Sözlü Anlatım*, Uğurel Matbaası, Malatya, 2010, s.113

“Üleştirme sıfatları sayıları bölüştürme yoluya belirten sıfatlardır bu sıfatlar ünsüz ile biten sayılara +Ar, ünlü ile biten sayılara + şAr ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Yalnız ‘yarımşar’ üleştirme sıfatında, kural dışı bir istisna olarak + şAr eki ünsüzden sonra gelmiştir.”³⁸

Kaşgarlı Mahmud Divan’ında “otuz” sayısını kullanılarak üleştirme anlamı sağlamıştır. Bu durum için Kaşgarlı şunları söylüyor ve şu örneği veriyor ; “ *otuz kelimesinin ‘üç’ yerinde kullanıldığı da vardır. Ben bunu Yağma İlinde de işittim. Bunlar üç kez içelim diyecek yerde otuz içelim derler. “otuz” kelimesini bildiğimiz manada dahi kullanırlar. “Benim yanımda üçer kez içtiler.”*³⁹

Örnek; “*otuz içip kıkralım = otuz kez içip haykırırım.*”

Ancak “otuz” kelimesinde bir üleştirme anlamı söz konusu olmakla beraber bir ismi nitilemediği için sıfat olarak tezimizde yer vermedik.

2.1.2.3.4. Kesir Sayı Sıfatları

Kesir sayı sıfatı; “Belirttikleri adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Bunların öteki sıfat türlerinden ayrılan yanı tek kelimeye değil bir kelime grubuna dayanmış olmalarıdır. Kesirli sıfatlar, yapıca, bulunma eki almış bir sayı adının başka bir sayı adı ile oluşturduğu bulunma grubuna dayanır. Bu grup bir adın önünde sürekli olarak sıfat görevi yüklenmiştir.”⁴⁰

“Varlıkların parçalarını, bölümlerini gösteren sayı sıfatlarıdır.”⁴¹

Divan’daki kesir sayı sıfatının tek örneğine aşağıda yer verilmektedir:

Bıçuk: *Bıçuk* yarmak = paranın yarısı. I-377

³⁸ Zeynep Korkmaz, age., s.391

³⁹ Kaşgarlı Mahmut, DLT, C:1, s.142

⁴⁰ Zeynep Korkmaz, age., s.392

⁴¹ Recep Toparlı, Turan Karataş, Hanifi Vural, Türk Dili, Seyran Yayınları, Sivas, 1994, s.79

Tablo 6

NO	KESİR SAYI SIFATLARI	ADET
1	Kesir Sayı Sıfatları	1

2.1.2.3.5. Topluluk Sayı Sıfatı

Asıl sayı sıfatlarının sonuna +Z eki getirilerek yapılan sayı sıfatı türüdür.

Aslında bazı dilbilimcilerin bu sayı sıfatı için ayrı bir başlık açmadığını görmekteyiz; ancak biz Recep Toparlı, Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz... gibi dilbilimcilerin ışığında başlık açmayı doğru bulduk.

“Belirttikleri varlıklar arasında bir yakınlık, bir birlik olduğunu gösteren sayı sıfatlarıdır. Asıl sayı sıfatlarına -z, ekinin getirilmesiyle elde edilir.”⁴²

Muharrem Ergin bu konu için; “Bunlar bir yakınlığa dayanan bir nesne topluluğu ifade eden sıfatlardır.”⁴³ demektedir.

Son olarak konuyla ilgili olarak Zeynep korkmaz’ın görüşüne yer verecek olursak; “Topluluk sayı sıfatları, adın gösterdiği varlık ve nesnelere arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu gösteren sıfatlardır. Bu sıfatlar asıl sayılara +(I)z / +(U)z ekinin getirilmesiyle kurulur ve o sayıya bir ‘topluluk’ anlatımı kazandırır.”⁴⁴

DLT’teki örnekleri şöyle sınıflandırılabilir:

2.1.2.3.5.1. Kişileri Belirten Topluluk Sayı Sıfatları

⁴² Recep Toparlı, Turan Karataş, Hanifi Vural, age., s.79

⁴³ Muharrem Ergin, age., s.297

⁴⁴ Zeynep Korkmaz, age., s.393

Kişileri belirten topluluk sayı sıfatıdır. Divan'da yalnızca bir örneği bulunmaktadır.

İkkiz: İkkiz oğlan = ikiz çocuklar. I-143

2.1.2.3.5.2. Nesnelere Belirten Topluluk Sayı Sıfatları

Tahsin Banguoğlu “Ana Hatlarıyla Türk Grameri” kitabında çift kelimesinin de bir topluluk sayı sıfatı olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Bu yüzden biz de “çift” anlamı taşıyan “koş” kelimesini bu başlık altında vermeyi uygun gördük.

Aşağıdaki örneklerde ise günümüz Türkçesindeki topluluk sayı sıfatı eki olan +Z nin kullanılmadan topluluk anlamının sözcüğe verildiğini görmekteyiz.

Koş: Koş bıçak = çift bıçak demektir. III-126, koş kılıç kınka sığmas = çifte kılıç kına sığmaz. I-35

Tablo7

NO	TOPLULUK SAYI SIFATI	ADET
1	Kişileri Belirten Topluluk Sayı Sıfatları	1
2	Nesneleri Belirten Topluluk Sayı Sıfatları	2
	TOPLAM	3

2.1.2.4. Soru Sıfatları

Varlıkları soru yoluyla belirten sözcüklere soru sıfatı denir. “ Kaç, hangi ne, nasıl ne biçim, kaçınıcı, kaçar...” sözcükleri soru sıfatı olarak kullanılan kelimelerdir.

⁴⁵ Tahsin Banguoğlu, age., s.93

Tahir Nejat Gencan soru sıfatı için ; “varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla belirtmek için kullanılan sözcüklerdir ki, hem niteleme hem de belirtme sıfatlarıyla ilgilidir.”⁴⁶ demektedir.

*Soru sıfatları adları soru yönünden belirten sözcüklerdir. Türkiye Türkçesinde tüm soru sözcükleri bir adla birlikte kullanılarak, adı belirtebilirler.*⁴⁷

*Karahanlı Türkçesi eserlerinde ise kayu, kanu, kaç, ne, neçe soru sıfatları olarak kullanılmıştır.*⁴⁸

Dîvânu Lugâti't-Türk'e baktığımızda eserde 16 tane soru sıfatı kullanıldığını görmekteyiz. Bu sıfatların örnekleri aşağıda yer almaktadır:

Kaç: *Kaç türlüğ* neng = kaç türlü şey. I-476, *kaç türlüğ* söz aydım = kaç türlü söz söyledim. I-476, *kaç* kata aydım = kaç kere söyledim. I-321, *kaç* yarmak bedri = kaç para verdi. I-321, *öngdün nelek yalwarmadınğ kaç* kata berding tawar = önce neden yalwarmadın? Kaç kez mal verdin. I-498

*Kaşgarlı DLT'de ses değişimleri hakkında bilgi verirken sözü n > y değişikliğine getirerek bazı sözcüklerdeki n > y değişikliklerini gösterir.*⁴⁹

“Kayu ve kanu” sözcükleri de bu değişime örnek kelimelerdir. Hangi anlamına gelen bu kelime DLT'de iki yerde geçmektedir:

Kayu: *Kayu* neneğ = hangi şey. I-31

Kanu: *Kanu* kişi = hangi kişi. III-237

Ne: Boyda *ne* uç bar = ulusta çokluk yüzünden tükenme yoktur demektir. I-44, *ne* ışınğ bar = ne işin var? I-47, bu *ne* üjök ol = bu harf nedir? I-72, bu işke *ne* öğünç

⁴⁶ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, Tekağaç Eylül Yayınları, Ankara, 2007, s.218

⁴⁷ Neşe Atabay, Sözcük Türleri, Olgaç Basımevi, Ankara, 1983, s.81

⁴⁸ Mehmet Vefa Nalbant, age., s.155

⁴⁹ Mehmet Vefa Nalbant, age., s.156

kerek = bu işe öğünmenin ne gereği var? I-133, bu yır *ne* köğ üze ol = bu şiirin ölçüsü, vezni ne üzerindedir, bu şiirin tartısı ne üzerinedir. I-131, atın ne tülüg = atın ne dondadır, atın ne renktedir? III-207, bu ne neng ol = bu nasıl nesnedir. I-360, ne müngüz. III-364

Neçe: *Neçe* yarmak berding = kaç para verdin? III-220

Tablo 8

NO	SORU SIFATLARI	ADET
1	Soru Sıfatları	16

2.1.3. UNVAN SIFATLARI

İnsanların rütbe, derece görev ve sosyal durumlarına göre, adlarına takılan saygı ve tanıtma sözleridir. Bunlarda bir çeşit niteleme sıfatıdır.⁵⁰

Birçok dilbilimcinin sıfatlar konusunu izah ederken ayrı bir başlık açmadıkları unvan sıfatlarıyla ilgili olarak bazı dil bilimciler şunları söylemektedir:

“Mehmet Hengirmen şöyle bir tanım yapmıştır; “ Özel adlardan önce ya da sonra gelerek rütbe, meslek, görev ve saygı bildirir.”⁵¹

“Özel adlardan önce ya da sonra kullanılan ve saygı, rütbe, meslek, derece, memuriyet gibi ifadeler taşıyan niteleme sıfatlarıdır. Unvan sıfatlarının bazılarının adlardan önce gelebilmesi onları diğer sıfatlardan ayırır.”⁵²

⁵⁰ Tahir Nejat Gencan, age., s.218

⁵¹ Mehmet Hengirmen, age., s.145

⁵² Nesrin Bayraktar, age., s.154

“Eski Türkçede şahıs adlarının terkinde işlenmiş unvan bildiren kelimelerin büyük bir kısmı Türk kökenli, az bir kısmı ise yabancı kökenlidir.”⁵³

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “Beg ve Xan” kelimesinin çokça yer aldığı bu sıfat türünün örnekleri şunlardır:

Alp: Alp er tonğa öldi mü = *Alp* Er Tonga öldü mü? = I-41, kaçtı anğar *Alp* Aya= Alp Aya adındaki adam kaçtı. III-209

Alper: Tonga *Alper* = Afrasyab. III-149, Tonga Alper = babür gibi kuvvetli, yiğit bir adam. III-368

Ata: atasagun = Türk doktorları. I-86, atasagun = Türk doktorları. I-403

Beg: Bilge *Beg* = erkek adı. I-428, Çağrı *Beg* = erkek adı olarak kullanılır. I-421, Çağrı tigin = doğan tekin. I-413, Inanç *Beg* = kendisine güvenilen bey. I-20, Inanç *Beg* = kendisine güvenilen bey. I-133, Çağrı *Beg* = Inanç *Beg* = kendisine güvenilen bey. III-450

Bekeç: Bekeç arslan tigin = müslümanların eline tutsak düşen adam. I-452

Kaynaklarda “buke budraç” kelimesinin iki anlamı vardır: Birinci anlamı büyük yılan, yiğit, kahraman; ikinci anlamı ise dağ keçisinin yavrusu.⁵⁴ DLT’de bu kelime birinci anlamında kullanılmaktadır.

Buke: *Buke* budraç = Yabaku’ ların en büyüğüne olduğu gibi yiğitlere de bu ad verilir. III-227

Bügü: *Bügü* bilge = akıllı kişi. I-428

DLT’de, unvan sıfatlarının genellikle erkekleri temsil etmek üzere kullanıldığını görmekteyiz.

⁵³ Yunus Memmedli, Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, (12.05.2012), s. 95-110, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1994/1994_5_Memmedli.pdf

⁵⁴ Yunus Memmedli, agm., s. 95-110.

“L.Rasyonyi’nin doğru olarak kaydettiği gibi genellikle Türk metinlerinde Eski Türkçede de erkek adlarıyla mukayase edildiğinde kadın adları çok azdır.”⁵⁵

Xakan: Bogra kara *xakan*. III-221

Xan: Kadir *xan* = hakanların sert ve çetin olanı. I-364, Boğra *Xan*. I-420, Boğra *Xan* I-409, Köl bilge *Xan* = akli göl gibi = I-428, Tawgaç *Xan* = ülkesi eski ve büyük demektir. I-454, Tokuz tuğluğ *Xan* = dokuz tuğlu han ve hakan. III-127, *Xan* toy = hakanın ordu kurduğu yer. III-141, Tengüt *Xanı* yubıladı = Tengüt Hanı hile yaptı. III-327, Tonga *Xan* = isim. III-368

Katun: Oglagu *katun* = asaleti olan kadın. I-138, Terken *katun* kutınğa (+) tegür mendin koşuğ = sultan hatununun huzurunda benden koşmasun. I-376, *katun* kunçuy = Hatundan’dan bir derece aşağıda bulunan kadın, bilge, prenses. III-240

Tigin/tegin: Begeç Arslan Tegin. I-357, kümüş *tigin* = gümüş gibi saf köle. I-413, alp *tigin* = yiğit köle. I-413, kutluğ *tigin* = uğurlu köle. I-413 küç *tigin* = kuvvetli tekin. I-413, Bekeç arslan *tigin* = müslümanların eline tutsak düşen adam. I-452, tonga tiğın = isim. III-368

Tablo 9

NO	UNVAN SIFATLARI	ADET
1	Unvan Sıfatları	35

⁵⁵ Yunus Memmedli, agm., s. 95-110.

2.1.4. PEKİŞTİRME SIFATLARI

Bir varlığın niteliklerinin üstünlüğü ve en yüksek derecesi pekiştirme sıfatları ile gösterilir. Türkçede ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında görülür. Bu ön ek bir ekten çok sıfatın önüne gelen hece biçimindedir.

Pekiştirme sıfatları yapılırken sıfatın önüne “m, p, r, s” ünsüzlerinden oluşan bir hece getirilir. Böylece sıfat olan sözcüklere yeni bir hece daha eklenir, pekiştirme sıfatları adlardan önce ya da sonra gelebilir. Bu durumda adlardan önce gelerek sıfat tamlaması yaparlar.⁵⁶

Sıfatın anlamını güçlendiren pekiştirme sıfatları için Zeynep Korkmaz ise bu şunları söylemektedir; “Pekiştirme sıfatları anlamı güçlendirilmiş olan sıfatlardır. Bu sıfatları türetmek için, ünlü ile biten bir niteleme sıfatının ilk hecesinin sonuna ‘m, p, r, s’ ünsüzlerinden biri getirilerek oluşturulan hece, sıfatın başına eklenir.”⁵⁷

Tahsin Banguoğlu ise, “Berkitme Sıfatları” olarak adlandırdığı pekiştirme sıfatları için şu açıklamayı yapmıştır ; “Bir vasfı salt olarak yüksek derecesiyle gösterirler. Berkitme sıfatlarını en çok benzer hece katkısı (paronomasie) yoluyla yaparız. Bu da vasıflandırma sıfatlarının ilk hecesini “m, p, r, s” sesdeşlerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin başına getirmekle olur.”⁵⁸

Pekiştirme sıfatlarının ne olduğu konusunda Ağakay da şöyle demektedir: “Pekiştirmeli sıfat yaparken pekiştirme ögesi meydana getirmek üzere kelimedden açık olarak alınan ilk heceyi kapamak için kullanılan ses, büyük bir çoğunlukla p sesidir. Hele sessizlerle başlayan kelimelerde p’den başka ses kullanıldığı hiç

⁵⁶ Mehmet Hengirmen, age., s.134

⁵⁷ Zeynep Korkmaz, age., s.348

⁵⁸ Tahsin Banguoğlu, age., s.89

görülmez; s, m ve r seslerine gelince bunlar ancak belli ve ayrı hallerde başvurulmaktadır.”⁵⁹

“Pekiştirme sıfatları, deyimler gibi belirli sözler durumundadır. Her niteleme sıfatı pekiştirilmeye elverişli değildir. Mesela “kırmızı”dan yapıldığı halde “al” dan yapılmamaktadır.”⁶⁰

Örnekleri incelediğimizde pekiştirme sıfatlarının bazılarının ikileme yoluyla oluşturulduğunu da görmekteyiz.

Çim Öl: *Çim öl* ton = cip ıslak elbise. I-338

Çim Yık: *Çim yık* et = çim çiğ et. I-338

Ep Edhgü: *Ep edhgü* neng = ep iyi, gerçekten iyi nesne. I-34, *kop edhgü* neng = çok iyi nesne. I-319, *ne me edhgü* kişi ol = o, ne iyi adamdır. III-214

Köm: *Köm kök* = göm gök, koyu gök. I-328, *köm kök* = göm gök denir. I-338

Sap Sarığ: *Sap sarığ* = koyu sarı. I-374, *sapsarığ* = koyu sarı. I-329

Suk Yalngus: *Suk yalngus* er = kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmayan, yapayalnız adam. I-333

Süm Süçük: *Süm süçük* neng = taptatlı, pek tatlı nesne. I-338

Üp Ürünğ: *Üp ürünğ* = ap ak. I-34

Yap: *Yap yazı* = yazı, abartılmak istenildiğinde denir. I-329

Yap Yaruk: *Yap yaruk* neng = çok aydınlık nesne. III-15

Yap Yaşıl: *Yap yaşıl* = koyu yeşil. III-19, *yap yaşıl* = koyu yeşil. III-19

⁵⁹ Mehmet Ali Ağakay, Pekiştirmeli Sıfatlar, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, (07.4.2012), C:XIII, s: 156, s. 881, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1964s156/1964s156_02_M_A_AGAKAY.pdf

⁶⁰ Mehmet Ali Ağakay, agm., s: 156, s. 881-883

Tablo 10

NO	PEKİŞTİRME SIFATLARI	ADET
1	Pekiştirme Sıfatları	16

2.1.5. DERECELENDİRME SIFATLARI

“Sıfatlar varlıkların niteliklerini doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Benzetme ve karşılaştırmaya dayanan böyle bir niteleme biçimi, ‘ne gibi, ne kadar, ne derece?’ sorularına cevap oluşturur; sıfatların bu işlevi kendinden önceye ‘gibi, kadar, daha, fazla, çok, pek, en, ziyade, harikulade’ gibi zarf veya zarf olarak kullanılan sözlerin getirilmesiyle karşılanır. Böylece iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla en üstünlük, en aşırılık biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur.”⁶¹

Dîvânu Lugâti't-Türk'te örnek sayısı sınırlı olan sıfat başlığından biri de dercelendirme sıfatlarıdır sayıları 12 olan bu sıfatlar aşağıda sıralanmıştır;

Anğıl Açuk: *Anğıl açuk* kapuğ = büsbütün açılmış kapı. I-94

Bulut Tek: *Bulut tek* saç = saç bulut gibi çok. I-354

Çekürge Tek: *Çekürge tek* sü = çekirge gibi asker. I-490

Çinğ Tolu: *Çinğ tolu* köl = tam dolmuş havuz, İyice dolmuş havuz. III-357

Kedh: *Kedh* at = ne iyi at. I-322, *kedh* nenğ = ne iyi şey. I-322

Kop Edhgü: *Kop edhgü* nenğ = çok iyi nesne. I-319

Ne Me Edhgü: *Ne me edhgü* = ne me edhgü kişi ol = o, ne iyi adamdır. III-214

⁶¹ Zeynep Korkmaz, age., s.370

Neme Yawuz: *Neme yawuz* neň ol bu = bu ne kadar kötü şeydir. III-215

Tum Kara: *Tum kara* at = düz kara at. I-338

Tum Toruğ: *Tum toruğ* at = düz, tamamen doğru at. I-338

Yawlak Katığ: *Yawlak katığ* yığaç = çok sert ağaç. III-44

Tablo11

NO	DERECELENDİRME SIFATLARI	ADET
1	Derecelendirme Sıfatları	12

2.1.6. SIFATLARDA KÜÇÜLTME

“Nitelik sıfatları, bazı ekler alarak kendilerinden sonra gelen adların anlamlarında bir “küçültme”, bir “azaltma” meydana getirirler.”⁶²

Türk dillerinde küçültme şekilleri dıştan görünüş benzerliği, fonksiyon benzerliği veya vazife benzerliği bakımından gövdeye bağlı olan yeni kelimeler olarak kullanılır, yani küçültme ekleri yapım ekinin vazifesini yapar.⁶³

Yukarıda tanımı verilmiş olan küçültme sıfatlarına Kaşgarlı DLT’de şöyle değinmiştir:

“Bekeç” kelimesi; yumuşak kefle söylendiğinde küçültme bildirir. “Beyceğiz” demek olur. Bu da acımak ve sevmek bildirir.

⁶² Zeynep Korkmaz, age., s.377

⁶³ A. N. Kononov, İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 81-88, (11.06.2012), http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1968/1968_7_Kononov.pdf

Küçültme anlamı içeren sıfatın DLT’de tek bir örneğini görmekteyiz:

Bekeç: *Begeç* Arslan Tegin = I-357

Tablo12

NO	SIFATLARDA KÜÇÜLTME	ADET
1	Sıfatlarda Küçültme	1

2.1.7. EK HALİNDEKİ SIFATLAR

Eligindeki: *Eligindeki* neğni yerde urdı = elindeki nesneyi yere vurdu. I-164

Ewdeki: *ewdeki* buzagu öküz bolmas = evdeki dana öküz olmaz. I-446, yazıdaki süwlin edhergeli *ewdeki* takagu ıçgınma = kırdaki sülünü ararken, evdeki tavuğu kaçıırma. I-447

Kidinki: *Kidinki* yalığ = eğerin arkadaki kaşı. III-14

Kizdeki: *Kizdeki* kiz yıpar = sandıktaki anber kutusuna el sürülmez, saklı kalır. I-327

Yazıdaki: *yazıdaki* süwlin edhergeli *ewdeki* takagu ıçgınma = kırdaki sülünü ararken, evdeki tavuğu kaçıırma. I-447

Tablo13

NO	EK HALİNDEKİ SIFATLAR	ADET
1	Ek Halindeki Sıfatlar	6

SIFATLAR SÖZLÜĞÜ

A

Aç: Aç = II-227

Açıglıĝ: Bolluk içerisinde bulunan, içine konanı ekşiten = I-147, I-14, I-147

Açıĝ: Acı, ekşi = II-75, II-299, II-311, II-311, III-272

Açuk: Açık = I-64, I-64, I-64

Açukluĝ: Koçak, huyu güzel = I-147

Adhıklıĝ: Ayaklı = I-147

Adhıglıĝ: = Ayısı çok olan = I-147

Adhız: Geçit vermeyen = I-55

Adhma: Bırakılan, salıverilen, başıboş = I-129

Adhrı: Buğday temilemek için kullanılan aygıt, yaba çatal, çatal değnek = II-331

Adhrı butluĝ: Bacakları açık kimse = I-126

Adhuk: Tanınmayan şey = I-65

Agan: Genizden laf söyleyen, genzek = I-77

Agduk: Bir yere sığınan, kim olduğu belli olamayan = I-99

Agır: Ağır, pahalı, değerli = I-52, I-53, III-248

Agırlıĝ: Halk veya bey tarafından ağırlanan = I-52, I-146

Agıak: Issız, boş = I-119, II-365

Agruk Agır: Ağırlık, yük = III-68

Agujluğ: Ağzı, ilk sütü bulunan = I-146

Ajmuk: Başı şapla sıvanmış = I-99

Alp: Alp = I-41, III-209

Alper: Yiğit, kuvvetli = III-149, III-368

Ak: Ak, alacalı olan = I-81, I-81, I-81, I-258, I-354, III-39

Akı: İyi = I-90

Akındı: Akan su = I-140

Al: Al = III-162

Ala: Kır = I-81, I-82

Alağ: Düz = I-135

Alımçı: Alacaklı = I-409

Alımlığ: Alacaklı = I-148

Alınlığ: Alını geniş = I-148

Altun: Altın = I-71, I-91, I-396, I-399

Aluk: Kel, daz = I-67

Amaçlık: Nişangah = I-150

Amrak: Rahat, sakin = I-101

Ança: O kadar = I-63, I-332

Andağ: Öyle = I-200

Anga: Değersiz, kıymetsiz = I-128

Anğıl Açuk: Büsbütün açılmış, açık = I-94

Anuk: Hazır olan = I-68

Ar: Kestane rengi, kumral = I-80

Aranlıĝ: Ahır, at tavrası = I-148

Argu: Aldatıcı = I-95

Arıĝ: Temiz = I-63

Arıklıĝ: Irmaklı, nehirli = I-147

Arındı: Temiz = I-12

Arıtu: Arıtmak, temizlemek = II-321

Arkasız: Arkasız, yardımcısı olmayan = I-123, I-128

Arkun: Gelecek, öbür = I-108

Arkuk: Söz dinlemez = I-109

Arpasuz: Arpasız = I-123

Arrıĝ: Pek arı = I-143

Arsal: Kızıla çalan, kumral = I-105

Art: Arka = I-42

Artak: Bozulmuş, bozuk = I-119

Aruk: Yorgun = I-66, I-259, I- 298

Arut: Kuru = I-50, II-133

Arzulayu: Çakal gibi = III- 401

Asıĝlıĝ: Faydalı = I-147

Asrı: Kaplan gibi iki renkli = I-126

Asurtgu: Aksırtan = III-442

Asurtguk: Anlayışlı, akıllı = III-442

Aşlık: Yemeklik = II-204

Aştal ogul: Kişinin en sonraki çocuğu = I-105

Ata: Ata = I-86, I-403

At Közetgü ogur: At gözetecek vakit = II-321

Ataç: Büyüklük gösteren çocuk = I-52

Atanlığ: İğdiş edilmiş deve = I-148

Atım: İyi atan adam, nişancı = I-75

Atınçu: Atılan = 133

Atlğ: Atlı = I-97

Ay köl: Uç yakınında bir yerin adı = III-135

Ayaklığ: Kaseli = III-50

Ayas: Ayaz = I-123

Aybanğ: Kel = I-116

Az: Az = I-80

Azıglğ: Azı dişi belirmiş olan = I-147

Azuk: Nerden geldiği belli olmayan, yolunu kaybeden = I-66

Azuk munk: Kaçan, yoldan çıkan, azan = I-66

Azukluğ: Azığı olan, azıklı = I-148

Awınçu: Avunulan, alışılan = I-134

Awrındı: Kırıntı, döküntü = I-145

Axsunğ: Sarhoşlukta kavga eden = I-116

B

Badıçlık: Üzüm asmalarına çardak yapılmak üzere ayrılmış olan = I-502

Bagırlığ: Kimseyi dinlemeyen, kimseye boyun eğmeyen = I-494

Bagırsak: Merhametli, gönül alıcı = I-502

Bakanlığ: Halkalı = I-499

Bakırlığ: Bakırlı = I-495

Bakırsokum: Bakır = I- 360, I-398

Baklan: Taze ve semiz = I-444

Baldır: Üvey, ilk çağında işlenen iş = I-456, I- 456, I- 456, I-456

Balıklığ: Balığı olan, balıklı = I-498

Bar: Büyük = III- 147

Baraklığ: Barak soyundan köpeği olan = I-497, I-501

Barası: Gidilecek yer = I-33

Bardaçı: Gidici, varan = I-24

Bargam: Geniş, büyük = I-484

Bargu: Gidilecek = I-33

Barkın: Kendisini yolundan hiçbir şeyin alıkoyamadığı yolcu = I-440

Barlığ: Zengin, mallı = III-438

Barmış: Giden = III-361

Basarlığ: Sarımsaklı = I-494

Basınçak: Zayıf görülen, önem verilmeyen = I-501

Başaklığ: Temrenli, başlı = I-497

Başgıl: Başı beyaz = I-481

Başıl: Tepesinde beyazı bulunan = I-392

Başlağ: Bırakılmış = I-461, I-461

Başlığ: Yaralı = II-172

Başnak: Başında tulgası, eğninde zırhı olmayan = I-466

Başsız: Başsız = I-350, II-281

Batruş: Bulanık = I-459

Bay: Zengin = III-158

Bayık: Doğru = III-166

Bedhizliğ: Süslü = I-507

Bedhrem: Gönül açan = I-484

Bedük: Büyük = I-385

Beg: Bey = I-428, I-421, I-206, I-133, III-450

Begeç: Beyceğiz, yumuşak kefle söylendiğinde küçültme bildirir = I-357

Bek: Sağlam = I-333

Bekeç: Tekinlerin sanı = I-357, I-452

Belgölüğ: Belli = I-526

Beliklik: Fital yapmak için hazırlanmış olan = I-510

Belinđci: Çok korkak, ürkek = III-371

Berimçi: Verecekli = I-409

Berk: Muhkem = I- 349, III-445

Bermiş: Verilmiş = I-102

Beş: Beş = I-379, I-113, I-121

Beşikliğ: Beşikli emzikli = I-509

Bıçgıl: Yarılmış, yarık = I-15

Bıçma: Bıçme = I-431

Bıçuk: Buçuk, her şeyin yarısı = I-377

Bilekliğ: Kuvvetli bileği olan = I-511

Bilge: Bilgin = III-46, III-137, III-155, III-440

Biliglik: Bilgin = I-510

Bilmedhük: Tanınmadık = III-160

Bilmiş: Tanınmış = III-160

Bir: Bir = I-274, III-169, III-103, III-244, I-288, I-240, I-196, III-403, I-283, III-403, II-243, I-189, III-73, III-107, II-185, II-358, III-428, II-185, III-398, III-398, III-398, III-404, I-296, III-288, I-321, I-318, I-48, I-185, I-322, III-121, II-26, I-373, I-427, I-369, III-5

Bir *Adhut*: Bir avuç = I-50

Bir *Agım*: Bir çıkışta üzerine çıkılacak olan = I-75

Bir *Akım*: Bir akışta akacak kadar olan = I-75

Bir *Batman*: Bir batman = I-444

Bir Bıçım: Bir dilim = I-15, I-395

Bir Bölük: Bir bölük = I-385, I-385

Bir Çart: Bir parça = I-341

Bir Ekim: Bir ekişte ekilecek kadar olan = I-75

Bir Er Turumu: Bir adam boyu kadar olan = I-396

Bir Kes: Bir parça = I-329

Bir Kesek: Bir parça = I-391

Bir Kuçak: Bir kucak = I-382

Bir Kuçam: Bir kucak = I-398

Bir Kulaç: Bir kulaç = I-358, I-358

Bir Oktam: Bir ok atımı yer = I-107

Bir Öküm: Bir yığın = I-75

Bir Öpüm: Bir yudum = I-75

Bir Orum: Bir kesim = I-75

Bir Sağım: Bir sağışta sağılan = I-397

Bir Sünğü: Bir süngü = I-349

Bir Sürüğ: Bir sürü = I-398

Bir Tikim: Bir parça = I-396

Bir Tikü: Bir parça = III-229

Bir Tilge: Uzunlamasına ayrılmış olan, bir dilim = I-429, I-429

Bir Tilim: Bir dilim = I-397

- Bir Tiziğ:** Bir sıra = I-387
- Bir Tizim:** Bir dizi = I-396
- Bir Tü:** Bir tüy = III-207
- Bir Yarşım:** Bir yarışlık = III-47
- Bir Yartım:** Bir bölük = III-47
- Bir Yıgaç:** Bir fersah = III-8
- Bir Yogrum:** Bir defada yorulacak kadar olan = III-47
- Bir Yügrüm:** Bir koşuşla koşulacak kadar olan = III-47
- Bir Yük:** Bir yük = III-4
- Birin Birin:** Birer birer = III-360
- Birinç:** Birinci = III-373
- Bitik Bititgü ogur:** Kitap yazdıracak zaman = II-321,II-321
- Bitikliğ:** Kâğıt sahibi bulunan = I-511
- Bitiklik:** Yazı yazılmak için hazırlanan şey = I-508
- Bititmiş:** Yazılmış = II-320
- Bodhu Tapı:** Boyu orta = III-216
- Bodhluğ Sınlığ:** Boylu poslu = III-138
- Bogrul:** Boğazı beyaz = I-481
- Bogurda:** Kıvırcık = I-488
- Boldaçı (buzagu):** Öküz olacak (buzağı) = I-526
- Bolmış:** Hazır bulunan = I-93

Boş: Boş, başıboş, salınmış, bırakılmış, hür, boşanmış, pörsük = I-330, I-330, III-124, III-124, III-124, III-124, III-125, III-125

Boymul: Boynunda beyazlık olan = III-176

Boz: Boz (renk) = II-12, III-122, III-224

Bozuk: Bozuk = I-378

Bögrül: Böğürleri ak olan = I-481

Böng: İri yarı, yoğun, obur = III-354

Bu: Bu = III-53, III-357, I-49, I-53, I-64, I-74, I-77, I-94, I-126, I-128, I-132, I-136, I-141, I-154, I-155, I-155, I-155, I-155, I-156, I-156, I-156, I-156, I-156, I-156, I-156, I-156, I-156, I-157, I-157, I-157, I-157, I-157, I-157, I-157, I-158, I-158, I-158, I-158, I-158, I-158, I-159, I-159, I-186, I-190, I-193, I-197, I-204, I-230, I-230, I-235, I-238, I-244, I-246, I-253, I-255, I-259, I-266, I-270, I-288, I-291, I-292, I-297, I-313, I-315, I-318, I-323, I-323, I-323, I-326, I-329, I-340, I-373, I-374, I-376, I-391, I-406, I-462, I-463, I-509, I-511, I-513, I-513, I-514, I-514, I-514, I-514, I-514, I-514, I-514, I-514, I-514, I-515, I-515, I-515, I-515, I-515, I-515, I-516, I-517, I-517, I-517, I-517, I-517, I-517, I-518, I-518, I-518, I-518, I-518, I-518, I-519, I-520, I-520, I-520, I-520, I-520, I-520, I-521, I-521, I-521, I-521, I-522, I-522, I-523, I-523, I-523, I-523, I-523, I-523, I-523, I-524, I-524, I-524, I-524, I-524, I-524, I-524, I-525, I-525, I-525, I-525, I-525, II-12, II-20, II-56, II-116, II-117, II-182, II-194, II-206, II-206, II-206, II-248, II-251, II-265, II-266, II-273, II-273, II-273, II-278, II-278, II-287, II-315, II-335, II-341, II-342, III-36, III-36, III-36, III-53, III-54, III-54, III-55, III-55, III-119, III-128, III-128, III-128, III-131, III-131, III-144, III-171, III-201, III-206, III-214, III-214, III-214, III-214, III-216, III-217, III-234, III-256, III-270, III-317, III-317, III-362, III-368, III-373, III-398, I-520

Buçı: İnlıyen utlardan bir ut, bir çeşit kopuz = III-173

Budunluğ Bukunluğ: Ulusu, oymağı olan = I-499

Bukaç: Su kabı, topraktan yapılan çömlek vb. = I-410

Bukukluğ: Bağırılı = I-497

Bulak: Boyu kısa sırtı geniş = I-379

Bulgayuk: Bulanık = III- 179

Bulut Tek: Bulut gibi = I-354

Bulmaduk: Bulunmamış şey = I-419

Bulmuş: Eldeki, bulunmuş şey = III-361

Buke: Yiğitlere de bu ad verilir. = III-227

Burkı: Kırışık = I-427

Bügü: Akıllı = I-428

Büktel: Orta boylu, yassı arkalı, oturmaklı = I-481, I-481

Bükü: Bilgin, akıllı, hakim = III-228

Bül: Ayaklarında aklık bulunan, üzerinden yıllar geçerek tadı bozulan = I-335, I-335

Bürge: Bir yerde durmayan, zevzek, taşkın = I-427

Büte: Çok = III-217

Bütün: Bütün, sağlam = I-224, I-398

C-Ç

Cigi: Sağlam - dikiş - = III-229

Çagırlığ: Şarabı olan = I-494

Çağruk: Çiğnenerek sertleşen, katılaştıran = I-469

Çal: Alacalı = III-156

Çalanğ: Yanmış gibi siyah, ot bitmeyen, çorak = III-371

Çalpak: Karışık = I-470

Çamguk: Kovcu, sinsi = I-470

Çapıtgan: Cellat, boyun vuran = I-513

Çarukluğ: Çarığı olan = I-497

Çawarlığ yer: Kendisinde yavşan gibi tutarak yapmaya yarar odun bulunan yer = I-495

Çengel: Şerli = II-290

Çekürge Tek: Çekirge gibi = I-490

Çekrek kapa: Yünden yapılan cepsiz bir kaftan = I-477

Çın: Doğru = III-138, III-138

Çın Bütün: Kendine güvenebilen doğru, dürüst = I-398

Çından: Gül renkli at, kula renkli = I-436

Çınğrak: Gür ve pürüzsüz = III-383

Çi: Yaş, ıslak = III-207

Çibek karguy: Delice doğan moymul, atmacaya benzeyen bir kuş = I-388, III-241

Çifşeng: Ekşi = III-385

Çilgü: Al = I-430

Çim Öl: Cip ıslak = I-338

Çim Yik: Çim çiğ = I-338

Çinğ Tolu: Tam dolmuş, İyice dolmuş = III-357

Çiwgin: Doyurucu, yağlı = I-443, I-443

Çodhın: Bakır = I-409

Çok: Kötü, alçak = III-130

Çokrama: Suyu çok olan, fişkırın = I-492, III-4

Çor: Avret yeri bitişik olan = III-121

Çöküt: Kısa boylu = I-356

Çulıman: İçinden çıkılamayan = I-448

Çulk: Cılk sarhoş, taşkın sarhoş = I-349

Çulkuy: Bir tarafa çarpılmış, eli çolak olan = III-242, III-242

Çunğ: İri doğranmış et = III-357

Çutur: Huyu kötü = I-361

Çümerük: Her zaman gözü sulanan adam, gözü az gören = I-488

E

Edhgü: İyi, güzel, uğurlu = I-114, I-221, I-524, III-43, III-155, III-161, III-367, III-374, III-384

Edhlik: Faydalanılan = I-103

Ekek: Ortaya düşmüş = I-78

Ekindi: Ekilen = I-140

Eksük: Eksik = I-105

El: Kötü, değersiz = I-49, I-49

Eligindeki: Elindeki = I-164

Eliğ: Elli = I-117

Ellig: Elli = I-143

Emik: Ilık = I-72

Emikliğ: Emzikli = I-153, I-153

En: Çukur = I-49

Endik: Budala = I-105, I-106, I-106

Enüklüğ: Yavrulu = I-153

Ep Edhgü: İyi, gerçekten iyi = I-34

Erdemsiz: Faydasız = III-211

Erik: Yağ ve yağa benzer eriyici nesne, donduktan sonra da eriyen şey, yüğrük, yorga, işlerinde becerikli = I-70, I-70, I-70, I-70

Erkek: Erkek = I-111, I-447

Erküz suw: İlkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su = I-96, I-96

Ersek: Ortaya düşmüş azgın = I-104

Ertini: Bedeni inci gibi temiz olan = I-71

Erttini: Bedeni inci gibi = I-141

Eski: Eski = I-129

Essiz: Acınma anlatır, yazık vah, solgun = II-188

Esrük: Sarhoş = I-63

Eşiklik : Eşik yapmak için hazırlanan şey = I-152

Eşkin: Akıp inen, uğünen = I-109

Eşüklük: Bürgü yapılmak için hazırlanmış olan olan = I-153

Et Togrugu ogur: Et doğranacak zaman = III-317

Et yer: Yumuşak yer = I-35

Eteklığ: Etekli = I-152

Eteklık: Etek yapılacak olan = I-152

Etliğ: Şişman, et sahibi olan kimse = I-101, I-101

Etlik: Etlik, kesilmek için hazırlanan = I-101

Etüklük: Mest yapma için için ayrılan = I-152

Eyegü: Her hayvanın eyegesi, kaburga, yan, dağın ortası = I-137

Ewek: Evici, aceleci = I-122

Ewek: İven, aceleci = II-13

Ewdeki: Evdeki = I-446, I-447

X

Xakan: Hakan, Afrasyab'a verilen unvan = III-221

Xan: Hakan, Xan, Türklerin en büyüğü = I-364, I-420, I-409, I-428, I-454, III-127, III-141, III-327, III-368, III-141

Xıyar: Ücretle çalışan, ırgat = I-411

Xun: Kaba, faydasız olan = III-138

Xun Xara: Kaba, faydasız = III-138

I

Idhınçu saç: Erkeğin sonradan bırakılan saçı = I-133

Idhuk: Geçit vermeyerek uzanıp giden = I-65

Il kuş: İn-, atmaca = I-331

Ilı su: Bir yer = I-345

Ilğ: Ilık = I-64

Inanç: İnanılan itimad edilen, kendisine güvenilen = I-133, III-450

Irganmış: Irgalanmış = III-316

Isırgan: Isırgan şey = I-156

Isız: Kötü = I-41

Isrım: Suratsız, sıkıntılı = I-107

Issız: Yüzsüz, iyilik bilmez = I-142

İşlğ Küdhüklüğ: İşi gücü olan = I-509

İtlğ: Köpekli = I-98

İ

İç: İç, sır, gizli, ince =I-35, I-35, I-35

İçkin: Düşmandan iken bu yana geçen, kendisine dokunulmayan = I-108

İki: İki = I-49, I-59, I-256, III-101, III-363, III-382

İki Yüzlüğ: İki yüzlü = III-45, III-45

İkit: Yalan = I-51

İkinç: İkinci = III-449

İkindi: İkinci = I-140

İkirçkün: Yapılmak veya yapılmamak hususunda tereddüt olunan = III-419

İkki: İki = I-308, II-17, III-394, I-234, I-187, II-209, III-399, I-234, II-196, I-317, II-109, III-242, I-188, II-109, I-187, I-188, I-234, I-188, II-287, II-101, I-410

İkkiz: İkiz = I-143

İli: Anahtarsız açılabilir yolda kilitlemiş olan = I-92

İlk: İlk, önce = I-43

İm Bilse: Belgeyi bilen = I-36

İnç: Rahat, içi sakin, harap olmuş = III-437

İnğes: Yabancı gibi sağına, soluna bakan = I-94

İrik: Islanmış olan, katı = I-70, I-70, I-71

İrkin: Irkinti, günlerce süren = I-108, I-108

İrwi: İnce, uzun = I-128

İsig: Uzayıp giden, sıcak = I-72, I-72, I-72

İsiğ: Sıcak, bir göl adı = III-135, III-400

İtinçü: İtilen = I-133

İtindi: İtilmiş = I-140

K

Kaç: Kaç = I-476, I-476, I-321, I-321, I-498

Kaçgın: Kaçan = I-21

Kaçıgay: Kaçan = III-106

Kaçmış: Kaçan = I-235, I-272

Kadhırgan: Kimseye boyun eğmeyen = I-513

Kadır: Güç, sarp, zor = I-364, I-364, I-364

Kagunluğ: Kavunu bulunan = I-499

Kak: Kurutulmuş = II-282, III-155

Kaldruga: Hışırtı yapan = III-442

Kalın: Çok, Kalın, kalabalık, çok, sürü = I-487, I-149, I-404, I-424, III-217

Kalmış: Kalan =III-222

Kamgı: Çarpık = I-426

Kamışlığ: Kamışlı =I-495

Kamuğ: Bütün=I-274, III-169, I-376, I-44, I-359, I-183, III-88, I-191

Kanğdaş: Babaları bir olan = III-382, III-382

Kanğsık: Üvey = III-383, III-383

Kanu: Hangi = III-237

Kapa Yüglüğ: Yüksek yelekli = III-217

Kapaglığ: Kızıoğlan (kız) = I-496

Kaplığ: Uğurlu = III-146

Kapugluğ: Kapılı = I-495

Kara:Kara,esmer = I-60, I-69, I-119, I-150, I-331, I-331, I-331, I-332, I-354, I-354, I-382, II-223, III-32, III-33, III-34, III-152, III-172, III-183, III-221, III-221, III- 222, III-222, III-222, III-222, III-222, III-248, III-358, III-219

Karakuş: Müşteri yıldızının adıdır = III-221

Karanğku: Karanlık = III-217

Kargış: Lanet, beddua = I-461

Karı: İhtiyar = II-30, III-223, III-223, III-421

Karınlığ: Büyük karınlı = I-499

Karnagu: Koca karınlı = I-491

Karnak: Koca karınlı = I-473

Kart: Huysuz = I-342

Kartal: Parçalanmış, akli karalı, alaca = I-483, I-483

Karvı: İnce = III-239, III-239

Kasukluğ: Kendisinde kırmız tulumu bulunan = I-497

Kaş: Herhangi bir şeyin kıyısı = III-152

Kaşga: Başı ak başka yerler kara olan = I-426, I-426, I-426

Kaşukluğ: Kaşıklı = I-497

Katgı: Katı = I-441

Katığ: Katı = I-110, II-338, II-354, III-219, III-287

Katırlığ: Soysuz = I-496

Katılansa: Çabalamak, uğraşmak = III-159

Katırlığ: Katır sahibi = I-494

Katkı: Kimseye boyun eğmeyen = I-427

Katma: Ufalanmış = I-433

Katun: Kadın, hatun = I-138, I-376, III-240

Katutluğ: Temreni ağıya bulaştırılmış (ok) = II-284

Kayığ: Yoldan sapa olan = III-166

Kayırlığ: Düz ve kaba topraklı = III-178

Kaynar: Kaynayan = I-166, I-248, I-390, III-191

Kayu: Hangi = I-31

Kazgan: İçerisinde bataklıklar, çatlaklar bulunan = I-439

Kazındı: Kazılmış = I-449

Kazuk: Kazılmış = I-382

Kawak: Bir yer = I-383

Kawşı: İnce, çatık = I-424

Keçmiş: Geçmiş = I-245

Kedh: Ne iyi (abartma bildiren bir edat) = I-322, I-322

Kedhindi: Çok giyilen = I-449

Kedrim: Derisi yüzülmüş = I-485

Kedüklük: Yağmurluk yapmak için hazırlanmış olan = I-508

Kekmek: İşler kendisini pişirmiş, başından geçen birçok sıkıntılar yüzünden pek-
leşmiş olan kişi pişkin (adam) = I-479

Kekti: Sırtı dar, yanları geniş olan = I-430

Keldeçi: Gelici = I-24

Kelişliğ Barışlığ: Geliş gidiş, konuk (odası) = I-370

Kemdük: Sıyrılmış = I-480

Keñçek: Bir yer = I-480

KeñĖes: Az miktarda, kolay = III-364

KeñĖeşliĖ: Danışıklı = I-232, III-358

KeñĖeşsiz: Danışiksız = I-232

Kepek: Küçük = I-390

Kepezliğ: Pamuk sahibi olan = I-507

Kerşegü: Kürek kemĖinin altında yağırını bulunan (at) = I-491

Kesek: Kesik = I-14

Kesgü: Kesecek = I-13

Ketüt: Ekşi suratlı, yüzü buruşmuş = II-284

Keyik: Maymun yapılı, yaban = III-168, III-168

Keylik: Maymun = III-175

Kewel: Yürüyüşlü = I-395, II-133

Kewgin: Doyurmayan = I-443

Kewrek: Kamışla kamışa benzer gevrek olan = I-479

Kewşek: Mumşak, gevşek = I-479

Kewşem: Mayalı, güzel, iyi pişmiş, semirtici = III-287

Kewşengen: Çok geviş getiren = II-256

Kıdhılgı: Kıyılı, kenarlı = I-496

Kıl(kuş): Bir kuş türü, ördeğe benzer bir kuş = I-337, I-337

Kılıç: İçinde kılıç olan = I-417, I-253

Kımız: Ekşi, kımıza benzeyen = I-366

Kınğır: Kızgın = I-170, I-183, I-359, III-363

Kır: Gizli, kır renkli = I-324, I-324

Kırbas: Başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen = I-459

Kırgıl: Kırçıl = I-483

Kırma: Söbü şey = I-434

Kırk: Kırk = I-349, II-331

Kırt: Kısa = I-342, I-342, I-342

Kırık: Çolak = I-382, I-382

Kısır: Doğurmayan = I-364

Kışıklık: Kaşık yapmak için hazırlanan = I-504

Kıyık: Sözüde durmayan = III-167, III-167

Kıyma: Kıyılmış = III-173

Kıymaç: Çiğillerin giydiği tiftikten yapılan beyaz başlık = III-175

Kız: Pahalı, pinti = I-326, I-326, I-326, I-326

Kızgul: Boz ile kır arasında olan = I-483

Kızıl : Kırmızı = I-40, I-60, I-80, I-408, II-133, III-162, III-183, III-363

Kıwal: Çekme, düzgün = I-412

Kiçik: Küçük = I-227, III-175

Kidinki: Arkadaki = III-14

Kidhizlik: Keçe yapmak için hazırlanmış olan = I-507

Kinğ: Geniş = III- 358, III-358

Kinizgek: Tazeliği gidip keçeleşmiş olan = II-290

Kiritliğ: Kilitli = I-506

Kirtüç: Kimseyi çekemeyen huysuz = I-455

Kişirgek: Evinde bir kimseyi gördüğü zaman canı sıkılan evi kendine dar gelen = II-290

Kizdeki: Sandıktaki = I-327

Koşak: Gevşek, çürük = I-474

Koņur: Boğuk = III- 363, III-363

Konukluğ: Konuğu olan = I-498

Konukluk: Konuk için ayrılan = I-504

Kop Edhgü: Çok iyi = I-319

Korkluk: Korkak = III-417

Korkunç: Korkunç = III-168

Korumluğ: Taşlı, çakıllı = I-498

Kosıklığ: Bademi olan = I-497

Koş: Çift = III-126, I-359

Koş: Yedek = III-126

Koturmuş: Boşalmış = II-170

Koyuğ: Koyu olan = III-166, III-166

Kowuk: Kovuk = I-383

Kowı: Kof ve çürümüş = III-226, III-226, III-226

Köçürme: Bir yerden öbür yere götürülebilen, bir oyun ismi = I-490, I-491

Köğ: Başboş = III-131

Köm: Göm gök, koyu gök = I-328, I-338

Kök: Erkek, renk = I-388, III-132, III-162

Kökşin: Göğümsü (renk) = I-186, I-438

Köl Bilge: Akı göl gibi = I-428

Köliklik: Gölgecik = I-510

Kölüklüğ: Gölüklü = I-510

Köm: Koyu = I-328, I-338

Kömümdi: Gömülmüş = I-450

Köngüllüğ: Zeki, anlayışlı = III-366

Köni: Düz, emniyetli = III-237, III-237

Köni Barır: Düz giden = III-151

Köp: Sık, dolgun, gür, koyu olan, çok = I-319, I-319, I-319, I-328, II-328

Körklüğ: İyi, güzel, gösterişli = I-45, I-319, I-319, III-43

Korkmuş: Korkan, korkmuş = II-331, III-126

Kösrük (tuşağ): Atın ön ayaklarını vurulan tuşak veya köstek = I-479

Köşiklik: Gölgecik = I-509

Körpe: Yeni bitmiş, taze = I-415, I-415, I-415

Körtlük kırtışlık: Yüzünün rengi güzel olan = I-461

Körün-/ğ (köl): Görünmek, kavuşmak, bir gölün adı = III-370

Köwij: Tadı bozulan, tadı kaçan, tadı bozulan her şey = I-366

Köyük: Yanmış olan = III-168

Közetliğ: Gözetilen, saklanan = I-506

Közetmiş: Gözeltmiş = II-170, II-320

Közüçlük: Çömlek yapmak için ayrılan şey = I-506

Kuba: Rengi kumral ile sarı arasında olan = III-217

Kubuzluğ: Kabuzu olan = I-495

Kudhugluğ: Kuyulu = I-496

Kukunluğ: Kıvılcımlı = I-499

Kula: Kula renkli = III-233

Kulak: Yenleri kısa olan = I-383

Kulaklığ: Kulaklı = I-498

Kulnaçı: Doğuracak olan = I-491

Kulsığ: Huyu köleye benzeyen = I-465, III-128

Kulunluğ: Tayı olan kısarak = I-500

Kum: Kum = I-87

Kunğ: Kas, adele = III-358

Kuram: Mertebe, aşama sırasına göre = I-413

Kurç: Katı, dayanıklı ve yiğit, çelik = I-343, I-343, III-287

Kurduk Ötgen: Kıcı çok öten = I-473

Kurgak: Kuraklık = III-69

Kurgu: Taşgın ve zevzek = I-426

Kurıgu: Kurumak üzere olan = I-446

Kurındı: Kurumak = I-505

Kurmuş: Kurulu, kurulmuş = I-198, III-215

Kuru: Kuru = I-198

Kuruğ: Kuru, içinde kimse bulunmayan ev = I-375, I-375, I-383, III-82

Kurugluğ: Kurulmuş = I-500, I-496, I-501

Kuruk: Kuru = I-383

Kurunluğ: Dumandan içerisi kararmış olan = I-499

Kurutluğ: Kendisinde keş bulunan = I-494

Kurvi: Yuvarlak = I-195

Kutkı: Alçak gönüllü, yumuşak huylu = I-427

Kutluğ: Kutlu, uğurlu = I-182, I-413, I-463, I-464

Kuturma: Önde, arkada iki kanadı olan = I-490

Kutuz: Kudurmuş olan = I-365

Kutuzluk: Yaban sığırı sahibi = I-495

Kuyaslığ: Kuyaslı olan = III-178

Kuz: Güneş görmeyen = I-62, I-325, III-124

Kübe (yarık): Bütün vücuda giyilen zırh = III-15, III-217

Küç: Kuvvetli = I-413

Küçliğ Bilekliğ: Güçlü bilekli = I-510

Küler: Gülen = II-249

Külgen: Çok gülen = II-54

Külgüçi: Gülücü = II-51

Külsiger: Daima gülümseyen = II-256

Külüğ: İğreti, ünlü = I-391, III-212

Kümi: Bir yer = III-235

Kümüş: Gümüş = I-413

Kündi: Aşağılık = I-419

Künlük: Günlük = I-480

Kür: Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı = I-324

Kürmet: Pek kuvvetli = I-325

Küvüç: Küçük yular, çilbir = III-163

Küvüş: Erkek = III-165

Küwşek: Gevşek, sölpük = I-479

Küwük: Erkek = I-391

M

Man: Bir yer = III-157, III-157

Man Yaşlıg: Dört yaşını geçen = III-157

Mayıl: Olgun, meyvaların çürümeye yaklaşma hali = III-168

Meldek: Meldek nenğ = keçeleşen, sölpüyen = I-480

Menğgü: Sonu olmayan = III-378

Meşiç: Kara = I-360

Mın: Yüreği dölek, gönlü selek olan = III-140

Mınduz: Ansızın gelen = I-458

Mıngan: Geveze boşboğaz = I-440

Minğ: Bin = I-243, I-417, III-14

Munduz: Beklenmeyen, birden bire gelen = I-77

Munduz Yorıga: Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen = I-458

Mungan: Boşbogaz, geveze kimse = I-476

Munğ(tag): Kişi on altı – on yedi yaşına geldiğinde çıkardığı diş, ergenlik dişi = III-358, III-359

Munğluğ: Bunlu, sıkıntıda olan = III-382

Münğüz: Boynuz = III-226

N

Ne: Ne? = I-44, I-47, I-72, I-133, I-131, III-207, I-360, III-364

Ne Me Edhgü: Ne iyi? = III-214

Neçe: Ne kadar? = I-384, I-63, I-458, III-220

Neme Yawuz: Ne kadar kötü? = III-215

Nek: Ejderha, timsah = III-155

O-Ö

Obrak: Yıpranmış = I-118

Oçaklığ: Ocaklı = I-147

Oçaklık: Ocaklık = I-150, I-150

Oglagu: Asaleti olan = I-138

Ogrı: Gizli = I-380

Ogurluğ: Vaktinde ve yerinde yapılan = I-146

Oguşluğ: Hıslımı olan = I-146

Oğlak: Oğlak = I-347

Ok (yılan): Kendisini insan üzerine atan yılan = I-37, III-29

Okluğ: Bir şeyin büyüğü = I-415

Ol : O = I-21, I-24, I-24, I-24, I-24, I-24, I-33, I-37, I-71, I-154, I-154, I-154, I-155, I-247, I-267, I-278, I-294, I-330, I-333, I-368, I-369, I-511, I-515, I-519, I-519, II-28, II-53, II-53, II-56, II-139, II-139, II-185, II-354, III-52, III-52, III-53, III-53, III- 53, III-54, III-54, III-77, III-87, III-224, III-276, III-402

Olduk: Nalsız = I-101

Olgun: Olgun = III-167

On: On = I-219, I-69

Onğ: Kolay, sağ = I-41, I-41, I-72

Ottuz: Otuz = I-142

Onunç: Onuncu = I-133, III-450

Oprak: Kapanmış olan = III-16

Opuzluğ: Sarp, engebeli = I-146

Or: Renk olarak kırmızı ile sarı arasında olan = I-45

Ordu: Hakanların oturduğu şehir = I-124, I-343

Ortu: Orta yaşlı = I-124

Otluğ: Otlu = I-98

Otunğ Kesesi: Odun kesecek şey = I-14

Oy: Yağız, basık, düz = I-49, I-54

Oy Opuzluğ: Sarp, engebeli = I-146

Oynagu: Oynanacak (yer) = I-121

Oynak: Oynak = I-120

Ozgan: Çok ileri giden başkalarını geçen = I-470

Ozuk: Koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başkalarını geçen = I-66

Öçlüğ Kekliğ: Öcü ve hıncı olan = II-283

Ögey: Üvey = I-123, I-123, I-123

Ögündi: Öğülen = I-140

Ögürlüğ: Ögürlüğ er =koyun ve koyuna benzer hayvanlardan sürüsü bulunan = I-152, I-152

Öngdüñki: Öñdeki = III-14

Ök: Dört yaşını geçmiş hayvan = I-48

Öke (tegit): Orta halli adamlarının büyüklerine hakan çocuklarına verilen addır = I-356

Ökme: Yığılmış = I-130

Ökil: Çok = I-74

Ökün: Bir tarafa toplanmış olan = I-78

Öküş: Çok, haşarı = I-62, I-62

Öl: Yaş = I-48, I-48

Öldeçi: Ölecek olan = I-438, III-267

Ölüt: Kuvvetten düşmüş, yaşlı = I-52

Öñgeyük: Bir şeye mahsus olan demek = I-162

Öñgik: Ulanmış olan = I-135

Örme: Örme, örülmüş olan = I-11, I-129

Örter Yakan = I-129

Örük: Örülmüş olan = I-69

Ötlüğ: Delikli, dileği olan = III- 30, I-152

Öz: Yağlı, sağır, hısım olan, öz, yer ismi = I-45, I-45, I-46, I-46, I-344, III-150

Özlüğ: Yağlı = I-36

Özük: Oyularak havuz yapılan her yer = I-71

P

Puşak: Sıkıntılı olan = I-378

Pışığ: Pişmiş = III-23

Pışığ: Pişmiş = I-372, I-373, I-373, I-455, III-321

Pışık: Pişmiş = I-379

Pusugluğ: Pusu kurmuş olan = I-496

S-Ş

Saçgak: Malını saçan, israf eden = I-470

Saçındı: Saçılan, yayılan = I-449

Saçlığ: Saçlı olan = I-464

Saçuğ: Açılmış olan = I-381

Sagınlığ: Sağını olan = I-499

Sagız: Sakız, yapışkan olan = I-365

Sagızlığ: Sakızlı olan, çamuru yapışkan olan = I-495, I-495

Sağ: Sağ, tatlı, sade, iyi, temiz = III-154, III-154, III-154, III-154, III-159

Sak: Uyanık, zeyrek = I-333

Sakınç: Sakınacak şey = III-333

Sakızlığ: Yapışkın şeyler yapışmış olan = I-495

Salçı: Aşçı, mutfakta bulunan = III-442

Salga: Gem almaz, başı sert = I-425

Salındı: Atılan, çıkarılan = I-449, I-449

Samanlığ: Samanı bulunan = I-499

Samurtuğ: İçinden çıkılamayan, karışık olan = I-494

Sanaç: Dağarcık = I-358

Sanğan: Tadı buruk olan = III-376

Sap Sarığ: Koyu sarı = I-374, I-329

Sap(sarı): Koyu sarı = I-374

Saplığ (kayas): Bir yer = III-172

Sargan: Çorak yerlerde biten bir ot = I-438, I-439

Sarığlığ: Kendisinde sarılık hastalığı bulunan = I-496, I-500

Sarığ: Sarı = I-69, I-374, I-374, I-391, I-431, III-162, III-224

Sarkındı: Sarkmış, iri = I-493

Sarsığ: Katı, sert = I-464

Say: Demir göğüslük = III-15, III-158

Sayram: Topuktan yukarı çıkmayan = III-176

Sawılmış: İnmiş = II-170

Sedhrek: Seyrek, parmaklıklı = I-477, I-478

Sekiz: Sekiz = I-437

Semer: Semiz = III-150

Semiz: Büyük = I-344

Senğregü: Kendisinde engi hastalığı bulunan = III-387

Seşük: Çözölmüş olan = I-390

Sewük: Sevilen = I-390

Sıdrım Işlığ: İşlediğı işi bitiren, başkasına bırakmayan = I-485

Sıgan: Sığanmış saç, kıvırcık olmayan = I-403

Sıgırlığ: Sığır sahibi olan = I-495

Sıgun: Yaban sığırı, dağ keçisi, bir yer isimi = I-409

Sınguk: Sınık şey, kırılmış olan = III-365

Sıpı: İki yaşına girmiş olan tay = III-158

Sırıçga: Gevşek, tembel olan = I-489

Sırlığ: Sırlı, nakışlı olan = I-324

Sırukluk: Sırıklık olan = I-503, I-505

Sibiz: Alık, dalgın = I-406

Sidhinğ(köl): Bir göl adı = III-135, III-369

Sikken: Her zaman siken = I-401

Sil: Her yemekten tiksinen, boğazsız olan = III-134, III-134

Siliğ: Temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli olan = I-390

Sogan: Tulum gibi olan, iri olan = I-409

Sogukluk: Soğukluk için hazırlanmış her nesne = I-503

Sogulmuş: Soğulmuş, çekilmiş olan = II-170

Sogunluğ: Soğanlı = I-499

Sogurluğ: Tavşanı bol olan = I-494

Sokar: Boynuzsuz = I-411

Sol: Sol = I-72

Son: Som, içi dolu madenden olan şey = III-138

Söbi: Uzun ve sivri nesne = III-217

Söbü: Uzun ve sivri nesne = III-217

Sözenğri: Saçma sapan söyleyen = III-389

Suk: Aç gözlü, alçak = III-130

Suk Yalñus: Kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmayan, yapayalnız olan = I-333

Sukaklığ: Geyiği çok olan = I-498

Sukarlaç (börk): Uzun külah, börk = I-493

Sumlım: Hiç Türkçe bilmeyen kimse = I-486

Sun: Yumşak huylu, yüreği selek = III-138

Suvuk: Sulu, cıvık, sulu, kılsız, uzun = III-164, III-64

Süllüğ: Çiğ, pişmemiş = III-134

Süm Süçük: Taptatlı, pek tatlı = I-338

Sürtük: Sürüştüren, kendisine sürüştürülen = I-477

Süründi: Her yerden sürülen = I-449

Süsegen: Çok süsen = III-364

Süzük: Süzölmüş olan = I-389, I-449, I-450

Suwka Çömgen: Suda yüzen, dalan = I-401

Suwlanğ: Dalı, budağı olmayan, kıvrıcık olmayan = III-386, III-386

Şaş: Ürkek = III-152

Şel Şül: Udumsuz, yöntemsiz = I-336

Süm Süçük: Taptatlı, pek tatlı = I-338

Şütük: Köse = I-390

T

Tabanlığ: Tabanlı = I-499

Tabuzgu: Bilmece = I- 489

Tafrak: Kıvrak, çalışkan = I-468

Taguzmak: Etine dolgun, bodur = I-504

Takukluğ: Tavuğu olan = I-497

Talgan: Bir hastalık, sar'a, tutarık = I-438

Talku: Bükölmüş = I-427

Takı: Daha, dahi = I-412, I-468, III-226

Talu: Seçme = III-232

Tamındı (suw): Su damlası = I-450

Tamırlığ: Damarlı, sinirli = I-495

Tanğ: Acayip olan, şaşılacak şey = III-355

Tanğsuk: Şaşılacak şey, acayip olan = III-382

Tapugluğ: Devamlı hizmeti olan = I-495

Tapuğsak: Hizmet seven = II-168

Tar: Dar = III-97, III-148

Targıl: At'tan başka her hayvan için alaca = I-482

Tarırlığ: Ekin bulunan, buğdaylı = I-496, I-501

Tarığ Arıtasi: Buğday arıtacak = II-322, II-322, II-322

Tarığ Arıtgu: Buğday arıtacak = II-321, II-321, II-322

Tarın-ğ (köl): Yalnız başına ekmek, ekin eker görünmek, bir gölün adı = III-135

Taş: Taş = I-443, III-150, III-152, III-152

Taşaklığ: Taşaklı = I-497

Taşırkan: Patlak = I-521

Tat: Müslüman olmayan = I-454

Tatırlığ: Tatlı = I-495

Tatındı: Bol = I-449

Tatır: Suyu ağacı olmayan, kıraç = I-360

Tatırlığ: Toprağı düz olmakla beraber sert olan, bozkır = I-494

Tathğ: Tatlı = I-45, III-194

Tatsız: Acemsiz, tatsız = I-350, II-281

Tayığ: Kaygan olan = III-165

Taylanğ: İnce, kibar, güzel, boylu boslu, rengi parlak, elbisesi temiz olan = III-386, III-386

Tayuk: İnce, kibar genç = III-166

Taz: Alacalı, bitkisi az olan = III-148, III-148, III-148, III-149

Tawarlıĝ: Mallı olan = I-495

Tawgaç (xan): Ülkesi eski ve büyük demektir = I-454

Tawratası: Davranmak = II-362

Tawratgu: Kıvratılacak, davranılacak olan = II-362, II-362, II-362

Tawratıĝsak: Acele etmek isteyen = II-360

Tawratmış: Kıvratılmış olan = II-362

Tawuş-/gan(öküz): Duygu, kıyımdama, bir dere adı = I-513

Tebiz: Hasetçi = I-365

Tegirme: Çörek, değirmen ve para gibi değirmi olan = I-490

Tegirmende Togmış: Değirmende doğan = III-282

Tegme: Değme, her, her bir, türlü türlü, her cins = I-241, I-434, I-433, I-437, II-156, II-285

Tegme Türlüg: Her türlü = I-296

Teke: Köse = III-228

Telim: Çok, birçok = I-514, I-514, I-514, I-514, I-521, I-166, I-522, I-397, III-159, I-158, I-110, III-52, I-157, I-397

Temen: Timne, çuvaldız = I-402, III-35

Temür: Demir = III-383

Tenĝil: Ellerinde - ön ayaklarında- çizgiler bulunan olan = III-366

Tepretesi: Tepretmek, tepretilecek = II-362

Tepretgü: Tepretmek, tepretilecek = II-362, II-362, II-362

Tepretmiş: Tepretilmiş olan = II-362

Teringğ: Engin, geniş, derin, bilgin = III-370, III-370, III-370

Terkin: Birikmiş, toplanmış = I-443, I-443

Ters: Güç olan = I-348

Tewi: Deve = I-331

Tezgek: İşten ve işe benzer şeylerden kaçan, çekingen = II-289

Tezginç: Büküntülü, kıvrak = III-387

Tezik: İşten kaçan = I-387

Tıdhıglğ: Kendisine varılması yasak olan = I-496

Tıdhındı: Esirgenen, yasak edilen = I-449

Tıgrak: Dıyrak, yılmaz, yiğit olan = I-468

Tığ: Kırmızı ile doru rengi arasında olan = III-127

Tın: Dinmiş adam, bir işle uğraşmayan haylaz = III-138

Tış: Alnındaki beyaz akıtma, gözünün önlerine kadar varıp, kulaklarına kadar çıkmayan burnuna kadar inmeyen, bunun ikisi ortası kalan at = III-125

Tışı: Dişi = I-396

Tigin/tegin: Aslında köle anlamında iken sonra Hakan oğullarına verilen unvan olmuş = I-357, I-413, I-413, I- 413, I- 413, I-413, I-452, III-36

Tikikliğ: Dikilmiş olan = I-509

Tikme: Dikilmiş = I-433

Tişi: Dişi = I-400, I-447, III-229

Titiz: Tadı helile gibi kekremsi olan her şey = I-365

Tiz: Yüksek = II-344

Togragu: Doğramak, dağranılacak = III-317, III-317

Togranmış: Doğranmış = III-316

Tok: Tok, aç olmayan = I-332, I-332, I-332, I-358

Tokuz Tuğluğ: Dokuz tuğlu = III-127

Tokuz: Dokuz = III-127, I-437

Tolas: Somurtkan = I-366

Tolu: Dolu = III-232

Tolumluğ: Silahlı = I-498

Tolun: Dolun, ayın on dördü = I-82, I-402

Tomrum: Pabuçuların, üzerinde sahtıyan ve gön gibi şeyleri kestikleri ağaç kütük, ağaç tomruğu = I-485

Tonga: Babür gibi kuvvetli, yiğit = III-368, III-368, III-368

Tonğ: İçi boş olmayan, som olan, donmuş = III-356, III-356, III-356

Tonğa: Kaplan cinsinden bir hayvan, kuvvetli = III-149

Topuz: Üzerinde durulmayan, üzerine binilmeyen hayvan yükü = I-365

Toriğ: Doru renkli = I-374

Torumluğ: Tarumu olan, iki yaşındaki deve yavrusuna sahip olan = I-498

Tosun: Haşarı = II-30

Toy: Çanak yapılan çamur = III-142

Tozluğ: Tozlu yay çıkar = III-16

Töküklüğ: Dökülmüş = I-509

Tört: Dört = I-341

Törtgöl: Dört köşeli = III-417

Töşekliğ: Döşenmiş = I-512

Töşeklik: Döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış olan = I-509, I-511

Tul: Dul = III-133

Tum Kara: Düz kara olan = I-338

Tum Toruğ: Düz – tamamen - doğru = I-338

Tumluğ Kadir: Soğuk, katı = II-54

Tun: İlk = III-137, III-137, III-137

Tupunluğ: Kesmikli olan = I-499

Tura: Düşmandan gizlenmek için kullanılan her şey = III-221

Turası: Durmak, durulacak = I-33

Turgu: Durmak, varılacak, duracak = I-16, I-33, III-211

Turkun: Durgun = I-440

Turuglağ: Durulacak (yer) = I-496

Tutkaklık: Süzek yapmak için ayrılmış olan = I-505

Tutugluğ: Tekin olmayan = I-496

Tutunçu: Evlatlığa alınmış olan = III-375

Tuturgu: Buyrulması ve tutulması haklı olan şey = I-489

Tuwuz: Büyük = III-279

Tuyaglığ: Tırnaklı = III-178

Tuyın: Pinti, sıkıntılı olan = III-169

Tuyuk: Canı sıkılmış olan, kapalı = III-166, III-167, III-167

Tuzluğ: Tuzlu = I-209

Tüblüğ: Asaletli, köklü = III-40

Tüdeş: Birbirine benzeyen şeyler = I-406, III-207

Tügsin: Dört köşeli = I-437, II-285

Tükel: Bütün = I-60, I-456

Tüklüğ: Kör = I-477

Tümen Ming: Bir milyon = I-402

Tüküz: Alnında bir paça beyaz bulunan, alnı akıtmalı = I-365, I-367

Tülek: Tüleyen, kış tüyünü döken = I-412

Tülüğ: Tüylü = I-69, III-19

Tümen: Tümen tümen, pek çok, çok çeşitli = I-233, I-402

Tün(kent): Gece, şah şehri = III-150

Tünerlik: Karanlık = I-488

Tüpçil: Tipisi çok olan = III-56

Tüplüğ: Asaletli, soylu = III-119

Türi: Tadı, mazı tadı gibi kekre olan her şey, huyu sert olan = III-220, III-220

Türlüğ: Türlü, çeşitli = I-119

Tüstük: Kinci, yaman olan = I-476

Tüş Körmiş: Düşü azmış = III-125

Tüyük: İsten güçten kaçan, haylaz = I-387

Tütü: Türlü, çeşitli = I-179, II-283

Tüz: Düz = I-325, III-123

U-Ü

Uç: Sınır, sınırdaki = I-44

Uçuz: Ucuz = I-54

Udhık: Uykulayan = I-65

Udhu: Tepe, art, arka = I-87

Udhug: Uyanık = I-63

Udhug Köngüllüğü: Uyanık gönüllü, anlayışlı = I-63

Udhuzluğ: Uyuzlu olan = I-146

Ugan: Gücü yeten = I-77

Ugar: Alnında akı olan = I-53, I-335

Ukuşluğ: Anlayışlı = I-147

Ulagu: Kendisiyle bir şey ulanan = I-136

Ularlığ: Kekliğı çok olan = I-148

Ulas: Süzgün, yakışıklı = I-59, I-60

Ulınc: Doğru olmayan, kıvrımlı = I-133, III-450

Uluğ: Büyük, ulu = I-51, I-301, I-347, I-348, II-54, II-328, III-175, I-366

Uluk: Eskimiş, yıpranmış = I-67

Ulunluğ: Temrensiz, yeleksiz okları bulunan = I-148

Umunçluğ: Umulan = I-155

Unğamuk: Salak = I-162

Unutmuş: Unutulmuş = I-228

Urgu: Birşeye vurulan = I-13

Uri: Erkek = I-88

Urugluğ: Altın olarak kesilmiş olan = I-147

Urugluk: Tohumluk için saklanan = I-149

Urukluğ: İpli = I-147

Urukluk: İp yapmak için hazırlanan = I- 150

Urut: Kuru = II-79

Usal: İş bilmeyen, gafil = I-122

Usayık: Gafil = I-160

Usıtgan: Susatan = I-155

Usmı: Bir yer = I-130, I-396

Uşak: Küçük = I-67, I-67, I-67, I-122, III-279

Utanç: Utanılacak şey = III-448

Utunç: Utanılacak şey = I-131

Uyadsılık: Kendisine çok utanma gelen, çok utangaç = I-160

Uyuğluğ: Kemerli = III-50

Uz: Eli uz, usta = I-46

Uwuş: Ufalanmış olan = I-61

Uwutluğ: Utlu, utangaç = I-146

Üdhrek: Artan şey = I-103

Üdhründi: Seçilmiş = I-145

Üç: Üç = I-35

Ükeklığ: Üzerinde burçlar bulunan = I-153

Üp Ürünğ: Ap ak = I-34

Ürünğ: Beyaz = I-331, I-331, I-382, II-12, III-152, III-172

Üşenğ: Düz = I-135

Üyük: Gömülmek, sulu ve buna benzer yerlerde ayak basıldığı zaman kaybolan ve ayağı çıkarması güç olan kumluk = I-85

Uzak: Uzak = I-66

Uzakı: Eski = I-385

Uzun: Uzun = II-78, III-121

Y

Yabugu: Üzerinde durulmaması yapılmaması gereken = III-36

Yadhığlığ: Yayılı = III-49, III-50

Yadhut: Hayırsız, kendisine hayır bulunmayan şey = III-8

Yadınğ: Yeryüzü ne yayılmış olan az şey = III-372

Yafa: Kuytu, sıcak = III-24, III-27

Yagaklığ: Cevizli = III-50

Yaganlığ: Fili olan = III-50

Yagırlı: Yagırlı = III-9

Yağırılığ: Yağırı olan, sırtı yaralı olan = II-9, III-49

Yağız: Yağız, kızıl ile kara arası renk = III-10, III-10

Yaguk: Hısım olan = III-76

Yağlığ: Yağlı = II-309

Yağmurçıl: Yağmuru çok olan = III-56

Yaxşı: Güzel = III-32, III-32

Yak Yuk: Uzak olan = III-143, III-160

Yakı Yuki: Alçak gönüllü ve yaltaklanıcı adam = III-25

Yakın: Yakın = III-22, III-22

Yalaç: İnsanı her şeyde çarçabuk suçlu gibi gören itham eden = III-35, III-35

Yalaçı: Bir çeşit katmerli ekmek = III-25

Yalbü: Ağaçtan oyma enli her cins şey = III-30

Yaldruk: Cilalı, süslü, parlak olan = III-432, III-432

Yalgan: Yalancı = III-37, III- 37

Yalgıl: Ak yeleli, yelesi ak = III-228

Yalım: Sarp, dik = III-19

Yalındak: Çıplak = III-51

Yalınğ: Kınından çıkarılmış, çıplak = III-373, III-373

Yalınğus: Yalnız, kimsesiz = III-133, III-384, III-384

Yalt: Yalçın, sert = III-7

Yamağlı: Yamalı = III-49

Yamağlık: Yama olmak üzere hazırlanmış olan = III-51

Yaman: Yaman = III-30

Yamlığ: İçerisine çörçöp kaçmış olan = III-42

Yandık: Soysuz = III-44

Yanğılğan: Yanılan = III-388

Yanğılmas: Şaşmayan, yanılmayan = III-59, I-380

Yanğşak: Yanşak, geveze = III-384

Yap: Yazı, abartılmak istenildiğinde denir, değirmi olan herhangi bir şey = I-329, III-3

Yap Yaruk: Çok aydınlık = III-15

Yapığlığ: Kapalı = III-49

Yapıtak: Çıplak, eğersiz = III-48

Yaprı: Düz ve enli yer = III-31

Yap Yaşıl: Koyu yeşil = III-19

Yaraglığ: Zırhlı = III-49

Yarağlığ: Mümkün olan = III-49

Yarlığ: Yarlığanmış = III-42

Yarma: Bir çeşit katmer = III-34

Yarmaş: İnce = III-40

Yarp: Sağlam = III-6

Yarsınçığ: İğrenilen, pis olan = III-56

Yaruk: Aydınlık = III-15, III-194

Yaşı: Yassı, enli olan = III-24, III-38

Yaşlıg: Gedeleşli = III-50

Yasul: Yassı, yayan = III-18

Yaş: Taze = III-4, III-4, III-47, III-159

Yaşıl: Yeşil = I-331, III-162

Yaşıl Önlü: Yeşil renkli = I-41

Yaşıl Yerli: Yeşil yüzlü = III-143

Yaşınl: Şimşekli = III-50

Yaşlı: Yaşlı = III-42, III-42

Yaşru: Gizli = III-31

Yaşut: Gizli = II-228, III-8

Yat: Yabancı = III- 159

Yatuk: Atılan unutulmuş her şey, tembel = III-14, III-14

Yayı: Huyu dönek = III-23

Yayı: Huyu dönek = III-23

Yazıdaki: Kırdaki = I-447

Yazıg: Çözölmüş, bağından çözölmüş = III-49, III-50

Yazmas: Şaşmayan, yanılmayan = III-59, III-379

Yazok (et): Pastırma = III-16

Yazuk: Boşanmış, bağından çözölmüş = III-16

Yavaş: Yavaş, yumuşak huylu = III-10, III-11

Yawgan: Yavan = III-37

Yawlak: Yavuz, kötü = I-516, II-74, II-204, III-43

Yawlak Katıĝ: Çok sert = III-44

Yawlak Tıllıĝ: Kötü dilli = III-133

Yawuz: Kötü, fena şey = I-84, I-227, I-483, III-215

Yebenĝ: Kumlu, bataklık = III-372

Yegesi: Yemek yemek için hazırlanan nesne = II-70

Yegü: Kendisiyle yenilecek şey = II-69

Yeĝni: Yeni = I-113, I-376, I-379

Yelkin: Koşucu, yelici = III-37

Yen(kend): Bakır kale = III-149

Yenĝi: Yeni = III-369

Yeni: Yeni = I-347

Yeniĝ: Yeĝni, hafif = III-92

Yerdeş: Hemşeri = III-40

Yeti: Yedi = III-248

Yetik: Becerili, güç işleri başaran = III-18

Yetiz: Enli = III-10, III-10

Yetmiş: Onulmuş = I-245

Yetrüm: Salıverilmiş bırakılmış olan = III-47

Yetti: Yedi = III-27

Yetüt: Bırakılan = II-287

Yıdhiğ: Kötü kokan her şey = III-12

Yıgaç Bıçası: Ağaç bıçecek şey = I-13, II-70

Yıgım: Yıgılmış = III-19

Yıgın: Yıgın, küme = I-15, III-22

Yılığ: Ilık = I-31, III-14

Yılınçga: Tadı, tuzu, yağı olmayan = III-433

Yımirtga: Kendisinde damar bulunmayan her tür yeşillik = III-433

Yınçge: İnce = III-380

Yıparlığ: Misk kokan = III-48, III-48, III-50

Yırak: Uzak = I-97, III-28

Yışığlığ: İpli, ipi olan = III-49

Yışıklığ: Tulgalı, tulga giymiş = III-50

Yi: Birbirine girmiş, birbirne sarılmış = III-216

Yiğ: Pişmemiş, çiy = III-144

Yiği: Birbirine girmiş, sık = III- 25, III-25, III-216

Yilikliğ: İlikli = III-52

Yinçge: Odalık (kız) = III-380

Yinçge: Tanrıya ibadet eden, tapan = III-380

Yinçke: Yatağa alınacak yetişkin (cariye), odalık = I-326

Yinçü: İnci = II-288

Yipkil: Erguvan rengine = III 46

Yipkin: Erguvan rengine olan = III-37, III-47

Yirük: Yirik, yirilmiş = III-18, III-18

Yitiğ: Bilenmiş, keskin = III-18

Yok: Yokuş = III-4

Yolak: Yol yol çizgili = III-17

Yolduz: Yer ismi = III-135

Yoluğluğ: Fidyese verilmiş = III-49

Yoriga: Yorga, biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri = III-174

Yorigu: Yürünecek yer ve zaman = III-36

Yorık: Uz dil, fasih = III-15

Yorutgan: Osurgan = III-52

Yudki: Ekşi, karanlık = II-250

Yufka: Yufka, ince = II-350, III-302

Yuguk: Yakın = III-29

Yularlığ: Yularlı = III-49

Yumagi: Çok, toplu = III-35

Yumgak: Yuvarlak = III-44

Yumşak: Yumuşak = II-74, II-295, III-276

Yumuz: Etili, tıknaz = III-10

Yun(kuş): Tavus kuşu = I-331, III-144

Yunçıĝ: Kötü, zayıf, cılız arık, hali fena = I-93, III-41, III-41

Yund Kazısı: Yaĝ, atın karnından çıkan = III-224

Yunĝ: Yün = III-3

Yurbaş: Neresinden çıkılacağı bilinmeyen karışık = I-459

Yurunluĝ: İpek kumaş parçalarına sahip olan = III-50

Yuwga: Yufka = III-80

Yüfüşlüĝ: Armağanlı = III-12

Yügrük: Koşucu, geçici, yügrük = III-45

Yügürgen: Koşucu, yügrük = III -54

Yüksek: Yüksek = II-294, III-45, III-46

Yülegü: Destek olan dayanılan = III-36

Yüleklİĝ: Bir şeye dayanmış, söykenmiş = III-52

Yürekliĝ: Yüregi pek, cesur = III-51

Yüşenĝ: Düz = III-372

Yüz: Yüz = I-80

Z

Zanbı: Gece öten çekirgeye benzeyen bir böcek, yer İsmi = III-441

SONUÇ

Yaklaşık bir senelik bir çalışmanın ürünü olan bu tezde daha önce karşılaşmadığımız bir konuya değinmek istedik ve Türk dili için de çok önemli bir yere sahip olan “sıfatlar”ın gerek kullanım sıklığı gerekse kullanım çeşitliliği açısından incelenmesi gereken bir konu olduğunu düşünerek “Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Sıfatlar” konusu üzerinde çalıştık.

Tasniflendirerek incelediğimiz “Dîvânu Lugâti't-Türk'te gördüğümüz üzere sıfatlar, günümüzde olduğu gibi her dönemde dilin vazgeçilmez öğelerinden biri olmuştur. Divan'da bu sözcük türünün kullanım alanı çok çeşitlidir; ayrıca Divan'da yer alan bu sözcük türünün tıpkı günümüz Türkçesindeki şekliyle kullanıldığını da söyleyebiliriz.

Bildiğimiz üzere bir sözcüğün sıfat olabilmesi için mutlaka bir isimle birlikte kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden yaptığımız tarama işleminde Kaşgarlı'nın verdiği sadece örnek cümleler içinde sıfatları aradık. Mesela “yigit” sözcüğü bir cümle için de sıfat olacak şekilde kullanılmamışsa bu sözcüğü sıfat olarak değerlendirmedik ve tezimize taşımadık.

“Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Sıfatlar” konusunu daha ayrıntılı ve anlaşılır bir tasnif oluşturmak için sıfatın bildirdiği anlama göre ve belirttikleri isimlerin türüne göre ayrı başlıklara ayırdık. Bazen bir sıfat gösterdiği özellik bakımından tezimizde farklı başlıklar altında birden fazla yer aldı. Ancak tüm sıfatların toplam sayısı hesaplanırken bu sıfatları bir kez kullanılmış gibi ele alıp toplam sayıya ulaştık.

35 farklı kaynaktan yararlandığımız bu çalışmada Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin, Tahir Nejat Gencan gibi birçok dilbilimcimizin görüşlerine dayanarak tezimizi tamamladık.

Konuyla ilgili tespitlerimiz ise şunlardır:

Çalışmamızın sonucunda Divan'da toplam 1775 sıfat örneği tespit ettik. 1287 örneğiyle en çok “niteleme sıfatı” kullanılmaktadır. Bu niteleme sıfatlarını ayrıca yukarıda da söylediğimiz gibi sıfatın bildirdiği anlama göre 19 farklı başlık altında inceledik. Sıfatın belirttiği anlama göre ayırdığımız niteleme sıfatının alt başlığı olan “Durum Bildiren Niteleme Sıfatları” ise diğer niteleme sıfatlarının alt başlıklarına oranla daha çok örneğe sahiptir.

Belirtme sıfatlarını ise bilinen şekliyle dört ana başlık (İşaret Sıfatı, Belgisiz Sıfat, Sayı Sıfatı, Soru Sıfatı) ve beş ara başlığa (Asıl Sayı Sıfatı, Sıra Sayı Sıfatı, Üleştirme Sayı Sıfatı, Kesir Sayı Sıfatı, Topluluk Sayı Sıfatı) ayırdık. Bunun dışında niteleme sıfatlarında olduğu gibi kendi tasnifimize göre başlıklar açtık. Bu tasnifi de niteleme sıfatından farklı olarak sıfatın belirttiği ismin türüne göre gruplandırdık ve 32 ayrı başlık açtık.

Belirtme sıfatlarından toplam 427 örnek tespit ettik. Belirtme sıfatlarının alt başlıkları olan işaret sıfatları için Divan'da 242 adet, belgisiz sıfatlar için 100 adet, sayı sıfatlarından 82 adet ve son olarak soru sıfatından ise 16 adet örnek tespit ettik.

Müstakil birer başlık altında ele aldığımız unvan sıfatlarından 35, pekiştirme sıfatlarından 14, dercelendirme sıfatlarından 12, küçültme sıfatlarından ise 1 adet örnek tespit ettik.

Dikkat çekici diğer bir husus ise belirtme sıfatlarının bir alt başlığı olan işaret sıfatlarında daha çok “ol ve bu” işaret sıfatlarının sıklıkla kullanıldığıdır.

Ayrıca yine sayı sıfatlarından olan topluluk sayı sıfatıyla ilgili şunu söyleyebiliriz ki günümüz Türkçesindeki ekle (+Z) oluşturulmuş bir örneğinin yanında Tahsin Banguoğlunun çift kelimesinin bir topluluk sayı sıfatıdır demesini ölçü alarak, anlamının çift olduğu “koş” kelimesini de bu başlık altında vermeyi uygun gördük. (koş bıçak = çift bıçak)

“Sıfatlarda Küçültme” adlı konuyla ilgili tespitimiz ise DLT’de tek örneğiyle karşılaştığımız sözcüğün, günümüz Türkçesi küçültme eklerinden olan “+CA,

+CanA, +cAk, +cIk/+cUk, +sI/+sU, +msI/+msU, +mtırak ve +rAk” eklerinden birini almayarak oluşturulduğudur. (Bekeç Arslan Tigin= Beyceğiz)

Son olarak elde ettiğimiz sayısal verilerin bir bütün olarak görülmesini sağlayabilmek için konuyu tablolar ile özetlemenin daha yararlı olacağını düşündük ve aşağıda hem DLT’de sıfat olarak en çok kullanılan 10 kelimeyi hem de sıfat türlerinin kullanım sıklığını gösteren bir tablo oluşturduk.

Tablo14

NO	EN ÇOK KULLANILAN SIFATLAR	ADET
1	Bu	193
2	Bir	76
3	Ol	44
4	Kara	29
5	İkki	20
6	Telim	14
7	Xan / Ne	10
8	Edhgü	9
9	Boş / Kamuğ	8
10	Sarığ / Tegme/Ürünğ	7

“Bu” işaret sıfatı Divan’da 193 kez kullanılarak en çok kullanılan sözcük olmuştur. Hemen ardından “bir” sayı sıfatı 76 kez , “ol” işaret sıfatı 44 kez, “kara” niteleme sıfatı 29 kez, “ikki” sayı sıfatı 20 kez , “telim” belirtme sıfatı 14 kez, “ne” soru sıfatı ve “xan” unvan sıfatı 10’ar kez , “edhgü” niteleme sıfatı 9 kez, “boş” niteleme sıfatı

ve “kamuğ” belgisiz sıfatı 8 kez , “sarığ, ürüñğ” niteleme sıfatları ve “tegme” belgisiz sıfatı ise 7’şer kez kullanılmıştır.

Tablo15

NO	SIFATLAR	ADET
1	NİTELEME SIFATLARI	1284
2	BELİRTME SIFATLARI	426
2.1	İŞARET SIFATLARI	242
2.2	BELGİSİZ SIFATLAR	100
2.3	SAYI SIFATLARI	81
2.4	SORU SIFATLARI	16
3	UNVAN SIFATLARI	35
4	PEKİŞTİRME SIFATLARI	16
5	SIFATLARDA KÜÇÜLTME	1
6	DERECELENDİRME SIFATLARI	12

Yaptığımız bu çalışmanın ve tespitlerimizin Türk dili açısından faydalı olmasını ve bir kaynak eser olan Dîvânu Lugâti't-Türk'ün bir yönünü hakkında çalışmış olmayı umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2009), XI. Yüzyılda Kaşgar'dan Bağdat'a Türk Dünyası'nın Siyasi Durmu, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, Ankara: TDK Yayınları.

AĞAKAY, Mehmet Ali (2012), Pekiştirmeli Sıfatlar, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi.

http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1964s156/1964s156_02_M_A_AGAKAY.pdf

AK, Coşkun, (2006), Türk Dili, Ankara: Nobel Yayınları.

AKALIN, Şükrü Halûk, (2011), Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk, Ankara: TDK , (<http://www.tdkterim.gov.tr/dlt>)

AKKOYUNLU, Ziya, (2009), Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk'te Bazı Meseleler, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, Ankara: TDK Yayınları.

ATABAY, Neşe (1983), Sözcük Türleri, Ankara: Olgaç Basımevi.

ATALAY, Besim (2006), Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgati't- Türk (Çeviri), C.I,

C.II, C.III, C.IV Ankara: TDK Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (1940-1979), Ana Hatlarıyla Türk Grameri, İstanbul: Dergah Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin, (2004), Eski Türkçe Üzerine, (2011), http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/banguoglu_01.pdf

BAYAT, Fuzuli, (2009), Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tanrıçılık veya Gök Tengri Dini, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, Ankara: TDK Yayınları.

BAYRAKTAR, Nesrin, Y. ERCAN, H.İ.BULAN, K. TEKŞAN, N. ŞENGEZER, N. SEZEN, Ö. ÜSTÜN, M.ELDEMİR, İ. YÜZBEY, F.ÖRGE YAŞAR, A.YETİŞEN,

N. AK, H. AYDIN KASIMOĞLU (2008), Türk Dili Yazılı Anlatım Sözlü Anlatım, Ankara: Nobel Yayınları.

BAYRAKTAR, Nesrin, (2009), Kaşgarlı Mahmud'da Modern Dil Biliminin İzleri, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, Ankara: TDK Yayınları.

BİKTAGİROVA, Zübeyde, (2009), Kaşgarlı Mahmud'un Divan-u Lugati't-t - Türk'teki Atasözleri, Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, Ankara: TDK Yayınları.

ÇETİN, Engin (2006), Divanü Lugati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, (2012), http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/cetin_04.pdf

EDİSKUN, Haydar (1963), Yeni Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERCİLASUN, A. Bican, (2004), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERDİ, Seçkin, S.T. YURSEVER, (2005), Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügati't-Türk, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme, İstanbul.

ERGİN, Muharrem, (1994), Türk Dili, İstanbul: Bayrak Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat, (2007), Dilbilgisi, Ankara: Tek Ağaç Yayınları.

GÜRBÜZ, Faruk, (2011), Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler midir, Kullanım mı?, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/view/5989/5775>

HENGİRMEN, Mehmet, (1997), Türkçe Dil Bilgisi, Ankara: Engin Yayınları.

KAVRUK, Hasan, R. SALMAN, A. ÖZTÜRK, G.AYDIN, H. UĞUR, N. KARAGÖZ, (2010), Türk Dili Yazılı Ve Sözlü Anlatım, Malatya: Uğurel Matbaası.

KİLİSLİ, Rıfat, (1915-1917), Divanü Lügati't Türk, Darü'l-Hilâfet-i Aliyye: Matbaa-yi Amire.

KONONOV, A. N., (2012), İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,
http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1968/1968_7_Kononov.pdf

KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1995), Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C:I, Ankara: TDK Yayınları.

MEMMEDLİ, Yunus (1996), Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara: TDK Yayınları,
http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1994/1994_5_Memmedli.pdf

NALBANT, Mehmet Vefa, (2008) , Divanü Lügati't-Türk Grameri-1 İsim, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

TOPARLI, Recep, T. KARATAŞ, H.VURAL (1994), Türk Dili, Sivas: Seyran Yayınları.

USER, Hatice Şirin (2011), Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine,
<http://www.yesevi.edu.tr/files/article/51.pdf>

UYGUR, Ceyhun Vedat, Y. ÖZTÜRK, Ş.KUTLUDAĞ, Ş.ÇALIŞKAN, A. TOKMAKOĞLU (2008), Üniversiteler İçin Türk Dili yazılı ve Sözlü Anlatım, İstanbul: Kriter Yayınları.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, (1946), Kâşgarlı Mahmut, İstanbul: TDK Yayınları.

YELTEN, Muhammet (2009), Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügâti't-Türk, Akademik Araştırmalar Dergisi, S: 39

YILMAZ, Engin (2011), Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları,
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/engin_yilmaz_turkiye_turkcesi_niteleme_sifatlari.pdf